

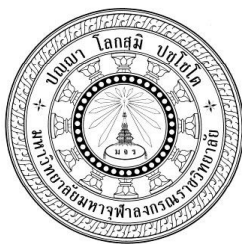

ศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร
**A STUDY OF INSIGHT MEDITATION PRACTICE APPEARING
IN KAMMANIRODHA SUTTA**

พระครูสมุห์ถวิล สิริจินโท (ศรีบุตร)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

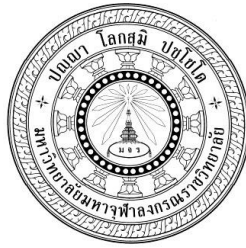
ศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมณีโรธสูตร

พระครูสมุห์ถวิล สิริจินโท (ศรีบุตร)

สารนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Study of Insight Meditation Practice Appearing in Kammanirodha Sutta

Phrakrusamu Thawin Siricandho (Sributr)

A Research paper Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับสารนิพนธ์
เรื่อง “ศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมณีโรสูตร” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบสารนิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.)

กรรมการ

(พระศรีวินยาภรณ์, ดร.)

กรรมการ

(พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร.)

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร.

ชื่อผู้วิจัย

(พระครูสมุห์ถวิล สิริจันโท)

ชื่อสารนิพนธ์ : ศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร
ผู้วิจัย : พระครูสมุห์ถวิล สิริจินโท (ศรีบุตร)
ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์
 : พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร. ศน.บ. (ศาสนาและปรัชญา),
 M.A. (Pali Literatura), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)
วันเสร็จสมบูรณ์ : ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๒

บทคัดย่อ

สารนิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาหลักธรรมในกัมมนิโรธสูตร ๒) เพื่อศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์ พุทธศาสนาเถรวาท คือ พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เรียบเรียง บรรยาย เชิงพรรณนา จากผลการวิจัยพบว่า

หลักธรรมในกัมมนิโรธสูตร ได้กล่าวถึงกรรมเก่า กรรมใหม่ และความดับกรรม เป็น พระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกรรมโดยตรง กรรมเก่า ได้แก่ ในขณะที่ตากระทบกับรูปทำให้เกิดเป็น จักขุวิญญาณ หูกระทบกับเสียงทำให้เกิดโสตวิญญาณ เป็นต้น กรรมใหม่ ได้แก่ การกระทำทาง กายกรรม ทางวจีกรรมและทางมโนกรรม เป็นกรรมใหม่ ความดับกรรม ได้แก่ นิโรธซึ่งเป็นธรรม ข้อเดียวที่ทำให้ถึงความดับกรรม และปฏิบัติที่จะทำให้เข้าถึงความดับกรรม ได้แก่ อริยมรรคมี องค์ ๘ เมื่อใดอริยสาวกทราบชัด กรรมย่อมทำลายกิเลสเป็นที่ดับกรรม

จากการศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร พบว่า การปฏิบัติ วิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร เป็นกระบวนการภาวนาเพื่อให้เกิดปัญญา เข้าไปรู้แจ้งความเป็น จริยของรูปนามที่เกิดจากกรรมเก่าและกรรมใหม่ ในขณะที่มีการสัมผัสของอายตนะภายในและ อายตนะภายนอกที่ส่งผลให้เกิดความกำหนัดยินดี พอใจในกามคุณทั้งหลายที่เกิดจากตาเห็นรูป หู ได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายได้สัมผัส และใจกระทบธัมมารมณ์ เกิดความหลงสำคัญ มั่นหมายว่าเป็นอัตตา เรา เขา ด้วยอำนาจของอวิชชาที่ทำหน้าที่ปกปิดปัญญาไม่ให้รู้ตามความเป็น จริยว่าธรรมทั้งหลายนั้นมีการเกิดขึ้นตั้งอยู่และดับไปซึ่งเป็นกฎของไตรลักษณ์

Research Paper Title : A Study of Insight Meditation Practice Appearing in
Kammanirodha Sutta

Researcher : Phrakrusamu Thawin Siricandho (Sributr)

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Research Paper Supervisor
: Phrakhrupipithvarakijjanukarn, Dr. B.A. (Religion and
Philosophy), M.A. (Pali Literatura), Ph.D. (Pali &
Buddhist Studies)

Date of Completion : February 25, 2019

Abstract

This research paper has two objectives; 1) to study the teachings in Kammanirodha-sutta and 2) to study practice of Vipassana and meditation in Kammanirodha-sutta by study of Theravada Buddhist texts such as, Tripitaka, Attakatha, Tika, texts and other involving books. This thesis has been complied with descriptions. The findings were found that;

Kammanirodha-sutta contains the teachings describing old actions, new actions and action extinguishment. It focuses on concept of Kamma solely. The old actions refer to the moment of eye contacts then causing eye-consciousness, ear contact causes ear-consciousness etc. The new Kamma is bodily, verbal and mental conducts. The Kamma extinguishment is the Nirodha, the only one virtue leading to Kamma extinction. The way of Kamma extinguishment is the Noble Eightfold Path. Whenever the noble disciples realize their own karma, they do eliminate their defilements so that the Kamma would be ended up.

From the study Vipassana practice and meditation in Kammanirodha-sutta, it found that Vipassana developing is an intensive process of wisdom cultivating, aiming at knowing the truth of Nama and Rupa caused by old and new actions. While contacting between inner and outer sensual organs resulting sensual pleasures from eye-contacting with visible objects, ear-hearing with sound, nose-smelling with odors, tongue-tasting with flavor, body-touch with objects and mind-mental objects with emotions. From such occurrences, one clings them as self, I and others driven by power of ignorance concealing the wisdom to know the truth that everything is under the rise, remaining and disappearing which is the principle of Three Common Characteristics of Existence.

กิตติกรรมประกาศ

ขอกราบขอบพระคุณ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสสมมหาเถรศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D.) รองอธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม และเจ้าอาวาสวัดพิชัยญาติการาม เป็นอย่างสูงยิ่ง ที่ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภวานานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภวานา อันส่งผลให้ได้ศึกษาและปฏิบัติวิปัสสนาภวานาเป็นเวลา ๗ เดือน ส่งผลให้เกิดการปฏิบัติวิปัสสนาภวานาเจริญแพร่หลายในประเทศไทย

สารนิพนธ์นี้สำเร็จได้ด้วยดี เพราะได้รับความเมตตาจากคณาจารย์ คณะกรรมการควบคุมสารนิพนธ์ พร้อมทั้งให้ความเมตตาทุกเรื่อง ช่วยแนะนำในการดำเนินงาน การรวบรวมทำสารนิพนธ์ ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณและขอบคุณอย่างสูงตามลำดับดังนี้

กราบขอบพระคุณ พระมหาสมบุญ วุฑฒิโกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย, พระเทพสุวรรณเมธี, ดร. ผู้ช่วยรองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ, รักษาการผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา, พระมหาโกมล กมโล, ผศ. รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์, พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธมฺมโสภโณ ผู้อำนวยการวิทยาเขต, รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล, พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร. อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์, ดร.ชัยชาญ ศรีหานู ที่ช่วยตรวจบทความภาษาอังกฤษ พระประเทือง ขนติโก, พระสุคนธ์ ปญฺญารโ ที่ช่วยตรวจรูปแบบสารนิพนธ์ เจ้าหน้าที่บรรณารักษ์ห้องสมุด เพื่อนิสิตวิปัสสนาภวานารุ่นที่ ๑๒ ทุกรูป/คน และเจ้าหน้าที่วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ทุกท่าน ที่ให้ความช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกในการทำสารนิพนธ์ครั้งนี้ผ่านไปด้วยดี

กราบขอบพระคุณ พระเทพศีลวิสุทธิ เจ้าคณะจังหวัดนราธิวาส ที่ได้เมตตาอนุเคราะห์ให้ทุนการศึกษา ประโยชน์และผลบุญที่เกิดขึ้นในครั้งนี้ ขอน้อมบูชาแด่ คุณบิดามารดา คุณครูอุปัชฌาย์ อาจารย์ และท่านผู้มีพระคุณทั้งหลาย ขอกุศลผลบุญนี้ จงส่งผลต่อการบรรลุพระนิพพานของทุกท่าน ด้วยเทอญ

พระครูสมุห์ถวิล สิริจินโท (ศรีบุตร)

๒๐ มกราคม ๒๕๖๒

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
กิตติกรรมประกาศ	ค
สารบัญ	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และอักษรคำย่อ	ฉ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ คำถามวิจัย	๓
๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๓
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๐
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจาก การวิจัย	๑๐
บทที่ ๒ หลักธรรมในกัมมนิโรธสูตร	๑๑
๒.๑ ความเป็นมาและความหมายของกัมมนิโรธสูตร	๑๑
๒.๑.๑ ชื่อและความหมายของพระสูตร	๑๑
๒.๑.๒ ความเป็นมาของกัมมนิโรธสูตร	๑๓
๒.๒ หลักกรรม ๑๒ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	๑๘
๒.๒.๑ กรรมให้ผลตามหน้าที่	๑๘
๒.๒.๒ กรรมให้ผลตามความหนักเบา	๒๐
๒.๒.๓ กรรมให้ผลตามเวลา	๒๓
๒.๒.๔ เหตุที่ทำให้เกิดกรรม	๒๕
๒.๓ เหตุให้เกิดกรรมใหม่ใน ปุณณวรรค	๓๐
๒.๔ หลักกรรมในกัมมนิโรธสูตร	๓๕
๒.๔.๑ อายตนะ (กรรมเก่า)	๓๕
๒.๔.๒ การทำหน้าที่ของอายตนะ	๓๖
๒.๔.๓ กรรมใหม่	๔๑
๒.๕ สรุปท้ายบท	๔๒

บทที่ ๓	แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมณีโรธสูตร	๔๓
๓.๑	การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔	๔๓
๓.๑.๑	มหาสติปัฏฐาน ๔ ประการ	๔๔
๓.๒	การกำหนดรู้อายตนะด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา	๕๔
๓.๓	การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อดับกรรมในกัมมณีโรธสูตร	๕๖
๓.๓.๑	ดับกรรมด้วยมรรคมงคล ๘	๕๗
๓.๓.๒	ดับกรรมด้วยนิโรธ ๕	๖๐
๓.๓.๓	ดับกรรมด้วยวิมุตติ	๖๐
๓.๓.๔	การดับกรรมในกัมมณีโรธสูตร	๖๒
๓.๔	อานิสงส์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมณีโรธสูตร	๖๘
๓.๕	สรุปท้ายบท	๖๙
บทที่ ๔	สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๗๑
๔.๑	สรุปผลการวิจัย	๗๑
๔.๑.๑	จากการศึกษาหลักธรรมในกัมมณีโรธสูตร	๗๑
๔.๑.๒	จากการศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมณีโรธสูตร	๗๑
๔.๒	ข้อเสนอแนะ	๗๒
๔.๒.๑	ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๗๒
๔.๒.๒	ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป	๗๓
บรรณานุกรม		๗๔
ภาคผนวก		๗๗
ประวัติตัวผู้วิจัย		๘๕

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

อักษรย่อสารนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลี/พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ และ พ.ศ. ๒๕๓๙ ส่วนคัมภีร์อรรถกถาบาลี/ภาษาไทย ใช้ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การอ้างอิงพระไตรปิฎก จะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรชื่อคัมภีร์ เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๔/๒๔๘. หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่ม ๑๐ ข้อ ๓๗๔ หน้า ๒๔๘ และ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒. หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม ๑๐ ข้อ ๓๗๔ หน้า ๓๐๒

ส่วนคัมภีร์อรรถกถา จะระบุชื่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม (ถ้ามี)/หน้า เช่น ที.ม.อ. (บาลี) หมายถึง ทีฆนิกาย สุมงคควิลาสิณี มหาวคคอฏฐกถาปาติ ภาค ๒ ข้อ ๓๗๓ หน้า ๕๘๕ และ วิ.ม.อ. (ไทย) ๔/๑/๘๖. หมายถึง วินัยปิฎกสมันตปาสาทิกามหาวรรคอรรถกถา ภาค ๔ ข้อ ๑ หน้า ๘๖

ส่วนคัมภีร์ฎีกา จะระบุชื่อคัมภีร์ ลำดับเล่ม/ข้อ/หน้า ภาษาบาลีและภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๕๙ เช่น ที.ม.ฎีกา. (บาลี) ๒/๑๑๐. หมายถึง ทีฆนิกาย ลินตลปฺกาสนี มหาวคคฎีกา ภาษาบาลี ข้อ ๒ หน้า ๑๑๐ และ สารตฎฎีกา (ไทย) ๑/๒๑/๕๕๙. หมายถึง สารัตถทีปนีฎีกา ภาษาไทย เล่ม ๑ ข้อ ๒๑ หน้า ๘๖

๑. คำอธิบายคำย่อในภาษาไทย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑	วิ.ม.หา.	(ไทย) = วินัยปิฎก มหาวีรังค์	(ภาษาไทย)
๔	วิ.ม.	(ไทย) = วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๗	วิ.จุ.	(ไทย) = วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๑๐	ที.ม.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
๑๐	ที.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.ม.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มุลปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
๑๒	ม.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มุลปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มชฌิมปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
๑๔	ม.อ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุมปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๕	ส.ส.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)

๑๖ ส.นิ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานถาวรค	(ภาษาไทย)
๑๗ ส.ข.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	ชั้นธวาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘ ส.สพ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
๑๙ ส.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐ อง.ติก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑ อง.ฉก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒ อง.นวก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓ ขุ.ข.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.อุ.	(บาลี) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทานปาฐะ	(ภาษาบาลี)
ขุ.สุ.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๔ ขุ.ชา.ปญจก.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปัญจกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
๒๕ ขุ.ม.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทส	(ภาษาไทย)
๓๑ ขุ.ป.	(ไทย) = สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทาวรรค	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษาไทย
๓๕	อภิ.วิ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์	(ภาษาไทย)
๓๖	อภิ.ปุ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ	(ภาษาไทย)

ปกรณวิเสส

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิสุทฺธิ.	(ไทย) = วิสุทฺธิมรรคปกรณ	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.ม.อ.	(ไทย) = วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ม.อ.	(บาลี) = ทีฆนิกาย สมุทฺทลวิลาสิณี มหาวคคอุทฺทกถาปาฐะ	(ภาษาบาลี)
ส.สพ.อ.	(ไทย) = สังยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี สพายนวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ.	(ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรปฐนี ติกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ข.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมัตถโชติกา ขุททกปาฐะอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ.	(ไทย) = ขุททกนิกาย สัทธรรมปกาสิณี ปฏิสัมภิทามรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.ปญจ.อ.	(ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปัญจกัณณอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ค. คำย่อชื่อคัมภีร์ฎีกา

ฎีกาพระวินัยปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
สารตถ.ฎีกา	(ไทย) = สารัตถทีปนีฎีกา	(ภาษาไทย)

ฎีกาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.ม.ฎีกา	(บาลี) = ทีฆนิกาย ลีนตลุปภาสนี มหาวคคฎีกา	(ภาษาบาลี)

ง. คำย่อเกี่ยวกับหนังสือไม่ปรากฏปีพิมพ์หรือสถานที่พิมพ์

สารนิพนธ์นี้ผู้วิจัยใช้คำย่อเกี่ยวกับหนังสือ ตำรา เอกสารทางวิชาการที่ได้จัดพิมพ์โดยไม่ปรากฏปีที่พิมพ์หรือสถานที่พิมพ์ดังนี้

ม.ป.ป. = ไม่ปรากฏปีพิมพ์

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

กรรมในทางพระพุทธศาสนา กล่าวได้ว่าเป็นเรื่องใหญ่และสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ นับตั้งแต่เกิดจนตาย ทุกคนจะต้องดำเนินชีวิตไปในทางดีหรือทางชั่วขึ้นอยู่กับการกระทำทั้งสิ้น ซึ่งหลายคนก็มีความสงสัยว่ากรรมนั้นมีอยู่จริงหรือไม่อยู่จริง แล้วการกระทำทั้งหลายของสัตว์จะเป็นไปตามกรรมที่กระทำจริงหรือ ดังมีพระพุทธพจน์ว่า “กมฺมุนา วตตตี โลโก สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม”^๑ ดังพุทธพจน์นี้จะเห็นได้ว่า กรรมมีผลมาจากกรรมเก่าที่เคยกระทำไว้ในครั้งอดีตชาติ หรือที่เป็นผลมาจากกรรมใหม่ที่สร้างขึ้นเอง ทั้งทางกาย วาจา และทางใจ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงกรรมใหม่และกรรมเก่า ความดับกรรมและปฏิบัติที่ให้ถึงความดับกรรม เธอทั้งหลายจงฟังจงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว กรรมเก่า เป็นอย่างไร คือ จักขุ (ตา) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ฯลฯ ชิวหา (ลิ้น) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้ง แห่งเวทนา ฯลฯ มโน (ใจ) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนานี้เราเรียกว่า กรรมเก่า^๒ จะเห็นได้ว่าทางพระพุทธศาสนาถือว่ากระบวนการที่ทำให้เกิดกรรม เป็นสังขธรรมที่ทุก ๆ ชีวิตมีอิสระเสรีในการกระทำสิ่งต่าง ๆ ตามเจตนารมณ์ของตนเอง เพื่อสร้างสรรค์ชีวิตของตนเองหรืออาจทำลายชีวิตของตนเองโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนานั้นได้ทำให้เห็นว่าการกระทำต่าง ๆ ที่เป็นเหตุ ทำให้มีผลเกิดขึ้นจริง จึงเรียกว่าเป็นกรรม

มนุษย์ทุกยุคทุกสมัยก็ยังคงเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอยู่ภายใต้อภิปิชาที่สัตว์ต้องไปเกิดอีกซึ่งมาจากผลของกรรมที่กระทำไว้ หรือเป็นไปตามอำนาจแห่งกรรมที่ตนได้กระทำไว้ อำนาจแห่งกรรมนั้นสามารถที่จะทำให้มนุษย์ และสรรพสัตว์มีสภาพที่แตกต่างกันตามแต่กรรมที่ตนได้กระทำไว้ เพราะสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมนั้นย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน สิ่งที่สำคัญยิ่งในการที่จะนำพามนุษย์ให้ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏะสงสาร^๓ เพราะมนุษย์มีกิเลส เมื่อกิเลสมีขึ้นจึงเป็นเหตุให้ทำกรรมจึงได้รับผลของกรรมหรือวิบากกรรมนั้น ๆ ในชีวิตของมนุษย์แต่ละคนนั้นย่อมมีปัญหาแตกต่างกัน จึงเป็นเรื่องยุ่งยากเกินกว่าจะแก้ไข ความดับทุกข์ไปโดยไม่เหลือของความอยากทั้งปวงนั้น ซึ่งตามปกติความทุกข์มันเกิดได้ มันก็ดับได้ด้วยตัวของมันเอง แต่ถ้าเรายังไม่เกิดปัญญาก็จะ

^๑ ม.ม. (บาลี) ๑๓/๗๐๗/๖๔๘, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๗๐๗/๕๕๐.

^๒ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๔๖/๑๗๙.

^๓ ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๒๙๗/๓๕๐-๓๕๗.

เก็บความทุกข์ไว้ในใจได้นาน อาจจะหลายวัน หลายเดือน บางคนอาจเก็บไว้เป็นปี ๆ ทำให้ทุกข์อันแสนสาหัสมีอยู่ตลอดเวลาของความทุกข์นั้น ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศไทยนั้น ส่วนมากนับถือพระพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนจึงต้องศึกษาหลักกฎแห่งกรรม ในเรื่องของกรรมจึงจำเป็นต้องศึกษาให้มีความรู้ความเข้าใจ เพื่อจะได้นำพาชีวิตตนเองให้พ้นจากทุกข์ และดำเนินชีวิตไปสู่สุคติ ที่ทุกคนต่างปรารถนา ดังเช่นหลักคำสอนเรื่องกรรมในกัมมนิโรธสูตร ว่าด้วยกรรม และความดับกรรมหลักของเหตุกับผลตามความแห่งในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงกรรมใหม่ กรรมเก่า ความดับกรรม และการดำเนินชีวิตตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับสิ้นแห่งกรรม

ดังที่ปรากฏในกัมมนิโรธสูตร คือพระสูตรว่าด้วยกรรมและความดับกรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ภิกษุว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงกรรมเก่าและกรรมใหม่ ความดับกรรม และปฏิบัติที่ให้ถึงความดับกรรมตรัสว่า เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว กรรมเก่า เป็นอย่างไร คือจักขุ (ตา) บัณฺฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยทั้งหลายปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ชิวหา (ลิ้น) บัณฺฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา มโน (ใจ) บัณฺฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า เพราะถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา นี้เราเรียกว่า กรรมเก่า กรรมใหม่ เป็นอย่างไร คือ กรรมที่บุคคลทำด้วยกาย วาจา ใจ อยู่ในบัดนี้ เราเรียกว่า กรรมใหม่ ความดับกรรม เป็นอย่างไร คือ นิโรธที่ถูกต้องวิมุตติ เพราะดับกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมได้ นี้เราเรียกว่า ความดับกรรม”^๔

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนามีเป้าหมายสูงสุด คือการหลุดพ้นจากกิเลสเข้าสู่พระนิพพาน ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป เป็นการสิ้นสุดของกรรม เป็นความดับกรรมในพระพุทธศาสนา เป็นความหลุดพ้นจากกรรมอย่างแท้จริง ดังนั้นจึงต้องตระหนักว่าการดับกิเลสเข้าสู่พระนิพพานเท่านั้น คือ หนทางเพื่อหลุดพ้นจากกฎแห่งกรรม และการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ซึ่งพระสูตรที่ว่าด้วยหลักกฎแห่งกรรมมีอยู่ในพระไตรปิฎกฝ่ายพระสูตรจำนวนมาก และหลักความดับกรรมในกัมมนิโรธสูตรมีความสอดคล้องกับการปฏิบัติวิปัสสนา เพราะผลแห่งการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาคือการหลุดพ้นจากวัฏฏะสงสาร เป็นการหยุดการเวียนว่ายตายเกิด

จะเห็นได้ในปัจจุบันสังคมเกิดปัญหาความวุ่นวายเพิ่มความทวีคูณขึ้นทุกวัน เพราะมนุษย์ขาดศีลธรรมในการดำเนินชีวิตไม่เชื่อในเรื่องของผลกรรมในสิ่งที่ตนเองกระทำ ความเชื่อเรื่องความมีอยู่ของกรรม การให้ผลของกรรม และการเวียนว่ายตายเกิด ปัญหาของการละเมิดศีลธรรมคงจะลดน้อยลงไป เพราะมนุษย์มีความกลัวบาป แต่หากมนุษย์เรายังไม่มีความเชื่อในเรื่องนี้หรือยังมีความสงสัย มนุษย์ก็อาจจะไม่อยู่ในกรอบแห่งจริยธรรมหรือศีลธรรม และถ้ามนุษย์เราเชื่อว่าไม่มีผลกรรมดีกรรมชั่วแล้ว ในการดำเนินชีวิต ก็ไม่เกรงกลัวบาปกรรมอะไรทั้งนั้น ซึ่งจะมีผลทำให้สังคมไทยไม่อาจจะอยู่ในความเป็นระเบียบเรียบร้อย ดังนั้น ถ้าเรามองในแง่ของนักปฏิบัตินิยม ก็ต้องยอมรับว่าความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมจะช่วยทำให้สังคมดีขึ้น ในทางพระพุทธศาสนาก็ได้กล่าวถึงความมีอยู่ของกรรมในพุทธปรัชญาด้านของอภิปรัชญาไว้ในหลาย ๆ ลักษณะซึ่งจะได้ศึกษารายละเอียดต่อไป

^๔ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๗๙.

จากปัญหาและเหตุผลที่กล่าวมา ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมณีโรสูตร จากปัญหา และความสำคัญว่าด้วยกรรม ความดับกรรม และการดำเนินชีวิตตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับสิ้นแห่งกรรมในกัมมณีโรสูตรนี้ ทำให้ผู้วิจัยมีความประสงค์จะค้นคว้าในรายละเอียดของหลักกรรมในกัมมณีโรสูตรเพิ่มเติม ในข้อที่เป็นเหตุเกิด และเหตุดับของกรรม หลักกรรม และหลักปฏิบัติในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อความดับกรรม เป็นต้น เพื่อให้เกิดความกระจ่างในระดับที่เป็นเป้าหมายในการดำเนินชีวิตของบุคคลทั่วไปในเบื้องต้น และเพื่อเป้าหมายสูงสุดของบุคคล คือ ความหลุดพ้นจากกรรม งานวิจัยนี้ยังเป็นการเสริมสร้างความเข้าใจ และสามารถนำมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อันเป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้ใดในการศึกษา หรือผู้สนใจในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เพื่อให้รู้แจ้งเห็นจริง เพื่อนำเอาหลักกรรมของปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมณีโรสูตรมาเผยแผ่ ซึ่งผู้ศึกษาคาดว่า ข้อมูลความรู้ต่าง ๆ จะเป็นประโยชน์สำหรับ ผู้เข้าปฏิบัติวิปัสสนา และผู้ที่มีความสนใจศึกษาได้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป และเพื่อดำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนาให้มั่นคงถาวรสืบไป

๑.๒ คำถามวิจัย

๑.๒.๑ หลักกรรมในกัมมณีโรสูตรเป็นอย่างไร

๑.๒.๒ แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมณีโรสูตรเป็นอย่างไร

๑.๓ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๓.๑ เพื่อศึกษาหลักกรรมในกัมมณีโรสูตร

๑.๓.๒ เพื่อศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมณีโรสูตร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมณีโรสูตร โดยผู้วิจัยแบ่งขอบเขตของงานวิจัยเป็นสองส่วน คือ ขอบเขตด้านเอกสารเพื่อกำหนดเอกสารที่ใช้ในงานวิจัยครั้งนี้ และขอบเขตด้านเนื้อหาเพื่อกำหนดเนื้อหาประเด็นต่าง ๆ ที่จะศึกษาในงานวิจัยครั้งนี้ มีรายละเอียดดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

การศึกษาด้านเอกสารจากเรื่อง แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมณีโรสูตร งานวิจัยนี้ได้กำหนดขอบเขต คือ พระไตรปิฎกภาษาบาลี-ไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อรรถกถาบาลี-ไทย และคัมภีร์ฎีกาปกรณ์วิเสสที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรคอภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี ตลอดจนหนังสือ เอกสารตำรางานทางวิชาการ และรายงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาด้านเนื้อหาเรื่อง แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร งานวิจัยครั้งนี้มีขอบเขตการศึกษาด้านเนื้อหา คือ ศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร ว่าด้วยกรรม ความดับกรรม และการดำเนินชีวิตตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับสิ้นแห่งกรรมในกัมมนิโรธสูตร ผู้วิจัยมีความประสงค์จะค้นคว้าในรายละเอียดหลักกรรมในกัมมนิโรธสูตรเพิ่มเติม ในข้อที่เป็นเหตุเกิด และเหตุดับของกรรม เนื้อหาหลักกรรม และหลักปฏิบัติในการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อความดับสิ้นแห่งกรรมที่มีอยู่ในกัมมนิโรธสูตร เป็นต้น

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ กัมมนิโรธสูตร หมายถึง พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่องกรรมเก่า กรรมใหม่ และความดับกรรมตามอริยมรรคมีองค์ ๘

๑.๕.๒ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา หมายถึง การอบรมจิต มีสติกำหนดรู้รูปนามในปัจจุบันอารมณ์ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริง

๑.๕.๓ กรรมเก่า หมายถึง กรรมที่บุคคลกระทำเกิดขึ้นทางอายตนะ

๑.๕.๔ กรรมใหม่ หมายถึง กรรมที่บุคคลกระทำด้วยทางกาย วาจา และใจ

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยได้ทบทวนเอกสาร และรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องโดยแบ่งเอกสารออกเป็นสองส่วน คือ เอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาบาลี-ไทย อรรถกถาภาษาบาลี-ไทย และคัมภีร์ฎีกาปกรณ์วิเสส ส่วนเอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษาค้นคว้า ได้แก่ หนังสือ ตำรา บทความ เอกสารทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยมีรายละเอียดดังนี้

๑.๖.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source)

๑) พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค เรื่องความดับกรรม หรือความสิ้นกรรม ปรากฏข้อความไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงเจริญมรรค และปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา คือ โพชฌงค์ ๗ ประการ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวกอาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ อันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีความเบียดเบียน เมื่อเธอเจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะอาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ อันไพบูลย์เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีความเบียดเบียน ย่อมละตัณหาได้ เพราะละตัณหา คือ โลภะ โทสะ โมหะ ได้จึงละกรรมได้ เพราะละกรรมได้จึงละทุกข์ได้ เพราะสิ้นตัณหาจึงสิ้นกรรม เพราะสิ้นกรรมจึงสิ้นทุกข์”^๕

^๕ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๐๘/๑๓๙.

๑.๑.พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน ว่าด้วยการอดกลั้นทุกขเวทนาที่เกิดจากผลของกรรม และเรื่องกรรมใหม่ ปรากฏข้อความไว้ว่า “พระผู้มีพระภาคได้ทอดพระเนตรเห็นภิกษุรูปนั้นผู้กำลังนั่งคู่บัลลังก์ ตั้งกายตรง อดกลั้นทุกขเวทนาที่กล้าแข็ง เจ็บปวด เฝ็ดร้อน ที่เกิดจากผลกรรมเก่า มีสติ มีสัมปชัญญะ ไม่ร้อนรุ่มใจอยู่ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้น จึงทรงเปล่งพุทธอุทานนี้ ในเวลานั้นว่า ภิกษุผู้ละกรรมทั้งหมดได้ กำจัด กรรมที่เป็นดุจธุลีที่ตนเคยทำไว้ได้ ไม่มีความยึดถือว่าของเรา ดำรงมั่น คงที่ ก็ไม่มีประโยชน์อะไรที่จะบอกให้คนอื่นช่วยเสียเลย”^๖

๑.๒.พระอภิธรรมปิฎก เรื่องพระปริชาห์ยังรู้จัดและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย อันเป็นไปตามกรรม ปรากฏข้อความไว้ว่า “พระตถาคตในโลกนี้ทรงมีทิพยจักขุอันบริสุทธิ์ ล่วงจักขุของสามัญมนุษย์ ทรงเห็นสัตว์ผู้กำลังจุติ อุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณเลว ไปสุคติ ไปทุคติ ย่อมทรงทราบเหล่าสัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์ผู้เจริญเหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต ประกอบด้วยวจีสุจริต ประกอบด้วยมโนสุจริต กล่าวใส่ร้ายพระอรียะ เป็นมิฉฉาภิภูติ สมาทานมิฉฉาภิภูติกรรม สัตว์เหล่านั้นหลังจากตายแล้วก็เข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต นรก หรือสัตว์ผู้เจริญเหล่านี้ประกอบด้วยกายสุจริต ประกอบด้วยวจีสุจริต ประกอบด้วยมโนสุจริต ไม่กล่าวใส่ร้ายพระอรียะ เป็นสัมมาภิภูติ สมาทานสัมมาภิภูติกรรม สัตว์เหล่านั้นหลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์”^๗

๒) พระไตรปิฎกอรุณกถา ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีเนื้อความกล่าวถึงเรื่องกรรม ไว้ว่า “บทว่า นวปุราณานิ แปลว่า ใหม่และเก่า บทว่า จกขุ ภิกขเว ปุราณกมม ความว่า จักขุ ไม่เป็นของเก่า กรรมต่างหากเป็นของเก่าแต่ท่านกล่าวอย่างนั้น ตามชื่อแห่งปัจฉัย เพราะเกิดแต่กรรม ฯลฯ บทว่า อย วุจจติ ความว่า นิโรธความดับอันเป็นอารมณ์แห่งวิมุตตินั้นท่านเรียกว่ากรรมนิโรธดับกรรม ดังนั้นจึงตรัสวิสัชนาอันเป็นบุพภาคส่วนเบื้องต้น”^๘

๓) คัมภีร์ฎีกา อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี ได้กล่าวถึงกฏัตตากรรมไว้ว่า “กรรมเก่าเหล่านั้นไม่ใช่กระทำด้วยความไม่รู้อย่างเดียว เพราะในชาติก่อนบุคคลได้ทำกรรมเหล่านั้น ด้วยความรู้บ้าง ด้วยความไม่รู้บ้าง คำอธิบายเช่นนั้นกล่าวไว้โดยเนื่องกับกรรมที่เป็นชวนจิตดวงที่ ๗ ซึ่งได้กระทำไว้ในภพนี้ พ้นจากครุกรรมเป็นต้น ๓ อย่าง ดังนั้น อปรายปริยายกรรมที่ได้กระทำไว้ในชาติก่อนและกรรมที่เป็นชวนจิตดวงที่ ๗ จึงชื่อว่า กฏัตตากรรม ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวว่ากฏัตตากรรมจึงเป็นกรรมที่กระทำไว้ในอดีตที่เป็นทั้งชาตินี้หรือชาติก่อน” และกรรมที่เป็นชวนจิตดวงที่ ๗ จึงชื่อว่า กฏัตตากรรม ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวว่ากฏัตตากรรมจึงเป็นกรรมที่กระทำไว้ในอดีตที่เป็นชาตินี้หรือชาติก่อน”^๙

^๖ ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๒๐๙.

^๗ อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๘๓๐/๕๒๓-๕๒๔.

^๘ ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๑๔๖/๗๕-๗๖.

^๙ พระอนุรุทธะ และพระญาณธชะ, **อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี**, แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๔๗๙.

๔) **ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค** พระพุทธโฆสเถระ ได้อธิบายเกี่ยวกับกรรมที่ให้ผลตามลำดับไว้ว่า “ยังมีกรรมให้ผลตามลำดับอีก ๔ อย่าง คือ ๑) อกุศลกรรม (กรรมหนัก) พหุกรรม (กรรมเคยชิน) อาสันนกรรม (กรรมเมื่อจวนเจียน) กตัตตากรรม (กรรมสักแต่ว่าทำ) บรรดากรรม ๔ อย่างนั้น เป็นกุศลหรือเป็นอกุศลก็ตาม ในบรรดากรรมหนักและไม่หนัก กรรมใดเป็นกรรมหนัก เช่น มาตุฆาต (ฆ่ามารดา) เป็นต้นก็ตาม หรือมหัคคตกรรมก็ตาม กรรมนั้นจะให้ผลก่อน ถึงแม้ในบรรดากรรมที่เคยชิน และไม่เคยชินก็เหมือนกัน กรรมใดที่เคยชินเช่นความเป็นผู้มีศีลก็ตาม หรือความเป็นผู้ทุศีลก็ตาม กรรมเคยชินนั้นให้ผลก่อน กรรมที่คนเราระลึกได้ในเวลาใกล้มรณจะมีชื่อว่า อาสันนกรรม (คือ กรรมเมื่อจวนเจียน) เพราะว่า บุคคลผู้ใกล้จะตายสามารถระลึกถึงกรรมใดได้ เขาก็เกิดขึ้นด้วยกรรมนั้นนั้นแล ส่วนกรรมนอกจาก ๓ อย่างนี้เป็นกรรมที่ได้ความคุ้นเคยบ่อย ๆ มีชื่อว่า กตัตตากรรม เมื่อไม่มีกรรม ๓ อย่างเหล่านั้นแล้ว มันจึงชักพาไปสู่ปฏิสนธิ”^{๑๐}

๑.๖.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ที่เกี่ยวข้อง

๑) **สมเด็จพระพุทธชินวงศ์** (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), ศาสตราจารย์พิเศษ, อธิบายไว้ในหนังสือ “อริยวัตรปฏิบัติ ปฎิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า” ว่า ผู้ที่ยินดีในการเจริญภาวนาแล้วปฏิบัติวิปัสสนาจนเห็นแจ้งอริยสัจ ๔ ด้วยมรรคปัญญา ย่อมบรรลุผลมรรคผลและนิพพาน เป็นพระอรหันต์ผู้ละกิเลสได้โดยสิ้นเชิง สามารถระงับความโศกเศร้า และความคร่ำครวญ ดับทุกข์ทางกายและโหม่นสททางใจในภพนี้ได้แล้ว เมื่อได้บริพินพพานแล้วก็ไม่มีเวียนว่ายตายเกิดในภพใหม่ได้รับทุกข์ และโหม่นสทอีก เป็นผู้บรรลุมรรคญาณ^{๑๑}

๒) **พระกัมมัญฐานาจริยะ พระปณิตตาภิวงค์** ได้กล่าวถึงผลของกรรมที่บุคคลทำด้วยกาย วาจา ใจ ไว้ในหนังสือรู้แจ้งในชาตินี้ไว้ว่า “กิเลสกำเป็นกองทัพแรกของมาร เนื่องจากกุศลกรรมที่เราเคยทำไว้ในอดีต (ไม่ว่าทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ) ทำให้มาเกิดในโลกนี้ในมนุษยภูมิ ซึ่งเป็นภูมิหนึ่งในกามสุคติภูมิทั้งหลาย แต่ละบุคคลนั้นย่อมต้องเผชิญกับสิ่งยั่วชวนต่าง ๆ รูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม ความคิดอันบรรเจิด และอารมณ์ที่น่ายินดีพอใจเข้ามากระทบทวารทั้งหกอยู่ตลอดเวลา ตัณหาจึงเป็นผลที่เกิดจากการกระทบกับอารมณ์เหล่านั้น อิฏฐารมณ์ และตัณหาเป็นรากฐานที่สำคัญของกิเลสกำ”^{๑๒}

๓) **พระโสภณมหาเถระ** (มหาสีสยาตอ) ได้กล่าวอธิบายอริยมรรคมีองค์ ๘ ในหนังสือธัมมจักกัปปวัตตนสูตรไว้ว่า “อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้คือทางสายกลาง ได้แก่ สัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) สัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) สัมมาวาจา (กล่าวชอบ) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) สัมมาวายามะ (ความเพียรชอบ) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) และสัมมาสมาธิ

^{๑๐} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๐๐.

^{๑๑} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), **อริยวัตรปฏิบัติ ปฏิบัติอันเป็นวงศ์แห่งพระอริยเจ้า**, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐๘.

^{๑๒} พระกัมมัญฐานาจริยะ พระปณิตตาภิวงค์, **รู้แจ้งในชาตินี้**, แปลโดย พระคันธสาราภิวงค์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๘๕-๘๖.

(ตั้งมันชอบ) อริยมรรคมีองค์ ๘ นี่แหละเป็นทางอันประเสริฐ อันเป็นทางแห่งความหลุดพ้น หรือทางดำเนินของพระอริยะอันทำให้เกิดจักขุ ทำให้เกิดปัญญา ย่อมเป็นไปเพื่อความสงบกิเลส เพื่อความรู้แจ้ง และเพื่อความดับทุกข์”^{๑๓}

๔) พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงกรรมไว้ในหนังสือหลักปฏิบัติเกี่ยวกับกรรมและความสิ้นกรรม ตอนหนึ่งว่า “ในวันหนึ่ง ๆ เรามีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้ามีสติระมัดระวังจิตใจได้ดีก็จะเป็นไปในทางกุศลกรรม ถ้าเผลอสติปล่อยให้กิเลสมันทำตามสบายแล้วก็จะเป็นไปในทางอกุศลกรรมทันที มันจึงต้องมีสิ่งเดียวกันอีก คือ สิ่งที่เราเรียกว่า สตินั่นเองเป็นเครื่องกั้นกระแส เป็นเครื่องกั้นกระแสแห่งกิเลสที่จะเข้ามา เป็นเครื่องกั้นกระแสแห่งกรรม กั้นกระแสแห่งกิเลสได้แล้ว ก็คือ เป็นการกั้นกระแสแห่งกรรม เพราะฉะนั้น อยู่ด้วยสตินี้จะช่วยได้มาก หรือช่วยได้ถึงที่สุดเกี่ยวกับกรรม ถ้ามีสติแล้วก็ไม่ทำกรรมที่ไม่ควรจะทำ หรือถ้ามีสติแล้วแม้กรรมแต่หนหลังที่จะมา ให้ผลเดี๋ยวนี้ สติก็ทำให้ไม่รับเอา แม้จะเป็นทุกข์ก็ไม่เป็นทุกข์อย่างที่เราได้รับเอาด้วยความยึดมั่นถือมั่น ผลกรรมแต่หนหลังอาจจะมาถึงคนธรรมดาที่ไม่ใช่พระอรหันต์ แล้วก็ทำให้เป็นทุกข์ได้ ก็มีสติระลึกได้ก็จะไม่หลง ไม่โง่”^{๑๔}

๕) พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้มีคำอธิบายถึงในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาไว้ว่า “ในกระบวนการปฏิบัติธรรม หรือฝึกอบรมพัฒนาชีวิตนั้น เมื่อมองในแง่ของลำดับสิ่งที่ต้องการจะทำให้ประณีตขึ้นไปตามขั้น ก็ต้องจัดเตรียมพื้นฐานให้ราบรื่น ไม่ถ่วงถ่วง ทำตนให้บริสุทธิ์ไม่บกพร่อง เริ่มด้วยละเว้น หรือกำจัดความชั่วก่อน แล้วจึงเสริมสร้างความดีให้บริบูรณ์ จนถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้นในที่สุด เหมือนจะปลูกพืชต้องขำระที่ดิน กำจัดสิ่งที่เปื้อนโทษก่อน แล้วจึงหว่านพืช และบำรุงรักษาไปจนได้ผลที่หมาย ในระบบแห่งพุทธธรรมนั้น ศีลสังวรเป็นข้อปฏิบัติขั้นเริ่มแรกสุด มุ่งไปที่ความประพฤติพื้นฐาน จึงเน้นไปที่การละเว้นความชั่วต่าง ๆ ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้น พุทธยาให้เห็นสิ่งที่ต้องการกำจัดอย่างชัดเจนเสียก่อน แล้วจึงขยายขอบเขต ยกระดับความประพฤติให้สูงขึ้นไปในด้านความดี ด้วยอาศัยการปฏิบัติในขั้นสมาธิปัญญาเข้ามาช่วยมากขึ้นตามลำดับ”^{๑๕}

๖) พระพรหมโมลี (วิลาศ ฉานวโร ป.ธ. ๙) ได้กล่าวถึงกรรมไว้ในหนังสือกรรมที่ป็นไว้ว่า “การศึกษาเรื่องกรรมวิบาก หรือผลแห่งกรรมถือเป็นเรื่องใหญ่มิใช่เป็นเรื่องที่จะกล่าวกันให้เข้าใจได้ง่าย ๆ การที่จะพิจารณาว่ากรรมวิบาก หรือผลแห่งกรรมเป็นเช่นไร ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีจริงหรือไม่ และกรรมให้ผลแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมได้อย่างไร เป็นเรื่องซับซ้อน ดังนั้นผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วจะจริงหรือไม่ และกรรมให้ผลแก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมได้อย่างไร เป็นเรื่องซับซ้อน

^{๑๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสี สยาดอ), **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๙๖-๙๗.

^{๑๔} พุทธทาสภิกขุ, **หลักปฏิบัติเกี่ยวกับกรรมและความสิ้นกรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๕๓), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ผลิธัมม, ๒๕๕๙), หน้า ๗๑๕.

ฉะนั้นการจะเรียนเรื่องกรรมวิบากต้องใช้ความพากเพียรในการศึกษา จึงจะเกิดความเข้าใจได้เป็นอย่างดี”^{๑๖}

๓) พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตฺตโน ป.ธ. ๙) ได้กล่าวถึงกรรมไว้ในหนังสือกฎแห่งกรรมว่า “กรรมที่ให้ผลในชาตินี้ กรรมที่ให้ผลในปัจจุบันนี้เห็นได้ง่าย เช่น เราได้ศึกษาเล่าเรียน เราทำมาหากิน เราซื่อสัตย์สุจริต เราขยันหมั่นเพียร จัดเป็นกรรมดีก็ให้ผลในชาติปัจจุบัน คือ ให้ประสบความสำเร็จในชีวิต ถ้าขยันทำมาหากิน ชีวิตก็จะมีความเป็นอยู่ที่พออยู่พอกินมีความซื่อสัตย์สุจริต การกระทำอะไรก็จะมีคนเชื่อถือ เป็นต้น”^{๑๗}

๔) พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึงกรรมในหนังสือ กรรมและการเกิดใหม่ ตอนหนึ่งว่า “กรรมไม่ได้สูญหายไปไหน ถ้าเราทำความดี ความดีก็ถูกบันทึกไว้ในจิตใต้สำนึกทันที ถ้าเราทำชั่ว ความชั่วก็ถูกบันทึกไว้ในภวังคจิตทันทีเช่นกันท่านจึงกล่าวว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” หมายถึง การเก็บวิบากดีหรือชั่วไว้ในภวังคจิตนั่นเอง ถ้าเราต้องการให้วิบากกรรมผลิผลเป็นรูปธรรมทันตาเห็นในชาติปัจจุบัน เราต้องทำดีให้ครบองค์ประกอบที่เรียกว่า สมบัติ ๔ ประการ เป็นองค์ประกอบที่ช่วยให้ผลกรรมที่สั่งสมไว้ในภวังคจิตสามารถแสดงตัวออกเป็นรูปธรรมทันตาเห็นในชาติปัจจุบัน”^{๑๘}

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑) พระอินทรีย์ อตฺถยุตฺโต (กันทะวงค์) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเรื่องวิบากกรรมในพุทธศาสนาเถรวาท” พบว่า แนวคิดเรื่องของวิบากกรรมในพุทธศาสนาเถรวาท แบ่งได้เป็น ๒ ประเภท คือ (๑) กุศลวิบาก หมายถึง วิบากกรรมที่ดี ให้ผลเป็นความสุข (๒) อกุศลวิบาก หมายถึง วิบากกรรมที่ไม่ดี ให้ผลเป็นความทุกข์โดยมีองค์ประกอบจากการกระทำด้วยเจตนาทางกาย วาจา ใจ ทั้ง ๒ ประเภท นี้ จะส่งผลกับเหล่าสัตว์ให้ทรมานและประณิตต่างกันไป^{๑๙}

๒) พระชัยณรงค์ วิทิต (รื่องมะรุต) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การประยุกต์หลักศีล ๕ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของบุคคลในสังคม” ศีล ๕ เป็นหลักมนุษยธรรม เป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ คือ การไม่ฆ่าสัตว์ การไม่ลักทรัพย์ การไม่ประพฤติผิดในกาม การไม่พูดเท็จ และการไม่ดื่มสุราเมรัย ศีล เป็นที่ตั้งแห่งกุศลธรรมเป็นลักษณะ มีความปรกติทางกายวาจาเป็นที่ตั้ง โดยมีองค์ประกอบของศีล ๕ แต่ละข้อ คือ เจตนา เป็นความไม่กำวล่วงทางกาย และวาจา ให้พ้นจากความชั่วทั้งปวง ย่อมมีความสงบสันติสุขในชีวิตปัจจุบัน และอนาคตเป็นอันสงบสุข และในทางตรงกันข้าม

^{๑๖} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร ป.ธ. ๙), *กรรมที่ป็น*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๔๔๒.

^{๑๗} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตฺตโน), *กฎแห่งกรรม*, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาเมฆราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๙-๒๐.

^{๑๘} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *กรรมและการเกิดใหม่*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๓๕-๓๖.

^{๑๙} พระอินทรีย์ อตฺถยุตฺโต (กันทะวงค์), “การศึกษาเรื่องวิบากกรรมในพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), บทคัดย่อ.

โทษของการละเมิดศีล เป็นเหตุให้ประมาทเป็นบ่อเกิดแห่งภัยเวรโดยประการต่างๆ ย่อมประสบทุกข์ทั้งในปัจจุบัน และสัมปรายภพ บั่นทอนความก้าวหน้า ความเจริญ และความสงบสันติสุขในการดำเนินชีวิต^{๒๐}

๓) พระประสิทธิ์ ชุตินธโร (รุ่งเรืองตระกูล) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาหลักธรรมและการเจริญวิปัสสนาภาวนาในอรรถวิภังคสูตร” พบว่า การฝึกอบรมจิตเพื่อทำให้เกิดปัญญาเห็นแจ้งความจริง ซึ่งเป็นเป้าหมายเดียวกันกับเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ กล่าวคือ การทำให้เกิดปัญญา เพื่อทำลายล้างกิเลสตั้งแต่หยาบไป จนถึงละเอียดให้หมดไปตามลำดับ และต้องเป็นปัญญาประเภท “โลกุตตรปัญญา” หรือที่เรียกว่า “ภาวนามยปัญญา” บุคคลที่ปฏิบัติตามหลักธรรมอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ชื่อว่าเป็นผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ และย่อมสามารถบรรลุมรรคญาณ ผลญาณ จนสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลได้อย่างแน่นอน^{๒๑}

๔) ร้อยเอกวิชญ์วิสิฐ พูนเกิดมะเร็ง ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนิกชนอำเภอเมืองนครราชสีมา” พบว่า กรรมนั้นเป็นความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล เป็นความเชื่อที่ผ่านการกลั่นกรองแล้วจากปัญญา ในพระพุทธศาสนาแบ่งศรัทธาออกเป็น ๔ อย่าง คือ (๑) กัมมสัทธา เชื่อกรรมเชื่อกฎแห่งกรรม คือ เชื่อว่า กรรมดีมีอยู่จริง กรรมชั่วมีอยู่จริง เป็นปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป (๒) วิปากสัทธา เชื่อผลของกรรม คือ เชื่อว่ากรรมที่ทำแล้วย่อมมีผล ใครทำดีต้องได้ดี ใครทำชั่วต้องได้ชั่ว ไม่แปรผัน ไม่สงสัยในเรื่องผลของกรรม (๓) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อว่าสัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของของตน ต้องรับผิดชอบตามกรรมที่ตนได้กระทำ คือ ทั้งกรรมดีและชั่ว ใครทำก็รับผลการกระทำนั้นได้ ใครไม่ทำก็ไม่ได้รับผล ความบริสุทธิ์หรือความไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน และ (๔) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า คือ พุทธศาสนิกชนที่ดีทุกคนย่อมเชื่อว่า พระพุทธเจ้าตรัสรู้จริง เป็นพระสัมมาสัมพุทธะจริง พระธรรมเป็นของประเสริฐจริง^{๒๒}

๕) นางสาวนพรัตน์ สมสวัสดิ์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์อริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อการหลุดพ้นจากกรรม” พบว่า อริยมรรคคือเป็นแนวทางในการปฏิบัติหรือแนวทางการดำเนินชีวิต อันจะนำไปสู่หนทางแห่งความดับทุกข์ และหลุดพ้นจากกรรมซึ่งเป็นวิธีการที่บุคคลนำเอากฎเกณฑ์ของธรรมชาตินี้มาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของตน กรรม หมายถึง การกระทำของบุคคลที่ประกอบด้วยเจตนาจงใจ เป็นการกระทำของบุคคลที่ยังมีกิเลส จากหลักวิภูษะ ๓ ซึ่งหมุนเวียนสืบทอดต่อ ๆ กันไป ทำให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิด หรือเป็นวงจรแห่งความทุกข์ได้แก่

^{๒๐} พระชัยณรงค์ วิทิต (รุ่งมระรุค), “การประยุกต์หลักศีล ๕ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของบุคคลในสังคม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

^{๒๑} พระประสิทธิ์ ชุตินธโร (รุ่งเรืองตระกูล), “ศึกษาหลักธรรมและการเจริญวิปัสสนาภาวนาในอรรถวิภังคสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

^{๒๒} ร้อยเอกวิชญ์วิสิฐ พูนเกิดมะเร็ง, “การศึกษาความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนิกชนอำเภอเมืองนครราชสีมา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

กิเลส กรรม วิบาก ซึ่งอธิบายได้ว่า กิเลส เป็นเหตุทำให้เกิดกรรม เมื่อทำกรรมก็จะได้รับวิบากคือผลของกรรมนั้น อันเป็นปัจจัยให้เกิดกิเลสแล้วทำกรรมหมุนเวียนต่อไปอีก^{๒๓}

จากการที่ได้ทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับในเรื่องของกรรม กรรมใหม่ กรรมเก่า ความดับกรรม ปฏิปทาที่ให้ถึงความสิ้นกรรม งานวิจัยนี้ก็มีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักธรรมอื่น ๆ ซึ่งเพียงพอต่อการวิจัยครั้งนี้ ทำให้ผู้วิจัยเอาหลักการแนวคิดเพื่อเป็นหลักฐานในการศึกษาเนื้อหาและสาระสำคัญที่เกี่ยวกับการเจริญวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตรตามหลักที่ถูกต้อง

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่องแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร ครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยมุ่งศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาของการศึกษาแนวทางการเจริญวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๗.๑ ขั้นการรวบรวมข้อมูล ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) อันได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาบาลี-ไทย อรรถกถาภาษาบาลี-ไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และคัมภีร์ฎีกาปกรณ์วิเสส เป็นต้น

๑.๗.๒ ขั้นทุติยภูมิ ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ศึกษาตำราวิชาการทางพระพุทธศาสนา และเอกสารอื่น ๆ เช่น หนังสือมหาสติปัฏฐานสูตร รจนาโดย พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ผลงานทางวิชาการ เอกสาร และงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น

๑.๗.๓ ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเพื่อตรวจสอบความถูกต้อง โดยการค้นหาจากพระไตรปิฎก เช่น พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรม และอรรถกถา ทั้งภาษาบาลีและภาษาไทย

๑.๗.๔ สรุปเรียบเรียงและนำเสนอข้อมูลโดยวิธีบรรยายเชิงพรรณนา

๑.๗.๕ เสนอและตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์โดยอาจารย์ที่ปรึกษาและผู้เชี่ยวชาญ

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบหลักธรรมในกัมมนิโรธสูตร

๑.๘.๒ ทำให้ทราบแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร

^{๒๓} นางสาวนพรัตน์ สมสวัสดิ์, “การศึกษาวเคราะห์อริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อการหลุดพ้นจากกรรม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), บทคัดย่อ.

บทที่ ๒

หลักธรรมในกัมมนิโรธสูตร

พระพุทธองค์ได้กล่าวถึงเรื่องของกรรมว่า สัตว์โลกที่เกิดมาล้วนมีกรรม ทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว หากบุคคลเหล่านั้น มีสติปัญญาประกอบด้วยสัมมาทิฐิ เข้าใจในเรื่องของกฎแห่งกรรม อย่างลึกซึ้งเขาเหล่านั้น จะไม่ประกอบกรรมชั่ว สังสมแต่กรรมดี สร้างบารมี และมีศรัทธาเป็นผู้นำในการดำเนินชีวิต เพราะศรัทธาเป็นความเชื่อ ที่อยู่ในความนึกคิดของมนุษย์ และเป็นความสัมพันธ์กับพฤติกรรมที่แสดงออก ถึงความศรัทธา หรือความเชื่อจึงเป็นแรงดลใจให้มนุษย์มีพฤติกรรมต่าง ๆ อันจะนำไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้ ดังนั้น ศรัทธาหรือความเชื่อ จึงมีอิทธิพลต่อการกำหนดวิถีชีวิตของแต่ละบุคคล ไม่สร้างกรรมใหม่และกรรมเก่าเพื่อให้ถึงแห่งความดับกรรม “กัมมนิโรธสูตร” เป็นพระสูตรที่มีความสำคัญของเนื้อหาที่เกี่ยวกับความดับกรรม ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจ และทราบถึงเนื้อหาหลักธรรมในกัมมนิโรธสูตร ผู้วิจัยจึงกำหนดประเด็นหัวข้อไว้ดังต่อไปนี้ คือ

- ๒.๑ ความเป็นมาและความหมายของกัมมนิโรธสูตร
- ๒.๒ หลักกรรม ๑๒ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท
- ๒.๓ เหตุให้เกิดกรรมเก่ากรรมใหม่
- ๒.๔ หลักธรรมในกัมมนิโรธสูตร
- ๒.๕ สรุปท้ายบท

๒.๑ ความเป็นมาและความหมายของกัมมนิโรธสูตร

๒.๑.๑ ชื่อและความหมายของพระสูตร

กัมมนิโรธสูตร คือพระสูตรว่าด้วยกรรมและความดับกรรม^๑ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่ภิกษุว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงกรรมเก่า และกรรมใหม่ ความดับกรรม และปฏิบัติที่ให้ถึงความดับกรรม ตรัสว่า เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว”

กรรมเก่า เป็นอย่างไร คือ จักขุ (ตา) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยทั้งหลายปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ชิวหา (ลิ้น) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนาเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา มโน (ใจ) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า เพราะถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนาเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา นี้เราเรียกว่า กรรมเก่า

กรรมใหม่ เป็นอย่างไร คือ กรรมที่บุคคลทำด้วยกาย วาจา ใจ อยู่ในบัดนี้ เราเรียกว่า กรรมใหม่

^๑ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๗๙.

ความดีกรรม เป็นอย่างไร คือ นิโรธที่ถูกต้องวิมุตติ เพราะดับกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมได้ นี่เราเรียกว่า ความดีกรรม

ปฏิบัติทำให้ถึงความดีกรรม อะไรบ้าง คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ ๑) สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) ๒) สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ๓) สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔) สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) ๕) สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖) สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) ๗) สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘) สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) นี่เราเรียกว่า ปฏิบัติทำให้ถึงความดีกรรม กรรมเก่าเราได้แสดงแล้ว กรรมใหม่เราได้แสดงแล้ว ความดีกรรมเราได้แสดงแล้ว และปฏิบัติทำให้ถึงความดีกรรมเราได้แสดงแล้ว ด้วยประการฉะนี้ “ภิกษุทั้งหลาย กิจใดที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ผู้อ่อนเคราะห์พึงอาศัยความอ่อนเคราะห์ กระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นเราก็ได้กระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจอย่าประมาท อย่าได้มีความร้อนใจในภายหลัง นี่ คือ คำพร่ำสอนสำหรับเธอทั้งหลายของเรา”^๒

คำว่า กัมมะ หรือกรรม เป็นกิริยาของการกระทำที่แสดงออกทางกาย วาจา และใจ แต่ก็ต้องประกอบด้วยเจตนาของการกระทำจึงจะจัดว่าเป็นกรรมอย่างสมบูรณ์ ไม่ว่าจะฝ่ายกุศลหรืออกุศล ดังพระพุทธพจน์ว่า เรากล่าวว่าเจตนาเป็นกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงได้กระทำการนั้นลงไปด้วยกายวาจา ใจ กรรมหมายถึง การกระทำที่มีเจตนา คือ ทำด้วยการจงใจในการกระทำ จะดีก็ตาม จะชั่วก็ตาม เช่น การขุดหลุมพรางจงใจตักคน หรือตักสัตว์ให้ตกลงไปตาย เป็นกรรม แต่การขุดบ่อน้ำไว้กินใช้ หากสัตว์ตกลงไปตายเอง ไม่เป็นกรรม (แต่ถ้ารู้ย่ำว่าบ่อน้ำที่ตนขุดไว้นั้นอยู่ในที่ซึ่งคนจะพลัดตกได้ง่าย แล้วปล่อยปละละเลยเมื่อมีคน หรือสัตว์ตกลงไปตาย ก็ไม่พ้นเป็นกรรม) ว่าโดยสาระของกรรมก็คือเจตนา หรือการกระทำด้วยเจตนาอันเองที่เป็นกรรม การที่กระทำความดี เรียกว่า กรรมดี การที่กระทำความชั่ว เรียกว่า กรรมชั่ว^๓

คำว่า กรรม ผู้มีปัญญาได้นิยามหรือให้คำจำกัดความไว้หลายอย่าง ได้ให้ความหมายไว้ว่า กรรม (อ่านว่า กำ-กัมมะ) หมายถึง (๑) การกระทำ, การงาน, กิจ (๒) การจงใจกระทำที่ได้ส่งผลร้ายมายังปัจจุบันหรือจะส่งผลร้ายต่อไปในอนาคต (๓) บาปบ้าง, เคราะห์บ้าง (๔) ความตาย

นิโรธและอริยมรรค อันเป็นหนทางทำให้บรรลุถึงทุกขนิโรธนั้นตามความจริงแล้ว เป็นได้จากการรับรู้ในความเป็นจริงแทงตลอดตามลักษณะที่เกิดขึ้นจริงว่า นี่คือการขันธ์ห้า^๔

นิโรธ (อ่านว่า นิโรด) แปลว่า ความดับ (ทุกข์) คือ ความส่ำรอกออก, สลัดทิ้ง, ปลดปล่อย, ไม่ให้มีเหลือเยื่อใยในสมุทัยอันเป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง หมายถึง การทำลายสมุทัยเหตุแห่งตัณหาและดับสมุทัย คือ ตัณหาให้สิ้นไปจนไม่มีเหลือเยื่อใยเกิดขึ้นมาได้ก็เหมือนไฟที่สิ้นเชื้อ จากอำนาจของการดำเนินตามมรรคจนได้บรรลุมรรคนั้น ๆ

นิโรธ จัดเป็นอริยสัจอันดับที่ ๓ ของอริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค โดยภาวะแล้วก็เป็นนิพพานนั่นเอง^๕

^๒ ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๗๙.

^๓ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๖๔/๕๖.

^๔ วิ.มท. (ไทย) ๑/๙/๓๐๕.

^๕ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๗๑-๑๐๗๒/๕๘๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายถึงเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกรรมไว้ว่า “กรรม” เมื่อแปลตามศัพท์ก็คือ การงาน หรือการกระทำ แต่ในทางธรรมได้จำเพาะเจาะจงลงไปว่า เป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนาในการกระทำ หรือการประกอบที่เต็มไปด้วยความจงใจในการกระทำ ถ้าเป็นการกระทำที่ไม่มีเจตนา ก็ไม่เรียกว่า เป็นกรรมในความหมายของทางธรรม^๖

สรุปได้ว่าความหมายของกรรมในที่กล่าวมานี้ คือ การกระทำด้วย ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่ถูกปัจจัยทั้งหลายปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนาหรือการท้ออย่างจงใจในขณะนั้นเองที่เป็นกรรม การทำความดี เรียกว่า กรรมดี การทำความชั่ว เรียกว่า กรรมชั่ว กรรมใหม่ คือ กรรมที่บุคคลทำด้วยกาย วาจา ใจในปัจจุบันขณะ นิโรธ คือความดับแห่งกรรม ดับกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม

๒.๑.๒ ความเป็นมาของกัมมนิโรธสูตร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงกรรมใหม่และกรรมเก่า ความดับกรรม และปฏิบัติที่ให้ถึงความดับกรรม เธอทั้งหลายจงฟังจงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว”

กรรมเก่า เป็นอย่างไร

คือ จักขุ (ตา) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ฯลฯ

ชีวหา (ลิ้น) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนาเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ฯลฯ

มโน (ใจ) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนาเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา นี่เราเรียกว่า กรรมเก่า^๗

กรรมใหม่ เป็นอย่างไร คือ กรรมที่บุคคลทำด้วยกาย วาจา ใจนี้เราเรียกว่า กรรมใหม่ ความดับกรรม เป็นอย่างไร คือ นิโรธที่ถูกต้องวิมุตติ เพราะดับกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมได้นี้เราเรียกว่า ความดับกรรม

ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับกรรม อะไรบ้าง คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่

๑. สัมมาทิฐิ	(การเห็นชอบ)	๒. สัมมาสังกัปปะ	(การดำริชอบ)
๓. สัมมาวาจา	(การเจรจาชอบ)	๔. สัมมากัมมันตะ	(การกระทำชอบ)
๕. สัมมาอาชีวะ	(การเลี้ยงชีพชอบ)	๖. สัมมาวายามะ	(การพยายามชอบ)
๗. สัมมาสติ	(การระลึกชอบ)	๘. สัมมาสมาธิ	(การตั้งจิตมั่นชอบ) ^๘

นี่เราเรียกว่า ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับกรรม

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๔๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ผลิตธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๒๔๐.

^๗ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๔๖/๑๗๙.

^๘ อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๓.

กรรมเก่าเราได้แสดงแล้ว กรรมใหม่เราได้แสดงแล้ว ความดับกรรมเราได้ แสดงแล้ว และปฏิบัติทำให้ถึงความดับกรรมเราได้แสดงแล้ว ด้วยประการฉะนี้

“ภิกษุทั้งหลาย กิจใดที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ผู้อ่อนเคราะห์พึงอาศัยความ อ่อนเคราะห์ กระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นเราก็ได้กระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย นั้นโคน ไม้ นั้นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจอย่าประมาท อย่าได้มีความร้อนใจในภายหลัง นี่คือการรำ สอนสำหรับเธอทั้งหลายของเรา”^๙

คัมภีร์อรรถกถา ได้กล่าวในเรื่องของกรรมไว้ว่า คำว่า กรรมใหม่และกรรมเก่า (นวปุราณวรรค) ได้แก่ กรรมใหม่และกรรมเก่า คำว่าภิกษุทั้งหลาย จักขุ (ตา) บัณทิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า (จักขุ ภิกษเว ปุราณกมฺมิ) ความว่าจักขุไม่ได้เป็นของเก่า กรรมต่างหากที่เป็นของเก่า แต่ท่านกล่าวอย่างนั้นตามชื่อ แห่งปัจจัย เพราะเกิดขึ้น แต่กรรม คำว่า ถูกปัจจัยปรุงแต่งนั้น (อภิสงฺขติ) ความว่าอันปัจจัยประชุม ปรุงแต่งขึ้น เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา (เวทนิยฺ ฏฺฐพฺพ) ได้แก่พึงเห็นว่าเป็นที่ตั้งของแห่งเวทนา คำว่า ถูกต้องวิมุตติ เพราะดับ (นิโรธา วิมุตติมุสฺสติ) ความว่า นิโรธ ย่อมถูกวิมุตติ เพราะกรรม ๓ ประการดับ ไป นี่เราเรียกว่า (อโย วุจฺจติ) ความว่า นิโรธ (ความดับ) อันเป็นอารมณ์แห่งวิมุตตินั้น เรียกว่า กรรม นิโรธ (ดับกรรม) ดังนั้นจึงตรัสว่า วิปัสสนาอันเป็นบุรพภาคส่วนเบื้องต้น ไว้ในพระสูตรนี้^{๑๐}

๑) กรรมเก่า

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสในเรื่องกรรมไว้มีใจความว่า “กายนี้มีใช้ของเธอตลอดทั้งกายนี้ทั้งมีใช้ของผู้อื่น กายนี้เธอทั้งหลายพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่ากายที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของการปรุงแต่ง แห่งปัจจัยทั้งหลาย (ตามกระแสแห่งปฏิจสุมฺปาต) ถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้ง แห่งเวทนา”^{๑๑}

๒) กรรมใหม่

กรรมใหม่ ได้แก่ กรรมที่บุคคลสร้างเหตุขึ้นในปัจจุบันขณะด้วยกาย วาจา ใจ ตามกิเลส ตัณหาด้วยเหตุที่ดีหรือไม่ดี แต่เมื่อใดที่ตั้งใจปฏิบัติดี ละอกุศลธรรม และการบำเพ็ญกุศลธรรม ทั้งหลายในปัจจุบัน พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “บุรุษบุคคลนี้เสวยสุขบ้าง เสวยทุกข์บ้าง เสวยยอกุขม สุขบ้าง เพราะเหตุแห่งกรรมที่ทำไว้ชาติก่อน เพราะกรรมเก่าสิ้นสุดด้วยตบะ เพราะไม่ทำกรรมใหม่ จึง ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจแห่งกรรมต่อไป ไม่เป็นไปตามอำนาจแห่งกรรมต่อไป กรรมสิ้นไป ทุกข์จึงสิ้น เพราะ ทุกข์สิ้นเวทนาจึงสิ้นไป เพราะเวทนาสิ้นไป ทุกข์ทั้งปวงจึงจักเป็นอันสลายไป”^{๑๒}

^๙ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๔๖/๑๘๐.

^{๑๐} ส.สพ.อ. (ไทย) ๓/๑๔๖/๗๕.

^{๑๑} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๗/๑๘๐.

^{๑๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๓/๔-๖.

๓) ความดีกรรมหรือความสิ้นกรรม

พระพุทธองค์ทรงตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกปิฎกว่า “มรรคและปฏิบัติเพื่อความสิ้นแห่งตัณหา เธอทั้งหลายจงเจริญมรรค และปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหาเป็นอันใด ปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา เป็นอย่างไร คือ โขฌมค ๗ ประการ ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นของตัณหา เมื่อเจริญสติสัมโพชฌมค ฌัมมวิจยสัมโพชฌมค วิริยสัมโพชฌมค ปิตีสัมโพชฌมค ปัสสัทธิสัมโพชฌมค สมาธิสัมโพชฌมค อุเบกขาสัมโพชฌมค อันอาศัย วิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในวิสัฏฐะ อันไพญญะ เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีความเบียดเบียน เมื่อเธอเจริญสติสัมโพชฌมคอันอาศัย เป็นมหัคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีความเบียดเบียน ย่อมละตัณหาได้ เพราะละตัณหาได้จึงละกรรมที่มีตัณหาเป็นมูลได้ เพราะละกรรมได้ จึงละทุกขในวัฏฏะที่มีกรรมเป็นมูลได้ เพราะสิ้นตัณหาจึงสิ้นกรรม เพราะสิ้นกรรมจึงสิ้นทุกข”^{๑๓}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวว่า จะทำเช่นไรในการที่จะสอนหลักของกรรมให้ได้ผล ในหนังสือแรก สวรรค์ สำหรับคนรุ่นใหม่ สรุปความได้ว่า เรื่องกรรมนั้นเป็นเรื่องของความเป็นจริง ที่คนส่วนมากไม่มอง เพราะเห็นว่ามันไม่เป็นเรื่องที่สนุกสนาน ไม่น่ารื่นรมย์ เพราะคนส่วนมากมักไม่ค่อยพอใจ ที่จะอยู่กับความเป็นจริงที่เกิดขึ้น และให้ความสำคัญเป็นแค่คุณค่ารอง แล้วมารับเอาสิ่งที่มีความสนุกเพลิดเพลิน มากกว่าของที่มีคุณค่าอย่างแท้จริง และให้ความสำคัญในด้านวัตถุมากกว่าด้านจิตใจ การที่มนุษย์ไม่ชอบเผชิญกับความเป็นจริง จึงทำให้มนุษย์เกิดปัญหามากมาย เมื่อปัญหาหรือความเป็นจริงที่เกิดขึ้นกับชีวิตของตนเอง เรื่องกรรมนั้นเป็นเรื่องของความจริงที่ปฏิเสธได้ยาก และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของทุกคนที่ต้องยอมรับ ดังนั้น การที่จะสอนในเรื่องของกรรมให้ได้ผลนั้นจะต้องให้ได้รับการปลูกฝัง ในเรื่องของค่านิยมที่ดี ไม่ให้มองว่าวัตถุเป็นของสำคัญมากกว่าทางด้านจิตใจ ซึ่งหากจะให้ได้ดี ต้องเริ่มปลูกฝังกันตั้งแต่เด็ก^{๑๔}

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร) ได้กล่าวถึงเรื่องของกรรมว่าเป็นเรื่องที่ทำให้ความเข้าใจ ได้อย่างและ มีความซับซ้อนมากเขียนไว้ในหนังสือ กรรมที่ปณี พอจะสรุปได้ความว่า เรื่องกรรมเปรียบได้ว่า กรรมเป็นพืช เป็นตัวบันดาลให้ต้องทนทุกข์ทรมานอยู่ในวัฏสงสารอันยาวนานไม่ว่าจะมี จบสิ้นเป็น สิ่งจำเป็นที่จักต้องเผาผลาญทำลายให้สูญสิ้นไปเสีย การเผาผลาญกรรมนั้น ในทางพระพุทธศาสนาสอน ให้เผาผลาญทำลายกรรมทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นอกุศลกรรมหรือกุศลกรรม เพราะขึ้นชื่อว่ากรรมแล้วย่อม เป็นพืช เป็นตัวบันดาลให้เกิดการเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสารทั้งนั้น ทางพระพุทธศาสนาจึงเน้นสอนให้ ปฏิบัติเพื่อละ อกุศลกรรมให้ได้เด็ดขาด เมื่อละอกุศลได้โดยเด็ดขาดแลกุศลกรรมก็จักเป็นไปได้อีก แต่การจะละอกุศลกรรมให้ได้เด็ดขาดนั้นยาก เพราะว่า อกุศลกรรมนั้นเป็นกรรมที่ทำได้โดยง่าย แต่ว่า กุศลกรรมทำได้ยากยิ่ง^{๑๕}

^{๑๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๐๗/๑๓๘.

^{๑๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **นรก-สวรรค์ สำหรับคนรุ่นใหม่**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๔๗-๕๒.

^{๑๕} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร), **กรรมที่ปณี**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ดอกหญ้า, ๒๕๕๕), หน้า ๔๔๒.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวถึง เรื่องของกรรม การเวียนว่ายตาย เกิด มีความเกี่ยวข้องกัน ไว้ในหนังสือกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด สรุปความได้ว่า ในทางศาสนาพุทธ การที่มีความไม่เชื่อในเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิดนั้น จัดเป็นผู้มีมิจฉาทิฐิประเภทหนึ่ง มิจฉาทิฐิ คือ ความที่เห็นผิด มี ๑๐ ประการ ซึ่งเป็นระบบความเชื่อของชาวพุทธที่จะต้องไม่รับเข้ามาในความคิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในข้อความที่สำคัญคือ ในข้อ ๔ ที่ว่าผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วไม่มี ซึ่งชาวพุทธจะไม่รับเอาเข้ามาในความคิด ข้อนี้เป็นข้อที่สำคัญมาก เพราะถ้าคนเราเชื่อว่าการดีกรรมชั่วไม่มีผลต่อชีวิตตนเองแล้ว ในการดำเนินชีวิต คนเราอาจไม่เกรงกลัวต่อบาปกรรม อะไรทั้งสิ้น ซึ่งจะมีผลทำให้ในสังคมไม่มีความสงบ และไม่อาจจะมีความเป็นอยู่ที่ดีมีระเบียบเรียบร้อยได้ ดังนั้น ถ้ามองในแง่ของนักปฏิบัตินิยม ก็ต้องยอมรับว่า ในความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมจะช่วยให้สังคมดีขึ้น ปัญหาของการที่จะละเมิดในศีลธรรมหรือปัญหาทางจริยธรรมคงจะลดลงไปได้มาก^{๑๖}

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตฺตฺวณฺโณ) ได้กล่าวถึงเรื่องการให้ผลของกรรม ต้องมีเรื่องของกาลเวลาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ในหนังสือเรื่องกฎแห่งกรรม สรุปได้ความว่า กรรม หมายถึง การที่ได้กระทำลงไป เมื่อทำดีจัดเป็นกรรมดี เรียกว่า กุศลกรรม หรือบุญกรรม ถ้าทำในสิ่งที่ชั่วจัดเป็นกรรมชั่ว เรียกว่า อकुศลกรรม หรือ บาปกรรม ผลของการทำกรรมดีและกรรมช่วนั้นมีจริง คือ ใครทำดีก็ย่อมได้ผลดี ใครทำชั่วก็ ย่อมได้รับผลชั่ว มีให้เห็นกันเป็นจำนวนมาก ทั้งในอดีตและในปัจจุบัน เป็นเพียงแต่ว่าผลของกรรมนั้นจะให้ผลเร็วหรือช้าเท่านั้น การให้ผลของกรรมก็มีเรื่องของเวลาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เพราะกรรมบางอย่างให้ผลเร็ว ส่วนกรรมบางอย่างก็ให้ผลช้า กรรมบางอย่างให้ผลในชาติปัจจุบัน กรรมบางอย่างให้ผลในชาติถัดไป ดังนั้น จึงกล่าวกันว่า กาลเวลาเป็นเครื่องพิสูจน์ผลของกรรมในการให้ผล^{๑๗}

พระอินทรีย์ อตฺตยฺตฺโต (กันทะวงค์) ได้กล่าวถึงกรรมในทางพระพุทธศาสนาว่า กรรมนั้น หมายถึง การกระทำ อันกระทำด้วยเจตนาที่เป็นเบื้องต้นนั้น เกิดมาจากกิเลสได้แสดงออกทางกาย วาจา และทางใจ มีทั้งกรรมดีและกรรมชั่ว ส่งผลต่อผู้กระทำความ สาเหตุแห่งการเกิดกรรมเกิดจากผัสสะ โดยเริ่มต้นที่ใจจากเกิดการนึกคิดเรียกว่ามโนกรรม จึงส่งผลให้ผู้กระทำความดีต่อทางกาย และทางวาจา ผลของการกระทำ ไม่ว่าจะเป็นกรรมดี หรือเป็นกรรมชั่ว จะถูกสะสมไว้ในภวังค์จิต รอให้ผลแก่ผู้เป็นเจ้าของกรรม การที่จะตัดสินว่ากรรมใดเป็นกรรมดี กรรมใดเป็นกรรมช่วนั้น ทางพระพุทธศาสนาได้ให้หลักเกณฑ์ไว้ โดยให้ดูที่สาเหตุแห่งการกระทำและผลของกรรม ว่ามีผลกระทบต่อดนเองและผู้อื่น หรือทั้งตัวเองและผู้อื่นหรือไม่^{๑๘}

พระชัยณรงค์ วิทิต (รุ่งมระรุฑ) ได้กล่าวถึงเรื่องว่าด้วย “ศีล” หมายถึง เป็นความประพฤติชอบทางกายและวาจา หรือเรียกว่า ความเป้นปกติ คือ ความมีระเบียบวินัยทางกาย และวาจา โดย

^{๑๖} พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *กรรมและการเวียนว่ายตายเกิด*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ระฆังทอง, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔.

^{๑๗} พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตฺตฺวณฺโณ), *กฎแห่งกรรม*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาภูมิบาลราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๙-๒๐.

^{๑๘} พระอินทรีย์ อตฺตยฺตฺโต (กันทะวงค์), “การศึกษาเรื่องวิบากกรรมในพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๕๑.

อาศัยเจตนาจนเวทนา จึงละบาป ละอกุศลได้ คือ กายทุจริต วาจาทุจริต “ศีล” จึงเป็นธรรมเบื้องต้นที่จะให้เกิดกุศลธรรมทั้งปวงเป็นการปิดกั้นอกุศล เป็นประธานในกุศลธรรมอื่น ๆ เกิดขึ้นตามมา กล่าวคือ ความมีเมตตา กรุณา และความซื่อสัตย์สุจริต เป็นต้น เพราะศีลจัดว่าเป็นฐานให้ถึงซึ่งโลกุตระธรรม คือ นิพพาน สมบัติ ก็ต้องอาศัยศีลเป็นพื้นฐาน ดังนั้นศีลจึงเป็นเบื้องต้นแห่งการปฏิบัติให้สุจริตทางกาย วาจา และใจเป็นที่สุด^{๑๙}

วคิน อินทสระ ได้กล่าวถึงเรื่องของหลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด ในเรื่องหลักกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเวียนว่ายตายเกิด พอสรุปความได้ว่า เป็นบทของการลงโทษ และการให้รางวัลกับชีวิต เป็นกระบวนการของธรรมชาติ ตามหลักของกรรมและการเกิดใหม่ มนุษย์จะเข้าใจในชีวิตที่แจ่มแจ้งชัดเจนมิได้เลย ถ้าขาดความเข้าใจอย่างทอ้งแท้งในเรื่องหลักของกรรม และการที่ได้เกิดใหม่ การศึกษาเรียนรู้ การสังเกต ทดสอบเรื่องกรรม และสังสารวัฏจึงเป็นกุญแจสำคัญที่ไขปัญหาไปสู่ความสว่างไสวในชีวิตของเรา ยิ่งผู้ที่ฝึกจิตจนทำให้สะอาด สงบ สว่าง และบริสุทธิ์ได้มากเพียงใด ก็จะสามารถเข้าใจชีวิตทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบันได้มากขึ้นเพียงนั้น ความเข้าใจเรื่องชีวิตเป็นคุณค่าที่สูงกว่าความเข้าใจเรื่องใด ๆ เพราะเป็นปัจจัยทำให้ชีวิตได้พบกับความสุขสงบร่มเย็น ชนิดที่ผู้ไม่เข้าใจเรื่องของกรรมไม่อาจพบได้เลย^{๒๐}

ร้อยเอก วิษณุวิสิฐ พูนเกิดมะเร็ง ได้กล่าวถึงเรื่องกรรมว่า กรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา กระบวนการให้ผลของกรรม หรือผลที่เกิดจากการกระทำ ดังนั้น กรรมและกฎแห่งกรรมจึงไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เพราะเมื่อเกิดมีการกระทำกรรมขึ้น ย่อมมีผลแห่งการกระทำ ตามหลักกรรมหรือกฎแห่งกรรมนั้น ในทางพระพุทธศาสนาเป็นสัจธรรมของความจริงสูงสุด ซึ่งมีเพียงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพียงพระองค์เดียว ที่ทรงค้นพบสัจธรรมความจริงแล้วทรงนำมาแสดงเปิดเผยให้แก่เวไนยสัตว์ กฎแห่งกรรมจึงเป็นกฎที่ไม่มีผู้ใดสามารถตัด หรือแก้ไขได้ ตัวของผู้กระทำจึงเป็นผู้รับผลแห่งกรรมนั้นด้วยตนเอง^{๒๑}

นางสาวนพรัตน์ สมสวัสดิ์ ได้กล่าวถึงความหมายและลักษณะของกรรมตามทัศนะของพระพุทธศาสนา ว่า เป็นการกระทำของบุคคลที่ประกอบด้วยเจตนา ดังจะเห็นได้จากพระพุทธพจน์ที่ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยเหตุนี้ว่า เรากล่าวเจตนาว่าเป็นตัวกรรม บุคคลคิดแล้วจึงกระทำการกรรม ด้วยกาย วาจา ใจ” การกระทำของบุคคลที่ยังมีกิเลส โดยศึกษาจากหลักวัฏฏะ ๓ ซึ่งหมุนเวียนสืบทอดต่อ ๆ กันไป ทำให้เกิดการเวียนว่ายตายเกิด หรือเป็นวงจรแห่งความทุกข์ ได้แก่ กิเลส กรรม วิบาก ซึ่งอธิบายได้ว่า “กิเลส เป็นเหตุให้เกิดกรรม เมื่อทำกรรมได้รับวิบาก คือ ผลของกรรมนั้น อันเป็น ปัจจัยก่อให้เกิดกิเลสแล้วทำกรรมหมุนเวียนต่อไปอีก” การกระทำที่ยังมีการให้ผล หมายถึง

^{๑๙} พระชัยณรงค์ วิทิโต (รองมะรุต), “การประยุกต์หลักศีล ๕ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของบุคคลในสังคม”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๙.

^{๒๐} วคิน อินทสระ, *หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด*, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ชุมทองอุตสาหกรรมและการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๖-๑๙.

^{๒๑} ร้อยเอก วิษณุวิสิฐ พูนเกิดมะเร็ง, “การศึกษาความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนิกชนอำเภอเมืองนครราชสีมา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๙.

เมื่อทำกรรมแล้ว ย่อมบังเกิดผลแน่นอน ดังพุทธพจน์ที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย เหตุให้เกิดกรรมมี ๓ ประการ คือ ๑. โลภะ (ความอยากได้) เป็นเหตุให้เกิดกรรม ๒. โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) เป็นเหตุให้เกิดกรรม ๓. โมหะ (ความหลง) เป็นเหตุให้เกิดกรรม^{๒๒}

สรุปได้ว่ากรรมในที่นี้ หมายถึง การกระทำ ที่มนุษย์สร้างขึ้น มีทั้งกรรมเก่าและกรรมใหม่ ทุกคนล้วนมีกรรมเป็นตัวของตัวเอง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของกรรมดีหรือกรรมชั่ว และการสร้างกรรมใหม่ ย่อมมีผลของกรรมในการที่ตนได้กระทำ จะเห็นได้ว่าในปัจจุบันมนุษย์ไม่ให้ความสำคัญเรื่องผลของกรรมที่จะได้รับ จึงทำให้มนุษย์เกิดปัญหามากมาย การกระทำไปในทางที่ชั่วทำให้เกิดความวุ่นวาย นำมาซึ่งความทุกข์ เพราะกรรมยังไม่ส่งผลทำให้ไม่เชื่อเรื่องของกรรม แล้วกระทำความผิดอยู่เนืองนิตย์ จึงส่งผลการกระทำออกมาทางกาย ทางวาจา หรือวัตถุภายนอกมากกว่า หลักกรรมในทางพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญเรื่องกรรม กรรมเป็นเรื่องที่พิสูจน์ได้ยาก เพราะผลยังไม่เกิดในสิ่งที่ตนได้กระทำลงไป ฉะนั้น มนุษย์ทุกคนล้วนตกอยู่ภายใต้ของกฎแห่งกรรม คือ ทำดีได้ผลดี ทำชั่วได้ผลชั่ว

๒.๒ หลักกรรม ๑๒ ในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

หลักกรรมในทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงเรื่องกรรม ๑๒ ประเภท แบ่งตามหน้าที่ ตามกาลเวลา ตามความหนักเบา และเหตุที่ทำให้เกิดกรรม^{๒๓} ผู้วิจัยจะได้พรรณนาหมวดของกรรมประเภทต่าง ๆ โดยสังเขปเป็นลำดับตามหัวข้อที่ปรากฏข้างต้น

๒.๒.๑ กรรมให้ผลตามหน้าที่

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนีท่านแบ่งหน้าที่ของกรรมไว้ ๔ ประการ ได้แก่ ชนกรรม อุปถัมภกรรม อุปปีฬกรรม อุปฆาตกรรม^{๒๔} มีอธิบายต่อไปนี้

๑) ชนกรรม

ชนกรรม คือ กรรมที่มีหน้าที่ทำให้วิบากจิต และกรรมมรูป ปรากฏขึ้นทั้งในปฏิสนธิกาล และปัตติกาล เมื่อเหล่าสัตว์ทั้งหลายตายลงแล้ว ด้วยอำนาจแห่งกรรมชนกรรมนำไปเกิดใหม่ในภุมิต่าง ๆ ใน ๓๑ ภุมิ เมื่อเกิดแล้วก็มีอวัยวะต่าง ๆ เกิดขึ้นตามสมควรแก่สัตว์เหล่านั้น ชนกรรมเมื่อให้ผลในปฏิสนธิกาลแล้วก็หมดหน้าที่ ในการอุปถัมภ หรือการเปียดเบียนสัตว์ผู้เกิดมาจะเป็นหน้าที่ของกรรมอื่น เพราะฉะนั้น การเกิดของสัตว์จะเป็นอะไรต้องมีเหตุปัจจัยทำให้เกิด ไม่ได้เกิดมาตามความชอบใจ แต่เกิดด้วยอำนาจแห่งชนกรรม ซึ่งมี ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายอกุศล และฝ่ายกุศล ชนกรรมฝ่ายอกุศลเมื่อทำหน้าที่ให้สัตว์ไปเกิดนั้น ถ้าเป็นฝ่ายอกุศลกรรมก็จะเกิดในอบายภูมิ ถ้าเป็นฝ่ายกุศลก็ไปเกิดในสุคติภูมิ ซึ่งเป็นภูมิที่ดีที่สุดตามสมควรแก่กรรมที่สัตว์ทั้งหลายได้กระทำไว้^{๒๕}

^{๒๒} นางสาวนพรัตน์ สมสวาสดี, “การศึกษาวิเคราะห์อริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อการหลุดพ้นจากกรรม” วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐

^{๒๓} พระอนุรุทธาจารย์, อภิธัมมัตถสังคหะ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มูลนิธิเนนบมหารัณณ, ๒๕๕๖), หน้า ๑๕๔-๑๖๐.

^{๒๔} พระอนุรุทธาจารย์, อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, แปลโดย พระคันธสาราวิวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๖๘.

^{๒๕} พระอนุรุทธาจารย์, อภิธัมมัตถสังคหะ, หน้า ๑๖๑-๑๖๒.

๒) อุปถัมภ์กรรม

อุปถัมภ์กรรม คือกรรมที่มีหน้าที่ไปช่วยอุดหนุนอุ้มชูให้สัตว์ไปเกิดในภูมิต่าง ๆ ได้รับความทุกข์และความสุขตามสมควรแก่กรรมของตน อุปถัมภ์กรรมนี้ ช่วยสนับสนุนกรรมอื่น ๆ อีก ๓ อย่างด้วยกัน ได้แก่

๑) ช่วยอุดหนุนชนกรรม ที่ยังไม่มีโอกาสให้ผล ให้มีโอกาสดังผล เช่น กุศลกรรม และอกุศลกรรม ที่เกิดขึ้นกับสัตว์ทั้งหลายในเวลาปกติ หรือที่เกิดขึ้นในภพวิภังคกาล คือ ตอนใกล้ที่จะตาย อุปถัมภ์กรรมจะหนุนชนกรรมที่ยังไม่มีโอกาสให้ผล ให้มีโอกาสดังผล

๒) ช่วยให้ชนกรรมที่กำลังมีโอกาสให้ผล ให้ส่งผลให้เร็วขึ้น เช่น ผู้มีใจเป็นกุศलय่อมทำแต่กุศลอยู่เสมอ พอใกล้ตาย มีจิตผ่องใสเป็นกุศลเกิดขึ้น ผู้ที่มีใจเป็นอกุศलय่อมมีอยู่มาก พอใกล้ตายจิตเศร้าหมอง เมื่อตายลงจึงไปเกิดในนิริยภูมิเสวยทุกข์สิ้นกาลนาน

๓) ช่วยอุดหนุนแก่ รูป-นาม ที่เป็นวิบากชนกรรม ให้เจริญขึ้นและตั้งอยู่ได้นาน คือ กรรมที่เข้าไปสนับสนุนทารกผู้เกิดแล้ว ให้ได้สุขได้ความเจริญรุ่งเรือง ตลอดไปถึงภายหลัง ถ้าชนกรรมเป็นอกุศลปฏิสนธิข้างเลว อุปถัมภ์กรรมย่อมซ้ำเติมเมื่อเกิดแล้วให้หายเหนื่อยหกลม มีดมาแล้ว ก็มีมีดไปภายหลัง หรืออีกนัยหนึ่ง ชนกรรมฝ่ายอกุศลนำไปเกิดเป็นเปรต อุปถัมภ์กรรมฝ่ายอกุศลก็เข้าไปให้ผลต่อ ส่งให้ผู้เกิดเป็นเปรตนั้นได้รับทุกข์ทรมานตามสภาพของเปรตวิสัย ถ้าชนกรรม เป็นฝ่ายกุศลที่มีมากจะนำไปเกิดเป็นบุตรมหาเศรษฐี อุปถัมภ์กรรมฝ่ายกุศลก็เข้าไปให้ผลสนับสนุน ทำให้เด็กที่เกิดมานั้นมีความสมบูรณ์พูนสุขสะดวกสบายตามสภาพของลูกเศรษฐีมีเงิน^{๒๖}

๓) อุปปีฬกรรม

อุปปีฬกรรม เป็นกรรมที่มีหน้าที่เบียดเบียนชนกรรมของกรรมอื่น ที่สภาพตรงข้ามกัน และเบียดเบียนรูปนามที่เกิดจากชนกรรมอื่น เช่น ถ้าอุปปีฬกรรมที่เป็นฝ่ายอกุศลเกิดขึ้น ฝ่ายกุศลก็จะอ่อนกำลังลง ถ้าอุปปีฬกรรมฝ่ายอกุศลมีกำลังมากขึ้น ฝ่ายอกุศลกำลังก็จะอ่อนลง ถ้าหากบุคคลบางคนเมื่อชนกรรมทำให้มาเกิดอยู่ในตระกูลสูง และมีร่างกายแข็งแรง สมบูรณ์ สุขภาพดี โรคภัยไข้เจ็บไม่มี มีสติปัญญาดี ซึ่งเป็นอำนาจแห่งอุปถัมภ์กรรมฝ่ายกุศล เมื่อเกิดมีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน ซึ่งเกิดจากอำนาจของอกุศลกรรมที่เป็นฝ่ายอุปปีฬกรรม ก็ทำให้ฝ่ายอกุศลกรรมกำลังอ่อนลง เพราะอาจเคยทำอกุศลกรรมไว้ในอดีตด้วยกาย วาจา และใจ อกุศลกรรมจึงส่งผลให้เกิดอาการเจ็บป่วยได้ เมื่อเป็นกุศลได้ทำบุญให้ทานรักษาศีล อาการที่ป่วยไข้ทุเลาลงมีสุขภาพดีขึ้น ซึ่งเป็นเพราะอำนาจกุศลกรรมที่ทำในปัจจุบัน เบียดเบียนทำอกุศลกรรมในอดีตส่งผลน้อยลงหรือไม่ส่งผลเลย^{๒๗}

๔) อุปฆาตกรรม (กรรมตัดรอน)

อุปฆาตกรรม เป็นกรรมที่ตรงกันข้ามกับสองข้อแรกแต่เข้าไปสนับสนุนข้อที่สามเป็นการตัดรอนกรรมอื่น และวิบากที่เกิดจากกรรมอื่น คือ สนับสนุนกรรมบิพคั้น ผลของกรรมอื่นให้สิ้นสุดลงอย่างเด็ดขาด กรรมอื่นที่จะส่งผลก็จะไม่มีโอกาสส่งผล เพราะถูกอุปฆาตกรรมตัดรอนมิให้เจริญขึ้น

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๒-๑๖๓.

^{๒๗} อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๔-๑๖๖.

ชนกกรรมก็ไม่มีโอกาสส่งผลต่อดิวิปากที่เกิดจากชนกกรรม เมื่ออุปฆาตกรรมฝ่ายอกุศลตามทัน ก็จะเข้าไปตัดรอน ฝ่ายกุศลกรรมและวิปากให้สิ้นสุดลง แต่ในทางตรงกันข้ามกัน เมื่อฝ่ายที่เป็นอุปฆาตกรรมกุศลตามทัน ก็จะเข้าไปตัดรอนฝ่ายอกุศลและวิปากให้สิ้นสุดลง เช่น องค์กริมาล ได้ไปศึกษาที่สำนักทิศาปาโมกข์ เจ้าสำนักถูกศิษย์อื่นยุแยงใส่ร้าย เจ้าสำนักจึงใช้อุบายสอนในสิ่งสิ่งๆ เพื่อจะกำจัดองค์กริมาล ด้วยการให้ฆ่าคนแล้วตัดนิ้วเอามาร้อยเป็นพวงมาลัยมาแขวนคอเพื่อให้สำเร็จวิชาชั้นสูงสุดของวิชาที่ตนศึกษาอยู่ ภายหลังองค์กริมาลกำลังจะกระทำมาตุฆาต ข้ามารดาของตนเสีย จะเป็นผู้กระทำอนันตริยกรรม พระพุทธเจ้าทรงเล็งเห็นด้วยพระญาณว่า องค์กริมาลมีบุญวาสนาที่จะบรรลุเป็นพระอรหันต์ จึงเสด็จไปโปรดองค์กริมาล เมื่อองค์กริมาลได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์แล้ว เห็นภัยในการกระทำของตนจึงขอบวช และทำความเพียรจนบรรลุมรรคผล เวลาออกเดินบิณฑบาตคนพบเห็นก็เอาก้อนหินขว้างปาจนได้รับความเจ็บปวด ซึ่งเกิดจากอำนาจของอกุศลกรรมที่ส่งผล ถึงแม้บวชแล้ว และได้บรรลุธรรม กรรมก็ยังไม่หมด กรรมดีเป็นกุศลอุปฆาตกรรม คือ อรหัตมรรค อรหัตผล ไปตัดอกุศลกรรม ไม่มีโอกาสส่งผลที่จะให้องค์ริมาลไปตกนรกได้ เมื่อตายจากโลกมนุษย์ก็สิ้นสุดลง เพราะสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ไม่มีโอกาสเกิดใหม่อีกแล้ว กุศลอุปฆาตกรรมไปตัดอกุศลทั้งหมด กรรมใด ๆ ก็ไม่อาจส่งผลอีกต่อไป กรรมนั้นก็สิ้นสุดลงภพชาติไม่มีจะไม่กลับมาเกิดอีกแล้ว^{๒๘}

สรุปได้ว่า กรรมที่ให้ผลตามหน้าที่มี ชนกกรรม คือ กรรมที่แต่งมาดีหรือชั่ว อุปถัมภกรรม กรรมที่สนับสนุน คือ ถ้าหากกรรมเดิมหรือชนกกรรมแต่งมาดี ก็ส่งผลให้ดียิ่งขึ้น กรรมเดิมแต่งมาชั่ว ก็ส่งผลให้ชั่วยิ่งขึ้น อุปปีฬกรรม เป็นกรรมบีบคั้น หรือขัดขวางกรรมเดิม คอยเบียดชนกกรรม เช่น กรรมเดิมแต่งมาดี แล้วมาเบียดให้ชั่ว กรรมเดิมแต่งมาชั่ว เบียดให้ดี และอุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน เป็นกรรมที่กลับกัน พลิกหน้ามือเป็นหลังมือเช่นเดิมชนกกรรมแต่งไว้ดีเลิศ กลับที่เดียวลงเป็นขอลาน หรือตายไปเลย หรือเดิมชนกกรรมแต่งไว้เลวมากกลับที่เดียวเป็นพระราชา หรือมหาเศรษฐีไปเลย

๒.๒.๒ กรรมให้ผลตามความหนักเบา

คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ได้อธิบายถึงผลกรรมที่เกิดขึ้นตามความหนักเบาของกรรม ๔ ประการ คือ คุรุกรรม อาสันนกรรม อาจินนกรรม (พหุลกรรม) และกัตตตกรรม^{๒๙} ซึ่งผู้วิจัยจะได้ อธิบายขยายความ ดังนี้

๑) คุรุกรรม

คุรุกรรม คือ กรรมหนักหรือเป็นกรรมที่มีกำลังแรง จะส่งผลให้ได้รับก่อนกรรมอื่น ๆ คุรุกรรมเป็นกรรมหนักที่สามารถส่งผลให้เกิดขึ้นในภพหน้า หรือชาติต่อไปอย่างแน่นอน โดยกรรมอื่น ๆ ที่ไม่ใช่คุรุกรรมด้วยกัน ไม่สามารถปิดกั้นหรือแก้ไขการให้ผลของกรรมนี้ได้

คุรุกรรม มีทั้งที่เป็นกุศลกรรมและเป็นอกุศลกรรม ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๓ ประเภท คือ

^{๒๘} พระศาสนโสภณ (พิจิตร จิตตฺตโน), *กฎแห่งกรรม*, หน้า ๒๘.

^{๒๙} พระอนรุทธาจารย์, *อภิธัมมัตถสังคหะ*, หน้า ๑๗๒.

๑. นิยมิจฉาภิภูฏิกกรรม คือ ความเห็นที่ผิดไปจากความเป็นจริงที่เป็นกรรมหนัก เห็นว่าทำอะไรแล้วผลที่ได้รับไม่มี บาปไม่มีบุญไม่มี เห็นว่าการอาศัยของสัตว์ทั้งหลายที่เกิดมาดำเนินไปของชีวิตอยู่ไม่ได้อาศัยเนื่องมาจากเหตุ นิยมิจฉาภิภูฏิกกรรม จัดเป็นโทษที่มีความรุนแรงที่สุด เช่น ปุณณกัสปศาสตราจารย์ เป็นต้น^{๓๐}

๒. อนันตริยกรรม คือ การกระทำอันเป็นบาปหนัก ๕ ประการที่เป็นกรรมหนักและให้ผลแน่นอน ใน ๕ ประการนี้ ๑) มาตุฆาต ๒) ปิตุฆาต ๓) อรหัตฆาต ๔) โลหิตุปบาท ๕) สังฆเภท

อนันตริยกรรม ๕ ประการนี้จัดเป็นครุกรรมฝ่ายอกุศลเป็นกรรมหนัก สังฆเภทเป็นกรรมหนักที่สุด แม้แต่ทำให้พระโลหิตห่อพระบาทยังเป็นกรรมรอง จากการทำสังฆเภทอรหัตฆาตเป็นกรรมหนัก รองลงจากทำให้โลหิตห่อพระบาท ส่วนมาตุฆาตและปิตุฆาต ต้องขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของบิดาและมารดา ถ้าบิดามีคุณธรรมสูงกว่ามารดา ปิตุฆาตกรรมก็จะหนักกว่ามาตุฆาตกรรม ถ้ามารดามีคุณธรรมสูงกว่า หรือเสมอกับบิดา มาตุฆาตกรรมจะหนักกว่าปิตุฆาตกรรม^{๓๑}

๓. มหัคคตกุศล เป็นกุศลครุกรรม ที่ทำให้เกิดในสุคติพรหมโลก คือ มหัคคตกุศลกรรม ๙ คือ รูปาวจรอกุศลกรรม ๕ และอรูปจรอกุศลกรรม ๔ ที่เรียกว่าฉานสมาบัติ ๘ หรือ ๙ ในบรรดาฉานสมาบัตินี้เนวสัญญานาสัญญายตนฉาน ซึ่งรูปาวจรอกุศลกรรมลำดับสุดท้าย ซึ่งนับว่าเป็นมหัคคตกุศลกรรม ที่หนักกว่าฉานอื่น ๆ ฉะนั้น ถ้าฉานลาภบุคคลที่ได้ฉานสมาบัติ ๘ หรือ ๙ ตายลง เนวสัญญานาสัญญายตนฉานกุศลนั้นแหละ เป็นผู้ส่งผลนำเกิดในเนวสัญญานาสัญญายตนภูมิ ส่วนฉานกุศลอื่น ๆ ที่เหลือนั้นเป็นอโหสิกรรม ไม่ได้ช่วยอุปถัมภ์แก่เนวสัญญานาสัญญายตนฉานแต่อย่างใดเลย^{๓๒}

๒) อาสนนกรรม

อาสนนกรรม เป็นการกระทำดี หรือชั่วในเวลาใกล้ตาย หรือจิตใกล้ดับ หมายถึง จิตที่เกิดขึ้นในขณะที่กำลังจะตาย แต่ในขณะนั้นเกิดนึกถึงกุศลกรรมและอกุศลที่ตนเคยกระทำไว้ เมื่อคิดถึงกุศลกรรมจิตเกิดแจ่มใสขึ้น ศักยภาพของจิตเปลี่ยนจากร้ายเป็นดีทันที ถ้าจิตในขณะนั้น จิตจิตของเขาจะไปปฏิสนธิในกำเนิดที่ดี แต่ถึงอย่างไรก็ตาม การกระทำกรรมในขณะที่จวนตายนั้น กระทำได้ยากอย่างยิ่งเพราะผู้ใกล้ตาย ความรู้สึกนึกคิดจะอ่อนลงมาก และตกอยู่ใต้อำนาจของกรรมอื่น ๆ ที่กระทำไว้ก่อน จนไม่สามารถจะเปลี่ยนศักยภาพของจิตตนเองได้ ฉะนั้น จึงเป็นการยากที่จะเปลี่ยนสภาพจิตในขณะที่จะตาย ตามปกติทั่วไปขณะที่บุคคลกำลังจะตายนั้น หากเขาเคยทำอนันตริยกรรมไว้ อนันตริกรรมนั้นก็จะมาทำหน้าที่เป็นอาสนนกรรมให้เขานึกถึง ถ้าไม่มีครุกรรม หรืออนันตริกรรม พหุลกรรมก็จะมาทำหน้าที่ เป็นโอกาสที่กรรมที่ใหม่ในขณะที่จะดับจิต หรือกรรมเล็กน้อยอื่นมาทำหน้าที่เป็นอาสนนกรรมทั้ง ๆ ที่มีครุกรรมอยู่นั้น ไม่มีโอกาสที่กรรมใหม่ หรือกรรมเล็กน้อยจะเข้ามาแทรกให้ผลก่อนพหุลกรรมก็มีเปอร์เซ็นต์ไม่มากนักหน้าที่สำคัญของอาสนนกรรม

^{๓๐} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ.๙), **กรรมที่ปณี**, (กรุงเทพมหานคร: จัดพิมพ์โดยวัดยานนาวา, (ม.ป.ป.), หน้า ๑๑๙-๑๓๓.

^{๓๑} พระอนุรุทธาจารย์, **อภิธัมมัตถสังคหะ**, หน้า ๑๗๐.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒.

ก็คือ นำบุคคลที่ตายแล้วนั้นไปเกิดตามลักษณะของตน นั่นก็คือ ถ้าอาสันนกรรมเป็นฝ่ายอกุศลกรรมก็จะนำบุคคลไปเกิดในทุคติภูมิ ถ้าอาสันนกรรมของฝ่ายกุศลก็จะนำบุคคลที่ตายแล้วไปเกิดในสุคติภูมิ เพราะฉะนั้น อาสันนกรรมก็คือชนกรรมในหมวดกรรมที่จะให้ผลตามกิจถ้าพหุกรรมไม่มี คือผู้ทำไม่ได้ทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งไว้จนชิน แม้กรรมนี้จะมีกำลังอ่อนมากก็ให้ผลได้ เปรียบไว้เหมือนโคอันแออัดอยู่ในคอก พอนายโคบาลเปิดประตูออก โคใดอยู่ริมประตูคอก ถึงจะเป็นโคแก่ทรพล ก็ย่อมออกได้ก่อนโคที่อยู่ในข้างเข้าไป แม้แข็งแรงกว่า^{๓๓}

๓) อาจิณณกรรม (พหุกรรม)

อาจิณณกรรม แปลว่า กรรมทำจนเคยชิน หรือกรรมที่ทำไว้มาก กรรมที่ทำเป็นประจำ อาจิณณกรรมได้แก่กรรมที่สั่งสมไว้มากไม่ว่าจะเป็นฝ่ายกุศลหรืออกุศล อาจจะเป็นกรรมที่ทำครั้งละเล็กน้อย แต่เมื่อทำมากเข้าก็กลายเป็นกรรมที่มากขึ้น ๆ เหมือนหยาดน้ำที่หยดลงใน ภาชนะ ที่ละหยด ๆ เมื่อมากเข้าก็ทำให้เต็มภาชนะได้ เรียกว่า พหุกรรม บางทีท่านก็เรียกว่า อาจิณณกรรม คือกรรมที่ทำมาเป็นอาจิณหรือทำเป็นประจำจนเคยชิน จึงเป็นเงื่อนไขว่า เมื่อครุกรรมไม่มี อาจิณณกรรมนี้จะต้องให้ผลก่อนกรรมอื่น ๆ อาจิณณกรรมหรือพหุกรรม เป็นกรรมที่มีพลังแรง เป็นที่สองรองจากครุกรรม เช่น ฆาตกรฆ่าคนตายศพแล้วศพเล่า เวรกรรมก็ต้องบันดาลผล ให้เกิดแก่เขาทันตาเห็น และมีใช้แต่วิบากครั้งเดียวจะเพียงพอก็หาไม่ได้ เขาถูกจองจำทำโทษหนัก ๆ ในชาตินี้แล้วยังไม่พอต้องถูกจองจำทำโทษในชาติต่อ ๆ ไป ซ้ำอีกด้วย แต่ถ้าทำกรรมดีก็จะได้ไปเกิดที่ดีเช่นกัน^{๓๔}

๔. กตัตตากรรม

กตัตตากรรม หรือกตัตตาวาปนกรรม กรรมสักแต่ว่าทำ เป็นกรรมที่ทำเป็นประจำทำด้วยเจตนาอันอ่อน เป็นกรรมที่ทำโดยไม่ได้ตั้งใจไว้อ่อน หรือกรรมที่ทำโดยเจตนาเบาบาง คือเจตนาไม่สมบูรณ์อาจทำได้ด้วยความประมาท หรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของกรรมบางอย่างอันบุคคลไม่ได้มีเจตนาไว้อ่อนว่าจะทำดีหรือทำชั่ว แล้วก็ไปทำเข้า เช่น การมาเรียไร เราไม่มีศรัทธาเลย แต่ก็ให้ไปให้เพื่อพิน ๆ ไปสักแต่ว่าทำ ซึ่งก็ได้บุญเหมือนกัน ต่อเมื่อไม่มีกรรมสามข้อก่อนกรรมจึงจะให้ผล^{๓๕}

สรุปได้ว่า กรรมที่ให้ผลตามความหนักเบาในระดับการเกิดของกรรม เช่น ครุกรรม เป็นกรรมหนัก ถ้าเป็นกรรมในฝ่ายดี เช่น การปฏิบัติทำจิตให้เกิดสมาธิจนได้ฌาน กรรมฝ่ายชั่ว เช่น การกระทำอนันตริยกรรม มีการฆ่าบิดามารดา เป็นต้น เป็นกรรมที่จะให้ผลโดยไม่มีกรรมอื่นมาขวางกั้น พหุกรรม คือ กรรมที่ทำบ่อย ๆ ทำจนเคยชิน อาสันนกรรม คือ กรรมที่ทำเมื่อใกล้จะตาย หรือการที่เอาจิตใจไปจดจ่ออยู่กับ ในสิ่งที่เคยกระทำให้มาแล้ว ทั้งที่เป็นความดีและชั่วในเวลาใกล้ตาย อาสันนกรรม ย่อมส่งผลให้ไปสู่ที่ดีหรือชั่วได้ เปรียบเหมือนโคแก่ที่อยู่ปากคอก แม้แรงจะน้อย แต่เมื่อเปิดคอกก็ออกได้ก่อน กตัตตากรรม กรรมสักแต่ว่าทำ คือ เจตนาไม่สมบูรณ์ อาจจะ

^{๓๓} พระอนุรุทธาจารย์, อภิธัมมัตถสังคหะ, หน้า ๑๗๖-๑๗๗.

^{๓๔} พระศาสนโสภณ (พิจิตร จิตฺตฺวณฺโณ), กฎแห่งกรรม, หน้า ๓๘.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๕๙.

ทำด้วยความประมาทหรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ แต่ก็อาจส่งผลดีผลร้ายได้เหมือนกัน ในเมื่อไม่มีกรรมอื่นจะให้ผลแล้ว

๒.๒.๓ กรรมให้ผลตามเวลา

คัมภีร์อิติมมัตถสังคหะ ได้อธิบายถึงกรรมให้ผลตามเวลาไว้ ๔ ประการ ได้แก่ ๑) ทัณฺณกรรม เวทนียกรรม อุปปัชเวทนียกรรม อปราปรเวทนียกรรม และโอโหสิกรรม^{๓๖} ซึ่งผู้วิจัยจะได้อธิบาย ขยายความ ดังนี้

๑) ทัณฺณกรรมเวทนียกรรม

ทัณฺณกรรมเวทนียกรรม คือกรรมที่ให้ผลในชาติปัจจุบัน มีลักษณะการให้ผล ๒ อย่าง คือ

(๑) ให้ผลในชาตินี้ ภายใน ๗ วันอย่างแน่นอน เรียกว่า ปรีกัฏฐทัณฺณกรรมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาตินี้ได้ต้องเป็นกรรมที่มีกำลังแรง เข้าถึงความแก่กล้า เช่น นายมหาทศตะ ได้ถวายอาหารบิณฑบาต แก่พระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทำให้มั่งคั่งร่ำรวยเป็นเศรษฐี หรือนายปุณณะ กับภรรยา ซึ่งเป็นคนยากจน ได้ถวายภัตตาหารแก่พระสารีบุตร ร่ำรวยเป็นเศรษฐีภายใน ๗ วัน เช่นเดียวกัน ด้วยอำนาจฝ่ายกุศลของ ปรีกัฏฐทัณฺณกรรมเวทนียกรรม

(๒) อปรีกัฏฐทัณฺณกรรมเวทนียกรรม จะให้ผลในชาตินี้ แต่หลังจาก ๗ วันไปแล้ว เป็นกรรมปรีกัฏฐทัณฺณกรรมเวทนียกรรมในฝ่ายของอกุศล เช่น พระเทวทัตที่กระทำความโลภิตตูปบาท และทำสังฆเภท และนายันทมานพ ที่ทำลายพระอุบลวรรณาเถรี ผู้เป็นพระอรหันต์ ต่างก็ถูกธรณีสูบลงอเวจีมหานรก เช่นเดียวกัน เนื่องจากแสดงอาการและทำลายพระอรหันต์^{๓๗}

๒) อุปปัชเวทนียกรรม

อุปปัชเวทนียกรรม คือ กรรมให้ผลในภพชาติที่ ๒ หมายความว่าในภพหน้า เมื่อบุคคลทำอุปปัชเวทนียกรรมนี้แล้วย่อมจะได้รับผลแห่งกรรมที่ตนทำนั้น ในภพชาติที่ ๒ คือ ในชาติภพหน้าอย่างแน่นอน แต่ถ้าไม่มีโอกาสส่งผลในชาติหน้าก็จะเป็นโอโหสิกรรมไป ไม่มีการย้ายไปภพที่ ๓ อีก ฉะนั้นกรรมที่สัตว์ บุคคลจะพึงได้รับในเมื่อขาดใจตายจากปัจจุบัน เข้าสู่ภพที่ ๒ ซึ่งใกล้กับปัจจุบันภพชื่อว่า อุปปัชเวทนียกรรม^{๓๘}

๓) อปราปรเวทนียกรรม

อปราปรเวทนียกรรม คือ กรรมที่ส่งผลให้เกิดผลในภพชาติที่ ๓ ขึ้นไป เมื่อสัตว์ทั้งหลายได้ทำกรรมแล้ว ก็มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นมรดก มีกรรมเป็นเจ้าของ มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งพิงอาศัย กรรมจำแนกสัตว์ ให้เลวและประณีต” อปราปรเวทนียกรรม แบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ๑. อปราปรเวทนียกรรม ที่เป็นฝ่ายอกุศล ๒. อปราปรเวทนียกรรม ที่เป็นฝ่ายกุศล กรรมทั้งสองฝ่าย เมื่อมีโอกาสได้ช่องทางตามทันเมื่อใด บุคคลผู้เป็นเจ้าของกรรมใน

^{๓๖} พระอนุรุทธาจารย์, อิทธิมัตถสังคหะ, หน้า ๑๘๒-๑๙๐.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๔.

^{๓๘} อ้างแล้ว, หน้า ๑๘๙-๑๙๐.

ชาติใดแล้ว ก็จะเข้าทำหน้าที่ส่งผลไม่ดี คือ ความทุกข์โศกให้บังเกิดขึ้นแก่เขาทันที ไม่ว่าบุคคลคนนั้น จะตั้งอยู่ในฐานะอย่างไรก็ตาม ตรงกันข้ามกับอปรายปริยเวทนิยกรรมฝ่ายกุศล เมื่อมีช่องได้โอกาส เมื่อใด ก็จะติดตามบุคคลนั้นไป และทำหน้าที่ส่งผลยังความสุขความเจริญ ให้เกิดขึ้นแก่เขาทันที เช่นเดียวกัน^{๓๙}

๔) อโหสิกรรม

อโหสิกรรม คือกรรมที่ไม่ให้ผล ที่มีชื่อเรียกว่า อโหสิกรรมนั้นมี ๓ ดังนี้ คือ “วิบากแห่งกรรม ไม่ได้มีแล้ว ๑ วิบากแห่งกรรมจักไม่มี ๑ วิบากแห่งกรรมไม่มีอยู่ ๑”^{๔๐} อโหสิกรรม จัดเป็นกรรมที่ให้ผลสำเร็จแล้ว หรือกรรมที่รอคอยให้ผลอยู่ แต่ไม่มีโอกาสให้เกิดผล หากล่วงเลยเวลาในการที่ให้ผลก็จะเปลี่ยนเป็นอโหสิกรรมไป คือ เลิกให้ผล เพราะไม่มีโอกาสในการให้ผลทั้ง ๓ กาล คือ อดีต ปัจจุบัน และอนาคต ได้แก่กรรมที่ไม่สามารถจะให้ผลตามเวลาที่กำหนด ไว้ เช่น คนทำลายชีวิตผู้อื่นไว้มาก มีกำหนดว่าจะต้องไปตกนรกในชาติหน้า แต่ ถูกยกเลิกเสีย เพราะคนที่จะได้รับกรรมนั้น ได้บรรลุธรรมขั้นสูงสุด คือ ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ไม่มีกิเลสแล้ว จึงไม่เกิดในชาติที่ ๒ และชาติใด ๆ ไม่เวียนว่ายตายเกิดอีก ในหนังสืออภิธรรมปิฎกที่ ๕ ว่าด้วยเรื่องวิถิ มุตตลึงคหวิภาค ได้อธิบายถึงอโหสิกรรม ในคัมภีร์ปฐกัมภีรคัมภีรว่า คำว่า อโหสิกรรม มีความหมายดังนี้คือ

อโหสิ กมฺมํ อโหสิ กมฺมวิปาโก หมายถึง กรรมที่ได้ให้ผลแล้ว คือ ผลกรรมในอดีตชาติที่ให้ผลแก่บุคคลที่ได้กระทำอกุศลกรรม หรืออกุศลกรรมนั้นให้ได้รับผลแล้ว เช่น ได้ตกนรกไปแล้ว หรือได้ไปเกิดบนสวรรค์แล้ว กรรมนั้นจึงยอมเป็นอโหสิกรรม นอกจากนี้เมื่อกรรมที่มีกำลังกรรมมากกว่าให้ผลแล้ว กรรมอื่นที่มีกำลังน้อยรองลงมาก็เลิกให้ผล เช่น ได้ตติยฌานกุศลกรรม ดังนั้นปฐมฌานกุศลกรรมและทุติยฌานกุศลกรรม ซึ่งเป็นกรรมที่มีกำลังน้อยกว่าก็ไม่สามารถให้ผลได้จึงเป็นอโหสิกรรมไป^{๔๑}

อโหสิ กมฺมํ นตฺถิ กมฺมวิปาโก กรรมได้มีแล้ว วิบากแห่งกรรมไม่มีอยู่ หมายถึง วิบากอันยังไม่ให้ผลแห่งกรรมในอดีต อันล่วงเลยกาลแห่งวิบากแล้ว และของผู้นิพพานในภพปัจจุบันนั่นเอง ได้แก่กรรมที่ไม่ก่อให้เกิดผล เช่น กิริยาจิตของพระอรหันต์ แม้จะกระทำสักเท่าใดก็ตาม ก็เป็นกิริยาทั้งหมดไม่ทำให้เกิดวิบาก และไม่ก่อให้เกิดผลได้ จึงเป็นอโหสิกรรมไป ในข้อนี้ หมายถึง ปัจจุบัน^{๔๒}

อโหสิ กมฺมํ น ภวิสฺสตี กมฺมวิปาโก กรรมได้มีแล้ว วิบากแห่งกรรมจักไม่มี หมายถึง วิบากอันไม่ควรให้ผล แห่งกรรมในอดีตอันล่วงกาลแก่วิบากแล้ว และดับรอบในภพอนาคต นั่นเอง อันได้แก่ผลกรรมในชาติอนาคตไม่มีแล้ว เช่น องค์กรมาลาชาคน เป็นต้น ผลของกรรมที่ฆ่า มนุชย์นั้นไม่ส่งผลได้ เพราะต่อมาได้เป็นพระอรหันต์แล้ว ไม่มีภพ ไม่มีชาติ คือ ไม่ต้องเกิดอีกแล้ว กรรมนั้นก็ไม่มี ผู้รับสนอง จึงเป็นอโหสิกรรมไป ข้อนี้ หมายถึง อนาคต ดังนั้นกรรมทั้งหลายที่บุคคลกระทำไว้ถ่วงเลยเวลาใน

^{๓๙} พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๙), กรรมทพนิ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ดอกหญ้า, ๒๕๕๕), หน้า ๓๔๖-๓๕๐.

^{๔๐} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๓๒/๒๔๘-๒๔๙.

^{๔๑} พ.ป.อ. (ไทย) ๒/๒๓๔/๒๗๒.

^{๔๒} นายวรรณสิทธิ ไวกะเสวี, วิถิมุตตลึงคหวิภาค ปิฎกที่ ๕, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิแนบมหารานันท์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๗๕.

การที่จะให้ผลของกรรมแต่ละกรรม ดังที่กล่าวมาแล้ว กรรมเหล่านั้นย่อมไม่มีโอกาสที่จะให้ผลแก่บุคคลที่กระทำการได้ กรรมทั้งหลายนั้นก็จะกลายเป็นอโหสิกรรมไป^{๔๓}

อโหสิกรรม หรือกรรมที่ ๔ เป็นกรรมล่วงครั้งคราวแล้วเลิกให้ผล เปรียบเหมือนพืชสิ้นยางแล้ว เพราะไม่ขึ้น นี้จัดตามคราวที่ให้ผล^{๔๔}

สรุปได้ว่า กรรมที่ให้ผลตามเวลา คือ ทิฏฐธรรมเวทนิยกรรม เป็นกรรมที่ส่งผลให้เกิดในชาตินี้ อุปัชชเวทนิยกรรม เป็นกรรมที่ให้เกิดผลในชาติหน้า อปราปรเวทนิยกรรม เป็นกรรมที่ให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป อโหสิกรรม เป็นกรรมที่เลิกให้ผล คือ ให้ผลเสร็จล่วงไปแล้ว หรือหมดโอกาสจะให้ผลต่อไป ทั้งฝ่ายกุศลกรรมและฝ่ายอกุศลกรรมได้ล่วงเลยเวลาที่กำหนดไว้จึงไม่มีโอกาสที่จะให้ผลแก่บุคคลที่กระทำการได้

๒.๒.๔ เหตุที่ทำให้เกิดกรรม

ในทุติยนิทานสูตร โดยกล่าวว่า เหตุให้เกิดกรรมทางชั่ว ได้แก่ ธรรมอันเป็นเหตุแห่งฉันทะ^{๔๕} ราคะในอดีต ในอนาคต และในปัจจุบัน^{๔๖}

จะเห็นได้ว่า เหตุที่ทำให้เกิดกรรม มาจากกิเลสที่เป็นตัวการสำคัญ คือ โลภะ โทสะ โมหะ หรือตัณหา ในอดีต และในอนาคต เมื่อมีเหตุให้เกิดกรรม ย่อมต้องได้รับผลของกรรม ตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งการให้ผลของกรรมนั้น จะเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยในการกระทำหลายอย่างเป็นเรื่องที่ซับซ้อนมาก จึงเป็นเรื่องที่จะต้องศึกษาต่อไป

การกระทำ ที่จะก่อให้เกิดสุขและประโยชน์ต่อผู้อื่น คือ กรรมดี เป็นความดี หรือเรียกอีกอย่างว่า บุญ คำว่าบุญ แปลตามศัพท์ว่า ชำระ พอก ล้าง บุญที่เป็นส่วนเหตุ ได้แก่ความดี ต่าง ๆ เรียกว่า เป็นบุญ เพราะเป็นเครื่องชำระพอกล้างความชั่ว และบุญที่เป็นส่วนผล คือ ความสุข ดังพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ แปลความว่า ท่านทั้งหลายอย่ากลัวต่อบุญเลย เพราะคำว่าบุญเป็นชื่อของความสุ ขบุญเป็นเครื่องชำระล้างความชั่ว ตลอดจนรากเหง้าของความชั่ว ที่เรียกว่า อกุศลมูล มี ๓ อย่าง คือ โลภะ ออยากได้ ๑ โทสะ คือ ประทุษร้ายเขา ๑ และโมหะ คือ ไม่รู้จริง ๑

ในบุญกิริยาวัตถุ ๓ กล่าวถึงหลักแห่งการบำเพ็ญบุญ ซึ่งแบ่งเป็น ๓ หัวข้อหลัก คือ

๑. ทานมัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน)
๒. ศิลมัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล)
๓. ภวานามัยบุญกิริยาวัตถุ (บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภavana)^{๔๗}

โดยบุญกิริยาวัตถุในพุทธศาสนานี้ เมื่อเรียกรย่อ ๆ มี ๓ อย่าง คือ ทาน ศีล ภavana ซึ่งคำว่า บุญกิริยา หมายถึง เจตนาบำเพ็ญบุญ และคำว่า วัตถุ หมายถึง ที่ตั้งแห่งผลหรือเหตุให้ เกิดผล

^{๔๓} นายวรรณสิทธิ ไวทยะเสวี, วิถีมุตตสังคหวิภาค ปริเฉทที่ ๕, หน้า ๑๗๕.

^{๔๔} พระอนรุทธาจารย์, อภิธัมมัตถสังคหะ, หน้า ๑๙๕.

^{๔๕} อัง.ติก.อ. (ไทย) ๒/๑๑๓/๒๖๐.

^{๔๖} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๓/๓๕๕.

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๘/๒๖๙.

ดังนั้น บุญกิริยาวัตถุ หมายถึง เจตนาบำเพ็ญบุญซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งผลหรือเป็นเหตุให้เกิดผล โดยหลักแห่งการทำบุญ ในเรื่องทาน ศีล ภาวนา นี้ เมื่อคนบำเพ็ญบุญต่างกันย่อมได้รับผลต่างกัน ซึ่งพระผู้มีพระภาคได้ทรงตรัสถึง เรื่องการให้ผลที่ต่างกันใน ไว้ในบุญกิริยาวัตถุสูตร ดังนี้

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่สำคัญ เพราะเป็นขั้นตอนเกิดเวทนาซึ่งเป็นสภาวะธรรม (ธรรมชาติ) แท้ ๆ เกิดมาอย่างไร เป็นอย่างนั้น และปุณฺณมํกจะติดบ่วงของเวทนานี้ ซึ่งเมื่อเข้าใจอย่างถูกต้องจักช่วยให้เข้าใจธรรมหรือสภาวะธรรมต่าง ๆ อย่างถูกต้อง นำไปใช้ในการระงับหรือดับความทุกข์ที่จักเกิดขึ้นมาจากเวทนาทางกาย และทางใจเพราะความเข้าใจในธรรม (สภาวะธรรมหรือธรรมชาติ) นั้นอย่างถ่องแท้ จนจิตน้อมยอมรับอย่างเด็ดขาดในภายใน เพราะการรับรู้แจ้งในอารมณ์หรือการเสพส่วยอารมณ์ในสิ่งที่มากระทบสัมผัสในขั้นแรก เกิดขึ้น ณ ที่นี้ ไม่ว่าจะเป็นเพราะด้วยสังขารที่สังสมไว้ (เป็นสังขารในปฏิจสุมุปาบท) หรือเป็นเพราะสฬายตนะที่โคจรไป แล้วกระทบกับรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ต่าง ๆ จากภายนอก (กาย) แม้แต่ธรรมารมณ์อันเกิดมาจากเหตุปัจจัยแวดล้อมภายนอก ล้วนแล้วแต่ต้องเกิดเวทนาเช่นนี้ขึ้นทั้งสิ้นเป็นธรรมดา และโดยธรรมชาติของสรรพสัตว์ และมวลมนุษย์ทั้งปวงนั้น เมื่อรับรู้ความรู้สึกของสิ่งที่มากระทบสัมผัสแล้ว (ผัสสะ) นั้น จิตสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้ประพฤติปฏิบัติจนติดแน่นอยู่ในกมลสันดาน หรือเป็นสังขารที่ได้สังสมไว้ในรูปอาสวะกิเลสตนเองโดยไม่รู้ตัว และเนื่องด้วยอวิชชา จึงต้องใช้ทั้งปัญญา และสติรู้เท่าทันเวทนา (จึงครอบคลุมทั้งเข้าใจและรู้เท่าทัน) มีความเข้าใจในสภาวะธรรม (ธรรมชาติ) ของเวทนาที่เกิดขึ้นเป็นอย่างนั้น (จึงไม่ใช่รู้สึกเฉย ๆ หรืออทุกข์สุขเวทนาในสิ่งต่าง ๆ ที่มากระทบ ดังที่นักปฏิบัติพยายามปฏิบัติกันมาผิด ๆ เป็นจำนวนมากโดยไม่รู้ตัว) จึงจักไม่เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา หรือทำให้ตัณหาเกิดน้อยลง อันเป็นปัจจัยให้อุปาทานอันก่อให้เป็นทุกข์อุปาทานดับลง หรือน้อยลงไปด้วย (อ่านเวทนา และการแยกแยะเวทนา ช่วยในการเข้าใจเวทนาให้ถูกต้อง) เพราะเวทนาที่เกิดขึ้นนั้น เป็นกระบวนการ หรือสภาวะธรรมอันยิ่งใหญ่ที่เป็นเช่นนี้เองเป็นธรรมดา บังเกิดขึ้นเป็นสุขเวทนาบ้าง ทุกขเวทนาบ้าง หรือทุกข์สุขเวทนาบ้าง แม้แต่กับองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้ามหาบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ ผู้ตรัสรู้ชอบดับทุกข์ได้ด้วยพระองค์เอง ตลอดจนพระอริยเจ้าทุกพระองค์ เราจึงต้องเข้าใจ (เกิดปัญญา) เวทนาให้ถูกต้องตามความเป็นจริง จิตจักได้เลิกลี้้นในการกำจัดเวทนาอย่างโง่งม และไร้เหตุผล เช่น มีอะไรมากระทบตา หู ใจ ฯ จักให้ไม่รู้สึกรู้ความใด ๆ เลย จึงกลับเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดอุปาทานทุกข์อันแสนเร่าร้อนเผาผลาญขึ้นจริง ๆ จากเวทนาเหล่านั้น หรือการวนเวียนปฏิบัติเพราะการพยายามดับเวทนานี้โดยตรงตามความเข้าใจผิดด้วยอวิชชา ไปดัดตามความหมายทางโลกคือให้ดับสูญ อันมีผู้นิยมปฏิบัติกันมากเพราะความไม่รู้ตามความเป็นจริงแห่งธรรมหรือสภาวะธรรม (ธรรมชาติ) ว่าแท้จริงแล้ว เป็นการกด การข่มขู่ขณะเท่านั้น ไม่มีผู้ใดดับได้อย่างถาวรแท้จริงนอกจากความตาย เพราะอยู่ในสภาพเกิด ๆ ดับ ๆ อยู่เย็นนี้ นั่นเองตลอดเวลาที่ยังมีชีวิตอยู่ กล่าวได้ว่าเมื่อเหตุปัจจัยครบองค์ คือมีการผัสสะเกิดขึ้น ก็เกิดขึ้นเป็นธรรมดา แล้วตั้งอยู่ชั่วระยะหนึ่ง แล้วก็ต้องดับไปเป็นธรรมดาด้วยอำนาจพระไตรลักษณ์

เมื่อมีความเข้าใจว่าเวทนาย่อมต้องเกิดขึ้นเป็นธรรมดาแล้ว สิ่งหรือกิจอันพึงกระทำต่อเวทนา จึงมีดังนี้ ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ บุคคลอาศัยจักขุ (ตา) และรูป เกิดจักขุวิญญาณ ความประจวบกันของธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ และเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดความส่วยอารมณ์ (เวทนา) เป็นสุข

บ้าง (สุขเวทนา) เป็นทุกข์บ้าง (ทุกข์เวทนา) มิใช่ทุกข์มิใช่สุขบ้าง (อทุกขมสุขเวทนา) (อันต้องเป็นไปเช่นนั้นเองเป็นธรรมดาตามสภาวะธรรม)^{๔๘}

เขา (บุคคล) อันสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมไม่เพลิดเพลिन ไม่พุดถึง ไม่ดำรงอยู่ด้วยความติดใจ จึงไม่มีราคานุสัยนอนเนื่องอยู่ (นิสัยอันนอนเนื่อง หรือแอบแฝงด้วยความโลภ, ความอยาก) อันทุกข์เวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก ไม่ (รำพันว่า) ลำบาก ไม่รำให้ ไม่คร่ำครวญท่มอก ไม่ถึงความหลง (โหมเพราะไม่รู้ตามความเป็นจริง) พร้อมจึงไม่มีปฏิฆานุสัยนอนเนื่องอยู่ (นิสัยอันนอนเนื่องด้วยความขุ่นเคือง ขัดข้อง คับแค้นใจ) อันอทุกขมสุขเวทนาถูกต้องแล้ว ย่อมทราบชัดความตั้งขึ้น (เกิดขึ้น) ความดับไป คุณ โทษ และที่สลัดออกแห่งเวทนานั้น ตามความเป็นจริง จึงไม่มีอวิชขานุสัยนอนเนื่องอยู่ (นิสัยอันนอนเนื่องด้วยความไม่รู้)^{๔๙} บุคคลนั้นละราคานุสัยเพราะสุขเวทนาได้บรรเทาหลง ละปฏิฆานุสัยเพราะทุกข์เวทนาบรรเทาหลง ถอนอวิชขานุสัยออกเพราะอทุกขมสุขเวทนา (และ) ยังวิชาให้เกิดขึ้น เพราะละอวิชชาเสียได้ แล้วจักเป็นผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์ในปัจจุบันได้

เมื่อพิจารณาด้วย โยนิโสมนสิการ เวทนาทั้งหลายล้วนเกิดขึ้น ตั้งอยู่ แล้วดับไปทั้งสิ้น แม้สุขเวทนานั้นจะจัดว่าเป็นสุขชนิดหนึ่ง แต่เป็นสุขที่ไม่บริสุทธิ์มีสิ่งเจือปนอยู่ยังไม่พ้นจากทางโลก เพราะความไม่เที่ยง ไม่คงที่ที่ต้องดับไป และแม้จะเป็นสุขยิ่งแต่ก็ก่อให้เกิดเป็นสัญญาจำที่เกิดจากสุขชนิดหนึ่ง คือ อาสวะกิเลส อันย่อมพาให้เกิดทุกข์ในภายหลังเพราะสัญญาที่จำได้นั้นเอง จึงก่อให้เกิดปริเทวะหนึ่งในอาสวะกิเลส คือ การโหยหา อาลัยหา ถวิลถึง จึงเกิดมีการขวยขวายมุ่งที่จะทำให้เกิด ทำให้มีให้เป็นอีก เช่นอดีตโดยไม่รู้ตัว แล้วกลับวนเวียนอยู่เช่นนี้เองท่านจึงสอนว่าไม่ให้ติดเพลน เพราะความเพลิดเพลนนั้นจะทำให้เพลนจนชนิดที่ลืมตัวตน

ควรแยกแยะเวทนาให้กระจ่าง สว่าง ที่สุด เพราะที่เวทนานี้ เป็นองค์ธรรมที่เป็นจุดสำคัญที่จะแยกหรือตัดทำลายวงจรปฏิบัติสมุปบาท ให้ดำเนินไปตามกระบวนการธรรมของขั้น ๕ ในการดำรงชีวิตอย่างเป็นปกติสุขตามสภาวะธรรมชาติของผู้มีชีวิต หรือจักไหลเลื่อนต่อเนื่องเข้าไปในวงจรของการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ (ปฏิบัติสมุปบาท) อันเป็นปกติธรรมดาของปุถุชน

คำว่าตัดทำลายวงจรของปฏิบัติสมุปบาทนี้ มีความหมายถึงในการที่ เมื่อมีสติรู้เท่าทันในเวทนา (เวทนานุปัสสนา) และอุเบกขา โดยการไม่มีจิตเอนเอียงที่เข้าไปปรุงแต่งอีก หรือโดยการพิจารณาในเวทนาอย่างแจ่มแจ้งจนเกิดนิพพิทาญาณ เกิดความหน่ายในเวทนาจากการที่เข้าไปรู้ความจริงทั้งมวลเกี่ยวกับเวทนา เช่นว่า สักแต่เวทนานั้นเป็นทุกข์ธรรมดา ล้วนเป็นสังขารจึงไม่เที่ยง ทุกขัง อนัตตา ฯ เพราะเมื่อเกิดความหน่ายย่อมคลายกำหนดหรือคลายตัณหา จึงเท่ากับเป็นการตัดทำลายวงจรที่จะดำเนินเกิดองค์ธรรมต่อไปคือตัณหาโดยตรงนั่นเอง

พระพุทธเจ้าได้ตรัสถึง กรรมกิเลส คือ มุสาวาทว่า การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การล่วงละเมิดภรรยาผู้อื่น และการพูดเท็จ เรียกว่า เป็นกรรมกิเลส บัณฑิตทั้งหลายไม่สรรเสริญ^{๕๐}

^{๔๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๕/๔๘๔.

^{๔๙} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๕/๔๘๔.

^{๕๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๕/๑๓๗.

กรรมกับสังสารวัฏ คำว่า สงสาร แปลว่า การเวียนตายเวียนเกิด ส่วนคำว่า วัฏฏะ แปลว่า วน, วงเวียน, วงกลม, การวนเวียน สังสารวัฏ^{๕๑} หมายถึง วัฏวนแห่งสงสาร ท่องเที่ยว เวียนว่ายตายเกิด เป็นวัฏฏะ

การที่สิ่งมีชีวิตโดยเฉพาะอย่างมนุษย์เวียนตายเวียนเกิด คือ เกิดแล้วตาย ตายแล้ว เกิดใหม่ แล้วตายอีก แล้วเกิดใหม่อีก วนเวียนอยู่อย่างนี้ ไม่มีวันจบสิ้น เป็นวงกลมหรือสังสารวัฏบ้างก็เรียกว่าเป็นการท่องเที่ยวไปก็เพราะการมีชีวิตอยู่ เปรียบเสมือนการเดินทาง นับตั้งแต่ปฏิสนธิขึ้นในครรภ์มารดาจนกระทั่งออกมาสู่โลกภายนอก ภาวะทางกาย และทางจิตของมนุษย์ไม่เคยหยุดอยู่กับที่ แต่ก้าวไปข้างหน้าทุกขณะ จนถึงวาระสุดท้ายของชีวิตนี้ก็ผ่านจากภพนี้ไปสู่ภพอื่น เมื่อสิ้นสุดชีวิตในภพอื่นก็ผ่านไปสูภพอื่นต่อไปและต่อ ๆ ไปไม่สิ้นสุด

ส่วนสิ่งมีชีวิตที่ดำรงชีพอยู่ได้โดยอาศัยสัจจะญาณ ล้วน ๆ เพราะพฤติกรรมของสิ่งมีชีวิตที่ยังอยู่ในระดับที่ไม่อาจมีเจตจำนงโดยเสรีได้นั้นเป็น พฤติกรรมที่ถูกกำหนดโดยสัจจะญาณล้วน ๆ พฤติกรรมประเภทนี้ไม่อาจกำหนดด้วยคุณค่าทางศีลธรรมได้นั้น คือไม่อาจกำหนดว่าเป็นพฤติกรรมที่ดีหรือชั่ว ตามมาตรฐานทางศีลธรรมที่เข้าใจกันในสังคมมนุษย์ กฎแห่งกรรมในฐานะกฎทางศีลธรรมเป็นไปดังคำตรัสของพระพุทธเจ้าที่ว่าบุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว

จากพุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่า เหตุเป็นเช่นไร ผลย่อมเป็นเช่นนั้น เหมือนการปลูกพืช ถ้าปลูกข้าว ผลที่ได้รับก็ต้องเป็นข้าว ปลูกมะม่วง ผลก็ต้องเป็นมะม่วง เป็นไปไม่ได้ที่จะปลูก มะม่วง แล้วผลที่ได้รับกลายเป็นมะละกอ ในทำนองเดียวกัน กรรมกับผลของกรรมย่อมจะต้อง สอดคล้องกัน ถ้าทำกรรมดี ผลที่ได้รับก็ต้องเป็นผลดี ถ้ากระทำความชั่ว ผลที่ได้รับก็ต้องเป็นผลชั่ว นั่นคือ เมื่อทำชั่วเมื่อไรผลที่เกิดขึ้นก็คือ เราเป็นคนชั่วเมื่อนั้น โดยจะสะสมเชื่อนี้ไว้ ที่เรียกว่า อาสวะ ให้มีมากขึ้นในตัวทันทีที่ได้กระทำความชั่วลงไป ในขณะที่เมื่อทำดีก็ได้รับผลดีเมื่อนั้น โดยจะสะสมเชื่อนี้ไว้ ที่เรียกว่า บารมี ก็เพิ่มพูนขึ้นในตัวเมื่อนั้น อย่างไรก็ตามการให้ผลของกรรม แบบที่มองเห็นภายนอกกันทั่วไป ยังมีปัจจัยอื่นมาเกี่ยวข้องมาก ทำให้ยากที่จะกำหนดได้ว่า กรรมดี กรรมชั่วที่กระทำลงไปนั้น จะให้ผลหรือไม่ ถ้าให้ผลจะให้ผลเมื่อไร และจะให้ผลในลักษณะอย่างไร ทั้งนี้เนื่องจากมีเงื่อนไข และปัจจัยอื่น ๆ อีกหลายอย่าง que เข้ามามีอิทธิพล ต่อการให้ผลของกรรมแบบ มองเห็นภายนอก ดังนั้นเรื่องของกรรม และการให้ผลของกรรม จึงเป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาถึงเงื่อนไขและปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

ส่วนในเรื่องของการให้ผลของกรรมนั้น ไม่ว่าจะเป็นผลของกรรมดีหรือกรรมชั่ว เมื่อกล่าวเรื่องกรรมและวิบากแห่งกรรมโดยย่อ พระพุทธเจ้าได้ตรัสกล่าวถึงกรรม ๔ ประการ คือ

๑. กรรมดำ มีวิบากดำ
๒. กรรมขาว มีวิบากขาว
๓. กรรมดำและขาว มีวิบากทั้งดำและขาว
๔. กรรมที่ไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม^{๕๒}

^{๕๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๖๐/๑๖๓.

^{๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๑.

เมื่อกล่าวถึงกรรมโดยพิศดาร ในกัมมนิโรธสูตร วิตถารสูตร โสณกายนสูตร ปฐมสิกขาปทสูตร ทุติยสิกขาสูตร อริยมคคสูตร และโพชฌังคสูตร ความหมายของกรรมแต่ละอย่างมีดังนี้

๑) กรรมดำมีวิบากดำ หมายถึง ผู้สั่งสมกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมที่ไม่ดี เบียดเบียน ปืบคันผู้อื่น ส่งผลไปเกิดในโลกที่มีความเบียดเบียน ได้รับผลที่มีความเบียดเบียนเหมือนสัตว์นรก และกรรมดำนั้นมีวิบากดำยังหมายถึงผู้ที่ไม่อยู่ในศีล ๕ ข้ามารดา ข่าบิดา ข่าพระอรหันต์ ประทุษร้ายต่อพระตถาคตให้พระโลหิตห้อขึ้น และทำสงฆ์ให้แตกกัน

๒) กรรมขาวมีวิบากขาว หมายถึง ผู้สั่งสมกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมที่ไม่มีความเบียดเบียนส่งผลให้ไปเกิดในโลกที่ไม่มีความเบียดเบียน ได้รับผลที่ไม่มีความเบียดเบียนมี แต่สุขเหมือนเทพชั้นสุกัณ्हะ และกรรมขาวมีวิบากขาวยังหมายถึง ผู้มีศีล ๕ ผู้มีกุศลกรรมบถ ๑๐

๓) กรรมทั้งดำและขาวมีวิบากทั้งดำและขาว หมายถึง ผู้สั่งสมกายกรรม วจีกรรมและมโนกรรมที่มีความเบียดเบียนและที่ไม่มีความเบียดเบียนระคนคละกันไป ส่งผลให้ไปเกิดในโลกที่มีความเบียดเบียน และที่ไม่มีความเบียดเบียน ระคนกันไปได้รับสุขและทุกข์ระคนกันไป เหมือนมนุษย์ เทวดาบางพวก และวินิปาติกะบางพวก

๔) กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม หมายถึง บุคคลมีเจตนาที่จะละกรรมทั้ง ๓ ประการข้างต้น ทั้งกรรมดำ กรรมขาว และกรรมทั้งดำทั้งขาว กรรมเช่นนี้ เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม เช่น กรรมของพระอรหันต์ สักแต่ว่าเป็นกิริยา ไม่มีผลเป็นสุขหรือทุกข์อีกต่อไป นี่คือ กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว นอกจากนี้กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ยังหมายถึง อริยมรรคมีองค์ ๘ และ โพชฌงค์ ๗ ประการ คือ สติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่ง การตรัสรู้ คือ ความระลึกได้) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความเพียรธรรม) วิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้คือความเพียร) ปีติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์ แห่งการตรัสรู้ คือ ความอิ่มใจ) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความตั้งจิตมั่น) อุเปกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความวางใจเป็นกลาง)^{๕๓}

จะเห็นได้ว่า คนที่ทำชั่วมีบาปมาก มีจุดหมายปลายทางที่ต้องก้าวไปคือนรก คนที่ทำดีสร้างสมบารมี มีบุญมากไปสวรรค์ในชั้นที่ดี คนที่ทำทั้งความดีและความชั่ว ก็มีทั้งบุญและทั้งบาป เมื่อมาเกิดเป็นมนุษย์จึงได้ประสบกับทั้งความสุข และความทุกข์ ในขณะที่พระอรหันต์ท่านละได้ทั้งบุญและบาป สิ่งที่ท่านทำไปนั้นสักแต่ว่า เป็นกิริยาการดำเนินชีวิต ไม่ก่อให้เกิดวิบากอีกต่อไป

วิบากกรรม ๓ ประการ

- ๑) กรรมที่พึง เสวยในปัจจุบัน (ทิฏฐุเวทนียกรรม)
- ๒) กรรมที่พึงเสวยในอภัพถัดไป (อุปปัชชเวทนียกรรม)
- ๓) กรรมที่พึงเสวยในอภัพต่อ ๆ ไป (อปปราปริยเวทนียกรรม)

^{๕๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๙/๒๙๑.

กล่าวได้ว่าวิบากกรรม ๓ ประการ มีเจตนาเป็นตัวกรรม เหตุที่ทำให้ เกิดกรรม คือ ผัสสะ ความต่างกันของกรรม คือ การกำเนิดในภพภูมิต่าง ๆ หากทำกรรมดี ก็กำเนิดในสุคติภูมิ หากกระทำความชั่ว ก็ไปกำเนิดในทุคติภูมิ ส่วนวิบากกรรม ที่ได้รับมี อยู่ ๓ ประการ คือ ๑) กรรมที่เสวยในปัจจุบัน ๒) กรรมที่เสวยในชาติถัดไป ๓) และกรรมที่เสวยในชาติ ต่อ ๆ ไป ความดับแห่งกรรม คือ เพราะผัสสะหรือการกระทบดับไป กรรมจึงดับ และท้ายสุดข้อปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับไปแห่งกรรม คือ การปฏิบัติตามมรรคมงคล ๘

สรุปว่า กรรม ๑๒ ให้ผลกรรม คือ กรรมที่ให้ผลตามหน้าที่ ได้แก่ ขนกกรรม กรรมที่แต่งมาดีหรือชั่ว อุปถัมภกกรรม กรรมที่สนับสนุน คือ ถ้ากรรมเดิมหรือขนกกรรมแต่งดี ส่งให้ดียิ่งขึ้น กรรมเดิมแต่งให้ชั่ว ก็ส่งให้ชั่วยิ่งขึ้น อุปปีฬกกรรม กรรมบีบคั้นหรือขัดขวางกรรมเดิม คอยเบียนขนกกรรม เช่นเดิมแต่งมาดี เปียนให้ชั่ว เดิมแต่งมาชั่ว เปียนให้ดี อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน เป็นกรรมพลิกหน้ามือเป็นหลังมือ เช่น เดิมขนกกรรมแต่งไว้ดีเลิศ กลับที่เดียวลงเป็นขอลานหรือตายไปเลย หรือเดิมขนกกรรมแต่งไว้เลวมาก กลับที่เดียวเป็นพระราชหรือมหาเศรษฐีไปเลย

กรรมที่ให้ผลตามความหนักเบา คือ ครุกรรม กรรมหนัก กรรมฝ่ายดี เช่น ทำสมาธิจนได้ฌาน กรรมฝ่ายชั่ว เช่นทำอนันตริยกรรม มีฆ่าบิดามารดาเป็นต้น เป็นกรรมที่จะให้ผลโดยไม่มีกรรมอื่นมาขวางหรือกั้นได้ พหุลกรรม กรรมที่ทำจนชิน อาสันนกรรม กรรมที่ทำเมื่อใกล้ตาย หรือที่เอาจิตใจจดจ่อในเวลาใกล้ตาย อาสันนกรรมย่อมส่งผลให้ไปสู่ที่ดีหรือชั่วได้ เปรียบเหมือนโคแก่ที่อยู่ปากคอก แม้แรงจะน้อย แต่เมื่อเปิดคอกก็ออกได้ก่อน กตัตตากรรม กรรมสักแต่ว่าทำ คือ เจตนาไม่สมบูรณ์ อาจจะทำด้วยความประมาทหรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ แต่ก็อาจส่งผลดีร้ายให้ได้เหมือนกัน ในเมื่อไม่มีกรรมอื่นจะให้ผลแล้ว

กรรมที่ให้ผลตามเวลา คือ ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาตินี้ อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติหน้า อปรายปริยเวทนียกรรม กรรมให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป โอโหสิกรรม กรรมที่เลิกให้ผล คือ ให้ผลเสร็จไปแล้ว หรือหมดโอกาสในการที่จะให้ผลต่อไป ซึ่งผลกรรมทั้งหมดนี้เกิดจากความโลภ ความโกรธ และความหลง ทำให้เกิดผลของวิบากกรรม

๒.๓ เหตุให้เกิดกรรมใหม่ใน นวปุราณวรรค

เหตุให้เกิดกรรมใหม่ มี ๓ ประการ คือ ๑) กายกรรม ๒) วจีกรรม ๓) มโนกรรม^{๕๔}

๑. กายกรรม คือ กระทำทางกาย มีดี ๓ คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ไม่ล่วงเกินประเวณี คู่ครองผู้อื่น มีชั่ว ๓ คือ ชอบฆ่าสัตว์ ชอบลักทรัพย์ ชอบล่วงประเวณีคู่ครองผู้อื่น

๒. วจีกรรม คือ กระทำทางวาจา ทางดี ๔ คือ ไม่พูดโกหก ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ ไม่พูดเพ้อเจ้อ มีชั่ว ๔ คือชอบพูดโกหก ชอบพูดส่อเสียด ชอบพูดคำหยาบ และชอบพูดเพ้อเจ้อ

^{๕๔} อดิ ติก (ไทย) ๒๐/๘-๙/๑๕๖.

๓. มโนกรรม คือ การกระทำหรือคิดด้วยใจ มีดี ๓ คือ ไม่อยากได้ของเขา ไม่ปองร้ายเขา และมีความคิดเห็นถูกต้อง มีชั่ว ๓ คือ อยากได้ของเขา ปองร้ายเขาและมีความคิดเห็นผิดจากความเป็นจริง

การเกิดกรรม (ชั่ว) มี ๓ ประการ คือ ๑) โลภะ (ความอยากได้) ๒) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) ๓) โมหะ (ความหลง) และเหตุให้เกิดกรรมดี มี ๓ ประการคือ ๑) อโลภะ (ความไม่อยากได้) ๒) อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย) ๓) อโมหะ (ความไม่หลง) และพระสูตรอีกสูตรหนึ่งที่กล่าวถึง เหตุให้เกิดแห่งกรรมเช่นกัน คือทุติยานิทานสูตร โดยกล่าวว่า เหตุให้เกิดกรรม (ชั่ว) ได้แก่ ธรรมอันเป็นเหตุแห่งฉันทะ^{๕๕} รากะในอดีต ในอนาคต ในปัจจุบัน

ธรรมที่เกิดกรรม (ชั่ว) ๓ ประการ คือ

๑. ฉันทะเกิดเพราะอาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งฉันทารากะในอดีต
๒. ฉันทะเกิดเพราะอาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งฉันทารากะในอนาคต
๓. ฉันทะเกิดเพราะอาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งฉันทารากะในปัจจุบัน

ฉันทะเกิดเพราะอาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งฉันทารากะในอดีต คือ บุคคลอาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งฉันทารากะในอดีต ตรึกตรอง พิจารณาด้วยใจ เมื่อเขาอาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งฉันทารากะในอดีต ตรึกตรอง พิจารณาด้วยใจ ย่อม เกิดฉันทะ เขาผู้เกิดฉันทะ ย่อมถูกรวมเหล่านั้นร้อยรัดเราเรียกความกำหนดแห่งใจ นั้นว่าเป็นสังโยชน์ ฉันทะเกิดเพราะอาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งฉันทารากะในอดีต

ฉันทะเกิดเพราะอาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งฉันทารากะในอนาคต คือ บุคคลอาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งฉันทารากะในอนาคต ตรึกตรอง พิจารณาด้วยใจ เมื่อเขาอาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งฉันทารากะในอนาคตตรึกตรอง พิจารณาด้วยใจ ย่อมเกิดฉันทะ เขาผู้เกิดฉันทะ ย่อมถูกรวมเหล่านั้นร้อยรัด เราเรียกความกำหนดแห่งใจนั้นว่าเป็นสังโยชน์ ฉันทะเกิดเพราะอาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งฉันทารากะในอนาคต

ฉันทะเกิดเพราะอาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งฉันทารากะในปัจจุบัน คือ บุคคลอาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งฉันทารากะในปัจจุบัน ตรึกตรอง พิจารณาด้วยใจเมื่อเขาอาศัยธรรมอันเป็นเหตุแห่งฉันทารากะในปัจจุบัน ตรึกตรอง พิจารณาด้วยใจ ย่อมเกิดฉันทะ เขาผู้เกิดฉันทะ ย่อมถูกรวมเหล่านั้นร้อยรัด เราเรียกความกำหนดแห่งใจนั้นว่าเป็นสังโยชน์^{๕๖}

จะเห็นได้ว่า เหตุที่ทำให้เกิด และกรรม มาจากกิเลสที่เป็นตัวการสำคัญ คือ โลภะ โทสะ โมหะ หรือตัณหา ในอดีต และในอนาคต เมื่อมีเหตุให้เกิดกรรม ย่อมต้องได้รับผลของกรรม ตามมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งการให้ผลของกรรมนั้น จะเป็นอย่างไร ขึ้นกับเหตุปัจจัยหลายอย่าง เป็นเรื่องที่ซับซ้อน และเป็นเรื่องที่ต้องศึกษาในหัวข้อต่อไป

ในหลักการทางพระพุทธศาสนา บุคคลที่จะได้รับผลกรรมดี หรือผลกรรมชั่ว ได้รับความสุข หรือความทุกข์ก็เป็นเพราะกรรม หรือจากการที่ตนเองได้กระทำทั้งสิ้นไม่ว่าจะดีหรือชั่วหาก

^{๕๕} อก.ติก.อ. (ไทย) ๒/๑๑๓/๒๖๐.

^{๕๖} อก.ติก. (ไทย) ๒๐/๑๑๓/๓๕๕.

พุทธศาสนิกชนไม่ดำเนินตามทางที่พระพุทธองค์ทรงได้สอนไว้ การสวดมนต์ หรือการวิงวอนร้องขออย่างศาสนาอื่น ก็ไม่อาจจะช่วยให้คนเราพบความสมหวังและความสุขได้ ศาสนาพุทธนี้เป็นศาสนาแห่งปัญญา พระพุทธองค์ทรงสอนแก่ศาสนิกชนให้ใช้เหตุผลในการปฏิบัติ และปฏิบัติเพื่อการเรียนรู้ด้วยตนเองเสียก่อน ก่อนที่จะเชื่อ และมีบางเรื่องเท่านั้นที่ทรงสอนให้เชื่อโดยไม่ตรัสสอนให้ทดสอบก่อน แล้วจึงค่อยเชื่อ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ (๑) เกินปัญญาของคนธรรมดา และ (๒) เมื่อทดสอบแล้วอาจทำให้เกิดความเสียหาย เช่น ไปทำปิตุฆาต เพื่อพิสูจน์กรรมชั่ว มนุษย์ต้องมีความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุและผล เรื่องที่พระองค์ทรงสอนคือเอาศรัทธาเป็นตัวชี้ว่ามี ๔ ประการ ที่เกี่ยวข้องกันในเรื่องกรรม คือ

๑) กัมมสัทธา เชื่อกรรม เชื่อกฎแห่งกรรม เชื่อว่ากรรมมีอยู่จริง คือ เชื่อว่าเมื่อทำอะไร โดยมีเจตนาคือจงใจทำ ทั้งที่รู้ว่า ย่อมเป็นกรรมขึ้น คือ เป็นความดีความชั่วมีขึ้นในตนเป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลดีผลร้ายสืบเนื่องต่อไป การกระทำไม่ว่างเปล่า และเชื่อว่าผลที่ต้องการจะสำเร็จได้ด้วยการกระทำ มีใช้ด้วยอ้อนวอนหรือนอนคอยโชค

๒) วิปากสัทธา เชื่อวิบาก เชื่อในผลของกรรม เชื่อว่าผลของกรรมนั้นมีจริง คือ เชื่อว่ากรรมที่กระทำ แล้วต้องมีผล และผลต้องมีเหตุ ผลดีเกิดจากความดี ผลชั่วเกิดจากกรรมชั่ว

๓) กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของของตนเอง เชื่อว่าแต่ละคนเป็น เจ้าของของกรรมจะต้องรับผิดชอบเสวยวิบากเป็นไปตามกรรมของตน

๔) ตถาคตโพธิสัทธา เชื่อความตรัสรู้ ของพระพุทธเจ้า มั่นใจในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะทรงพระคุณทั้ง ๔ ประการ ตรัสธรรม บัญญัติวินัยไว้ด้วยดี ทรงเป็นผู้นำทางที่แสดงให้เห็นว่า มนุษย์ทั้งหลายนี้ หากฝึกตนด้วยดีก็สามารถเข้าถึงภูมิธรรมที่สูงสุดบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ดังที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญไว้เป็นแบบอย่าง^{๕๗}

เห็นได้ว่าความเชื่อหรือในศรัทธา ๔ อย่าง จะเป็นความเชื่อในเรื่องที่เกี่ยวกับกรรม กฎแห่งกรรมจึงเป็นคำสอนที่สำคัญในพระพุทธศาสนาเพราะประกอบด้วยเหตุและผล ผู้เป็นชาวพุทธทุกคนจึงควรเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรมและควรชวนชวนศึกษาทำความเข้าใจกับเรื่องกฎแห่งกรรม ชาวพุทธที่ไม่เชื่อกฎแห่งกรรมนั้น หาใช่ชาวพุทธที่แท้จริงไม่ เขาเป็นเพียงชาวพุทธแต่เพียงในนาม ในทฤษฎีที่ว่าด้วยกฎแห่งกรรมตามทฤษฎีของพุทธศาสนา แยกพิจารณาได้เป็น ๒ ประเด็น คือ

๑) กรรม ในฐานะที่เป็นกฎของธรรมชาติ กฎแห่งกรรม คือ กฎแห่งเหตุและผล ในฐานะที่เป็นกฎแห่งเหตุและผลแห่งเหตุ กฎแห่งกรรมก็คือ กฎแห่งธรรมชาติ สิ่งใดสิ่งหนึ่งเมื่อเกิดขึ้นก็มีเหตุปัจจัยทำให้เกิดขึ้น เมื่อตั้งอยู่ก็มีเหตุปัจจัยทำให้ตั้งอยู่ เมื่อเปลี่ยนแปลงก็มีเหตุปัจจัยทำให้เปลี่ยนแปลง เมื่อแตกดับก็มีเหตุปัจจัยทำให้แตกดับ ไม่มีสิ่งใดที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ เปลี่ยนแปลงและแตกดับไปโดยปราศจากเหตุปัจจัย^{๕๘}

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๘๑-๑๘๒.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, หน้า ๒๓๕,

กฎแห่งปัจจัยในธรรมชาติ ก็คือ กฎแห่งเหตุและผล เพราะฉะนั้นกฎแห่งกรรมในฐานะที่เป็นกฎแห่งเหตุและผลก็คือ กฎธรรมชาติ ซึ่งทุกสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นไปในธรรมชาติดำเนินไปตามกฎนี้ ทฤษฎีปัจจัยการของพุทธศาสนา ที่แสดงถึงกฎดังกล่าวนี้มีข้อความว่า

เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี
 เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น
 เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี
 เพราะสิ่งนี้ดับไป สิ่งนี้จึงดับไป^{๕๙}

กฎธรรมชาติหรือนิยาม แม้จะมีลักษณะทั่วไปอย่างเดียวกันทั้งหมดคือ ด้วยความเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย พระอรรถกถาจารย์แสดงกฎธรรมชาติหรือนิยามไว้ ๕ อย่าง คือ

(๑) อุตุนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับปรากฏการณ์ฝ่ายวัตถุโดยเฉพาะความเป็นไปของธรรมชาติ เวดล่อมไปด้วยความเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ เช่น เรื่องลมฟ้าอากาศ ฤดูกาล ฝนตก พาร่องพายุก การที่ดอกบัวบานกลางวัน หุบกลางคืน การที่ดินน้ำปุ๋ยช่วยให้ต้นไม้งาม การที่สิ่งทั้งหลายผุพังเน่าเปื่อยเป็นต้น แนวคิดของทานมุงเอาความผันแปรที่เนื่องด้วยความร้อนหรืออุณหภูมิจึง

(๒) พีชนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการสืบพันธุ์ให้คงอยู่ หรือที่เรียกกันว่าพันธุ์กรรม เช่น หลักความจริงที่ว่าพืชชนิดใดก็ให้ผลชนิดนั้น พืชมะขามก็ออกผลเป็นมะขาม เหล่านี้เป็นต้น

(๓) จิตตนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำหน้าที่ของจิต เช่น เมื่ออารมณ์ (สิ่งเร้า) มากระทบประสาทจะมีการรับรู้เกิดขึ้น จิตจะมีการไหวไหวแกว่งคจิด ภาวักจิตขาดตอน มีอาวัชชนะ แล้วเกิดการเห็น การได้ยิน ฯลฯ มีสัมผัสภูัจฉันทะ สันตริณะ ฯลฯ หรือเมื่อจิตที่มีคุณสมบัติอย่างนี้เกิดขึ้น จะมีเจตสิกอะไรบางประกอบได้ หรือประกอบไม่ได้ เป็นต้น

(๔) กรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ คือ กระบวนการก่อเกิด การกระทำและการให้ผลในการกระทำ หรือพูดให้เจาะจงลงไปอีกว่า เป็นกระบวนการแห่งเจตจำนงหรือความคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ พร้อมทั้งผลที่สืบเนื่องออกไปอันสอดคล้องเหมาะสมกัน เช่น ทำกรรมดี มีผลดี ทำกรรมชั่ว มีผลชั่ว เป็นต้น

(๕) ธรรมนิยาม กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เรียกกันว่า ความเป็นไปตามธรรมดาของทั้งหลาย เช่นว่า สิ่งทั้งหลายมีความเกิดขึ้นตั้งอยู่ และดับไปเป็นธรรมดา คนยอมมีความเกิดแก่เจ็บตายเป็นธรรมดา ธรรมดาของคณในยุคนี้อายุชั้ย ประมาณรอยบ ไมวาพระพุทเจ้าจะอุบัติหรือไมก็ตาม ยอมเป็นธรรมดาของสิ่งทั้งหลายที่เป็นสภาพไม่เที่ยง ถูกปัจจัยบีบคั้น และไม่เป้นอึดดา ดังนี้ เป็นต้น^{๖๐}

๒) กฎแห่งกรรมในฐานะเป็นกฎทางศีลธรรม กฎแห่งกรรมในประเด็นนี้ ก็คือ กฎแห่งเหตุผลในประเด็นที่ ๑ แต่ใช้ความหมายที่แคบกว่า กฎแห่งกรรมจาก ประเด็นที่ ๑ ซึ่งครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต แตกกฎแห่งกรรมในประเด็นที่ ๒ นี้ครอบคลุมเฉพาะสิ่งมีชีวิตที่เป็น

^{๕๙} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓๗/๗๙.

^{๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๒๓๕-๒๓๖.

สัตว์โลกเท่านั้น ไม่ได้หมายรวมไปถึง สิ่งมีชีวิตประเภทพืชด้วย และสิ่งมีชีวิตที่กฎแห่งกรรมในฐานะ
 เปนกฎทางศีลธรรมครอบคลุมไปถึง เฉพาะที่สามารถมีเจตจำนงเสรีได้เท่านั้น ส่วนสิ่งมีชีวิตที่ดำรง
 ชีพอยู่ได้โดยอาศัยสัญชาตญาณ ล้วน ๆ อยู่ในขอบเขตของกฎแห่งกรรมในประเด็นที่ ๑ แต่ไม่อยู่ใน
 ขอบเขตของกฎแห่งกรรมใน ประเด็นที่ ๒ เพราะพฤติกรรมของสิ่งมีชีวิตที่ยังอยู่ในระดับที่ไม่อาจมี
 เจตจำนงโดยเสรีได้นั้น เปนพฤติกรรมที่ถูกกำหนดโดยสัญชาตญาณล้วน ๆ พฤติกรรมประเภทนี้ไม่
 อาจกำหนดด้วยคุณค่าทางศีลธรรมได้ นั่นก็คือ ไม่อาจที่จะกำหนดวาเปนพฤติกรรมในทางที่ดีหรือชั่ว
 ตามมาตรฐานของทางศีลธรรมที่เข้าใจกันในสังคมมนุษย์^{๖๑} กฎแห่งกรรม ในฐานะกฎทางศีลธรรม
 เปนไปดังคำตรัสของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ว่า “บุคคลหวนพิชเชนใด ยอมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อม
 ได้ดี ทำชั่วยอมได้ชั่ว”^{๖๒}

จากพุทธพจน์นี้แสดงให้เห็นว่า ทำในเรื่องเหตุเป็นเช่นไร ยอมรับผลเป็นเช่นนั้น
 เหมือนกับการปลูกพืช ถ้าปลูกข้าวโพด ผลที่จะได้รับคือข้าวโพด ปลูกมะละกอ ผลที่ได้รับก็ต้องเป็น
 มะละกอ เป็นไปไม่ได้เมื่อปลูกมะละกอ แล้วผลที่ได้รับจะกลับกลายเป็นอย่างอื่น ในทำนองเดียวกัน
 กรรมกับผลกรรม ย่อมจะต้อง มีความสอดคล้องกัน ถ้าทำกรรมดี ก็ย่อมที่จะได้รับผลของกรรมดี
 ถ้ากระทำความชั่ว ผลที่จะได้รับก็ย่อมต้องเปนผลของกรรมชั่ว นั้นหมายถึง ถ้าทำกรรมชั่วเมื่อไรผลที่จะ
 รับและเกิดขึ้น ก็คือกรรมชั่วนั้นเอง เมื่อสะสมกิเลส ที่เรียกว่า อาสวะ ให้เกิดมีมากขึ้น ทันทิที่ใดกระทำ
 ความชั่วลงไปก็จะได้รับผลเร็วขึ้นเมื่อนั้น และเมื่อได้ทำความดีอยู่เนื่อง ๆ ผลแห่งของการกระทำความดี
 ก็ได้รับผลดีมาสะสมไว้ ที่เรียกว่าบารมี ก็จะเพิ่มพูนมากขึ้นในตัวเมื่อนั้น อย่างไรก็ตามการให้ผลของ
 กรรม โดยทั่วไป ที่มองเห็นในด้านภายนอกทั่วไป ๆ ยังมีปัจจัยด้านอื่นมาเกี่ยวข้อง ทำให้ยากที่จะ
 กำหนดได้วา กรรมดี กรรมชั่วที่กระทำลงไปนั้นจะให้ผลหรือไม่ ถ้าให้ผลจะให้ผลเมื่อไร และจะให้ผลใน
 ลักษณะอย่างไร ทั้งนี้เนื่องจากมีเงื่อนไขและปัจจัยอื่น ๆ อีกหลายอย่าง ที่เข้ามามีอิทธิพล ต่อการให้ผล
 ของกรรมแบบมองเห็นภายนอก ดังนั้นเรื่องของกรรม และการให้ผลของกรรมจึงเป็นเรื่องที่ต้อง
 พิจารณาถึงเงื่อนไขและปัจจัยอื่นที่มามีเกี่ยวข้อง ๆ

หลักการกระทำทางพุทธศาสนามีอยู่ ๒ กรณี

๑) ในกรณีของปุถุชนและพระอริยบุคคลตั้งแต่พระอนาคามีลงมา ที่กระทำลงไปโดย
 ปราศจากเจตนา สำหรับกรณี กิริยา ของปุถุชน ที่ไม่จัดว่าเป็นกรรมนั้น ได้แก่การกระทำที่ไม่มีเจตนา
 เช่น กรณีคนป่วย ที่ไข้สูง เกิดเพ้อ แม้จะกระทำอะไรบางอย่างลงไปโดยไม่รู้ตัว เช่นพูดคำหยาบ

๒) ในกรณีที่เป็นการกระทำของพระอรหันต์ ซึ่งแม้จะเกิดขึ้นด้วยความจงใจก็ไม่จัดว่าเป็น
 กรรม เพราะกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้เกิดกรรมของพระอรหันต์ละได้เด็ดขาดสิ้นเชิงแล้ว^{๖๓} สำหรับการ
 กระทำหรือกิริยา ที่ไม่บอกได้ว่า เป็น กุศลหรืออกุศล เป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่ว ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล
 ทั้งในส่วนที่เป็นโลกิยะหรือโลกุตระก็ตาม เป็นการกระทำที่เรียกว่าอภัยกาถ^{๖๔} ในการกระทำของ

^{๖๑} สุนทร ฌ รัชชี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, หน้า ๑๖๔.

^{๖๒} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๔.

^{๖๓} สุนทร ฌ รัชชี, พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก, หน้า ๑๖๘.

^{๖๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๘๕.

บุคคลทั่วไป มีทั้งที่เป็นกุศลกรรม และอกุศลกรรม บุคคลจึงควรระมัดระวังไม่ทำเหตุอันก่อให้เกิดกรรมอันไม่บริสุทธิ์ที่เรียกว่า กรรมกิเลส (กรรมเครื่องเศร้าหมอง) กรรมกิเลส ๔ ประการที่อริยสาวก ละได้แล้ว คือ ๑. กรรมกิเลส คือ ปาณาติบาต ๒. กรรมกิเลส คือ อทินนาทาน ๓. การล่วงละเมิด ภรรยาผู้อื่น ๔. กรรมกิเลสคือมูสาวาท^{๖๕}

๒.๔ หลักธรรมในกัมมนิโรธสูตร

กรรมในทางพระพุทธศาสนา คือ สิ่งที่เกิดจากการกระทำของบุคคล ที่ทำลงไปจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมให้ผลตอบแทนเสมอ และย่อม ติดตามผู้ทำเสมือนเงาติดตามตน หรือเหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น^{๖๖} นับว่ากรรมเป็นส่วนหนึ่งของกฎธรรมชาติ ที่ว่า ด้วยเหตุและผล ที่ว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งเมื่อเกิดขึ้นก็มีเหตุปัจจัยทำให้เกิดขึ้น เมื่อตั้งอยู่ก็มีเหตุปัจจัยทำให้ตั้งอยู่ เมื่อเปลี่ยนแปลงก็มีเหตุปัจจัยทำให้เปลี่ยนแปลง เมื่อแตกดับก็มีเหตุปัจจัยทำให้แตกดับ กฎแห่งกรรม เป็นกฎของธรรมชาติที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของมนุษย์ เป็นกระบวนการต่อการกระทำและการให้ผลในการกระทำ สำหรับการทำความเข้าใจในเรื่องกรรม และการให้ผลของกรรม ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้น มาจากกัมมัสสกตญาณ (ปัญญาที่รู้ในเรื่องกรรม) ของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นปรีชาหยั่งรู้ในเรื่องของกรรมความที่ว่า สัตว์มีกรรมเป็นของตน และผลของกรรม แม้จะมีหลายระดับ ทั้งระดับความคิด และประจักษ์ตัวกรรมและผลของกรรม และระดับขั้นวิปัสสนาญาณ สมณพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ รู้ยิ่งเห็นจริงประจักษ์ซึ่งโลกนี้ และโลกหน้าด้วยตนเอง แล้วประกาศให้ผู้อื่นรู้ทั่วกัน มีอยู่ในโลกนี้ ดังนี้เรียกว่า กัมมัสสกตญาณ^{๖๗} ของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นปรีชาหยั่งรู้ความที่ว่า สัตว์มีกรรมเป็นของตน ปัญญาที่รู้ว่า โลกนี้มี โลกหน้ามี ทานที่ให้แล้วมีผล ผลวิบากของกรรมที่ก่อกำเนิด ทำชั่วมีอยู่ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมให้ผลเช่นนั้น คนทำดี ย่อมได้ผลที่ดีทำชั่วย่อมได้ผลที่ชั่ว”^{๖๘} พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง ถึงกรรมเก่ากรรมใหม่ที่ปรากฏในอายตนะ ๑๒ ดังนี้

๒.๔.๑ อายตนะ (กรรมเก่า)

อายตนะ (อ่านว่า อายะตะนะ) แปลว่า เป็นที่เชื่อมต่อ เครื่องติดต่อให้เกิดการรับรู้ หมายถึง สิ่งที่เป็นสื่อสำหรับการติดต่อกัน ที่ทำให้เกิดความรู้สึกตื่นตัวขึ้น ระลึกขึ้น แบ่งเป็น ๒ อย่างคือ อายตนะภายใน อายตนะภายนอก

๑) อายตนะภายใน

อายตนะภายใน หมายถึง สื่อเชื่อมต่อที่อยู่ในตัวคน บ้างเรียกว่า อินทรีย์ ๖ มี ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทั้งหมดนี้เป็นที่เชื่อมต่อกับอายตนะภายนอก

^{๖๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๔/๑๓๙.

^{๖๖} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

^{๖๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๙๓/๕๐๙.

^{๖๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๖/๓๗๔.

๑. จักขายตนะ คือ ประสาทตาที่ได้รับการมองเห็นในสิ่งต่าง ๆ
๒. โสตายตนะ คือ โสตประสาท หรือประสาทหู ที่ได้รับการได้ยินในเสียงต่าง ๆ
๓. ฆานายตนะ คือ ฆานประสาท หรือประสาทรับกลิ่นที่ได้รับการกลิ่นต่าง ๆ
๔. ชิวหายตนะ คือ ชิวหาประสาท หรือประสาทรับรสในการได้รับรสต่าง ๆ
๕. กายายตนะ คือ กายประสาท หรือประสาทที่ได้รับการสัมผัสต่าง ๆ
๖. มนายตนะ คือ จิตที่รับรู้ความเป็นอารมณ์ทั้งหมดเป็นธรรมชาติที่รับรู้อารมณ์ความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ^{๖๙}

๒) อายตนะภายนอก

อายตนะภายนอก หมายถึง สื่อเชื่อมต่อที่อยู่นอกตัวคน บ้างเรียกว่า อารมณ์ ๖ มี คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ทั้งหมดนี้เป็นคู่กับอายตนะภายใน เช่น รูปคู่กับตา หูคู่กับเสียง เป็นต้น อายตนะภายนอกนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อารมณ์ เมื่อตาเห็นรูป เรียกว่า สัมผัส รู้ว่ามีการเห็น เรียกว่าวิญญูณ เกิดความรู้สึกขึ้นเมื่อตาเห็นรูป เรียกว่า เวทนา ถ้าเกิดสุขก็เรียกว่าสุขเวทนา ถ้าเกิดทุกข์ก็เรียกว่าทุกข์เวทนา

๑. รูปายตนะ คือ รูป หรือสีต่าง ๆ ที่มากระทบกับตาของเรา
๒. สัททายตนะ คือ เสียงต่าง ๆ ที่มากระทบกับหูของเรา
๓. คันธายตนะ คือ กลิ่นต่าง ๆ ที่มากระทบกับจมูกของเรา
๔. รสายตนะ คือ รสต่าง ๆ ที่มากระทบกับลิ้นของเรา
๕. โผฏฐัพพายตนะ คือ การสัมผัสกับสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นภาวะร้อน เย็น หย่อน แฉง ซึ่งเป็นธรรมชาติที่มากระทบกับกายของเรา
๖. ัมมายตนะ คือ อารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นซึ่งมากระทบกับจิตใจของเราในขณะนั้น ๆ^{๗๐}

สรุปได้ว่า อายตนะ ๖ อารมณ์ ๖ และวิญญูณ ๖ มีความเกี่ยวเนื่องกัน คือ อายตนะภายใน หมายถึง สื่อเชื่อมต่อที่อยู่ในตัวคน บ้างเรียกว่า อินทรีย์ ๖ มี ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ทั้งหมดนี้เป็นที่เชื่อมต่อกับอายตนะภายนอก เป็นสื่อเชื่อมต่อที่อยู่นอกตัวคน บ้างเรียกว่า อารมณ์ ๖ มี ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ ทั้งหมดนี้เป็นคู่กับอายตนะภายใน เช่น รูปคู่กับตา หูคู่กับเสียง จมูกคู่กับกลิ่น ลิ้นคู่กับรส กายคู่กับสัมผัส และใจคู่กับอารมณ์

๒.๔.๒ การทำหน้าที่ของอายตนะ

อายตนะ ทำให้เกิดความรู้ซึ่งเกิดจากการเชื่อมต่อระหว่างอายตนะภายนอกกับอายตนะภายใน เมื่ออายตนะภายในซึ่งเป็นแดนรับรู้กระทบกับอารมณ์ คือ อายตนะภายนอก ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกรู้ ก็จะเกิดความรู้จำเพาะด้านของอายตนะแต่ละอย่าง ๆ ขึ้น เช่น ตากระทบรูป เกิดความรู้ เรียกว่า เห็น หูกระทบเสียง เกิดความรู้ เรียกว่า ได้ยิน เป็นต้น ความรู้จำเพาะแต่ละด้านนี้เรียกว่า วิญญูณ แปลว่า ความรู้แจ้ง คือ รู้อารมณ์ ดังนั้นจึงมีวิญญูณ ๖ อย่างเท่ากับอายตนะ และอารมณ์ ๖ คู่ คือ วิญญูณ

^{๖๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๕-๓๑๖.

^{๗๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๓๑๖.

ทางตา ได้แก่ เห็น วิญญาณทางหู ได้แก่ ได้ยิน วิญญาณทางจมูก ได้แก่ ได้กลิ่น วิญญาณทางลิ้น ได้แก่ รุ้รส วิญญาณทางกาย ได้แก่ รุ้สัมผัสกาย วิญญาณทางใจ ได้แก่ รุ้อารมณ์ทางใจ

ผัสสะ เป็นปัจจัย จึงมีเวทนา^{๗๑} เมื่อมีการผัสสะกันเกิดขึ้น คือการประจวบกระทบกันทั้ง ๓ ของอายตนะภายใน และภายนอก และวิญญาณ ย่อมบังเกิด “เวทนา” คือ การเสวยอารมณ์ (อารมณ์ในทางพุทธศาสนาหมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นไปยึดเหนี่ยวหรือสัมผัสในขณะนั้น ๆ อันหมายถึง รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส (โณภูมัพพะ) และธรรมารมณ์ เช่น ความคิด ความนึก สิ่งต่าง ๆ ที่รับรู้ได้ด้วยใจ) ที่มากระทบ จึงมีความหมายต่างกับความหมายทางโลก ๆ เช่น อารมณ์ดี อารมณ์เสีย) เป็นไปตามพุทธพจน์ที่ได้ตรัสไว้เกี่ยวกับการเกิดของเวทนา เป็นต้น

บุคคลอาศัยจักขุ (อายตนะภายใน) และรูป (อายตนะภายนอก) เกิดจักขุวิญญาณ (วิญญาณ ๖) ความประจวบกันของธรรมทั้ง ๓ เป็นผัสสะ และเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ย่อมเกิดความรู้สึกเสวยอารมณ์ (เวทนา) เป็นสุขบ้าง (สุขเวทนา) เป็นทุกข์บ้าง (ทุกข์เวทนา) มิใช่เป็นทุกข์มิใช่เป็นสุขบ้าง (อทุกขมสุขเวทนา) (ซึ่งเป็นข้อความเดียวกันใน เสียง-หู, กลิ่น-จมูก, รส-ลิ้น, สัมผัส-กาย, ธรรมารมณ์ (คิดนึก)-ใจ อันต้องเป็นไปเช่นนั้นเองเป็นธรรมดาตามสภาวะธรรม)

เวทนา จึงหมายถึง การเสวยอารมณ์ หรือเสพรับรู้ในรสชาติของทั้ง รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส และธรรมารมณ์ อันล้วนเกิดแต่เหตุปัจจัยดังข้างต้นที่มากระทบผัสสะกันนั่นเอง ซึ่งมีความหมายต่างไปจากภาษาสมมุติทางโลกในภาษาไทย ที่มีความหมายแสดงถึง ความรู้สึกเศร้าใจ น่าสงสาร น่าเห็นใจ หรืออารมณ์เสีย

โยนิโสมนสิการ พิจารณาว่าเวทนาในความหมายใดถูกจริตแห่งท่าน อันก่อให้เกิดความเข้าใจในสภาวะธรรมของเวทนาได้อย่างถูกต้อง เช่น

เวทนา คือ การเสพรสชาติในอารมณ์ (รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส) เช่น เสพรสชาติของรูปที่เห็นหรือผัสสะ เสพรสในรสชาติของอาหารที่ผัสสะ

เวทนา คือ ความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือไม่สุขไม่ทุกข์ ที่ย่อมเกิดขึ้นมารู้ จากการที่สิ่งต่าง ๆ ที่มากระทบสัมผัสอายตนะ อันเกิดขึ้นได้ทั้งกาย และใจหรือก็คือ ความรู้สึกอันเนื่องมาจากการผัสสะกับอารมณ์นั้น ๆ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ โดยมีความจำ (สัญญา) มาจำแนกร่วมกับการรับรู้ นั้น เป็นชนิด ชอบใจ สบายใจ ถูกใจ ๑) ไม่ชอบใจ ไม่สบายใจ ไม่ถูกใจ ๑) และไม่สุขไม่ทุกข์หรือเฉย ๆ ๑) จัดเป็นเวทนา เช่น สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา (ไม่สุขไม่ทุกข์) ตามมาเป็นธรรมชาติเป็นธรรมดาของผู้มีชีวิต

เวทนา คือ ความรู้สึกรับรู้ ที่เกิดขึ้นจากการกระทบสัมผัส (ผัสสะ) พร้อมความจำได้และเข้าใจในสิ่งที่กระทบกับสัมผัสนั้น หรือ เวทนา คือ ความรู้สึกได้ที่เกิดขึ้นจากการกระทบสัมผัส อันพร้อมด้วยความทรงจำได้หรือมีประสบการณ์ในสิ่งที่ถูกผัสสะนั้น ๆ ขอให้สังเกตหรือโยนิโสมนสิการโดยอย่างละเอียดและแยบคายด้วยว่า เวทนาเป็นสภาวะธรรมหรือสภาวะธรรมชาติแท้ ๆ ที่ต้องเกิด ต้องมีเป็นธรรมดา มันเป็นสภาวะธรรม (ธรรมชาติ) มันเป็นของมันเช่นนั้นเองเป็นธรรมดา หรือ

^{๗๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒/๔.

เรียกว่า ตถตา หรือจะกล่าวง่าย ๆ ว่า ความรู้สึก ที่เกิดขึ้นมาจากอารมณ์ที่กระทบผัสสะ พร้อมความจำได้ (ตามปกติ "รู้แจ้งในอารมณ์" หมายถึง วิญญาณ ที่หมายถึง เกิดแค่ความรู้ ในสิ่งที่ผัสสะ นั้น) ที่มนุษย์ หรือสัตว์เรารู้สึกถึงสุข ทุกข์ หรือเฉย ๆ กันอยู่ ก็คือ เวทนา หรือความรู้สึกในการรับรู้ในอารมณ์ต่าง ๆ นั่นเอง กล่าวคือ สิ่งต่าง ๆ ตลอดถึงความคิดของตน (ธรรมารมณ์) ที่มาผัสสะ เหล่านี้ นี้เอง แต่ถึงอย่างไรก็ตาม เวทนาเหล่านี้ยังไม่ใช่สิ่งที่พระพุทธรองค์ท่านกล่าวว่าเป็นความทุกข์ อย่างแท้จริง เมื่อเวทนาทั้งหลายเหล่านี้ ประกอบไปด้วยอุปาทานเมื่อใด เวทนาที่ประกอบด้วยอุปาทาน ที่เรียกว่า เวทนูปาทานขันธ จึงเป็นความทุกข์ที่แท้จริง ที่เราร้อนเหมือนถูกไฟลน ที่พระพุทธรองค์ท่าน ทรงสอนให้ดับให้สนิทไม่เหลือ

โยนิโสมนสิการ พิจารณาโดยละเอียดอย่างจริง ๆ ว่า กระบวนธรรมชาติในการเกิดเวทนา นี้จำเป็นต้องมีสัญญาความจำเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย (ความจำได้รู้ในอารมณ์ เช่น จำได้ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) ต้องเกิดร่วมด้วย คือ นอกจากรับรู้ในรสชาติของอารมณ์ที่มากระทบแล้ว ยังมีความจำ ได้หมายรู้ (สัญญา) ในสิ่งที่มากระทบหรือสัมผัส (ผัสสะ) นั้นอีกด้วยจึงจะทำให้สามารถจำแนก แยกแยะเวทนาได้ว่า เป็นสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุข เพียงแต่ท่านได้ละไว้ ไม่นำมาแสดง แสดงในปฏิจกสมุปบาท เพราะ หมายถึง อาสวะกิเลส อันเป็นส่วนหนึ่งของสัญญา คือ ความคิด ความจำ นั่นเอง และ ณ ที่นี้เป็นการกล่าวถึงกระบวนธรรมชาติของการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ อาสวะกิเลสนี้ จึงเป็นสัญญาจำชนิดที่แฝงกิเลสล้วน ๆ ที่จักทำให้จิตหมองขุนมัวอันก่อให้เกิดอุปาทานทุกข์อันเราร้อน เผาผลาญแห่งจิต ดังนั้นเวทนาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปฏิจกสมุปบาท จึงล้วนเป็นเวทนามีอาภิส อันเป็น เวทนาชนิดที่มีสัญญาจำอันแฝงไปด้วยกิเลสอยู่แล้วนั่นเอง จึงพอเขียนเป็นกระบวนธรรมของจิต (ขันธ ๕) ได้ดังนี้

ความคิด ใจ วิญญาณ ผัสสะ (การกระทบ) สัญญาจำ (จากอาสวะกิเลส) เวทนาชนิดต่าง ๆ (ลองไล่ลำดับจิตดู) รูป ตา วิญญาณ ผัสสะ สัญญาจำ (จากอาสวะกิเลส) เวทนา ชนิดต่าง ๆ เราจึงควร ใส่ใจ ให้มีความเข้าใจด้วยว่ามีสัญญา (ความจำได้) ในอารมณ์ รูป เสียง กลิ่น รสสัมผัส และ ธรรมารมณ์ (ความคิด) หรือสัญญาจำในอาสวะกิเลสนั้นมาเกี่ยวเนื่องด้วย เพราะจักไปช่วยให้เข้าใจ ในกระบวนธรรมของขันธ ๕ ตลอดจนปฏิจกสมุปบาท อันเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งในการที่ให้ชาวโลก ได้เข้าใจรู้แจ้ง เห็นความจริงตามสภาวะธรรมที่ดับกิเลสได้อย่างแท้จริง^{๗๒} เช่น ใจไปกระทบกับอายตนะ ภายนอกจิตคิดปรุงแต่งขึ้นจึงเกิดเวทนา ชอบ ไม่ชอบ ก่อกิเลส เป็นความสัมพันธ์ระหว่างอายตนะ ภายในและภายนอก อันมีเหตุปัจจัยมีการปรุงแต่งสำเร็จด้วยเจตนา เรียกว่ากรรมเก่า มี ๖ ทาง ดังนี้

๑) กรรมเก่าคือตา

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงกรรมเก่าทางตาว่า บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัย ปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา และตรัสว่า จักขุเป็นกรรมเก่า โดยตั้งตามปัจจัย เพราะเกิดแต่กรรม^{๗๓}

^{๗๒} พ.ศ. (ไทย) ๒๕/๑๑๕๖/๗๘๔.

^{๗๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๗๙.

คัมภีร์อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า โดยตามความเป็นจริงแล้ว จักขุ (ตา) ไม่เป็นของเก่า แต่กรรมต่างหากที่เป็นของเก่าเพราะมาจากอดีต^{๗๔} จึงสอดคล้องกับข้อความที่กล่าวข้างต้นว่า บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า สำเร็จด้วยเจตนาได้แก่ สังขาร^{๗๕} ๓ คือ กายสังขาร วจิตสังขาร และจิตตสังขาร โดยสังขารหรือเจตนาปรุงแต่งขึ้น ในที่นี้เป็นกรรมส่วนอดีตเหตุ ให้เกิดจักขุในปัจจุบัน และเพราะจักขุเมื่อเกิดผัสสะเรียกว่า จักขุสัมผัสสสะ ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เรียกว่า จักขุสัมผัสสสาเวทนา^{๗๖}

๒) กรรมเก่าคือหู

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงกรรมเก่าทางหูว่า บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา และตรัสว่า โสตะ คือ กรรมเก่า โดยตั้งตามปัจจัย เพราะเกิดแต่กรรม^{๗๗}

คัมภีร์อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า โดยความเป็นจริงแล้ว โสตะ (หู) ไม่ได้เป็นของเก่า แต่กรรมต่างหากที่เป็นของเก่าเพราะมาจากอดีต^{๗๘} จึงสอดคล้องกับข้อความที่กล่าวข้างต้นที่ว่า บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ที่สำเร็จด้วยเจตนาอันได้แก่ สังขาร^{๗๙} ๓ คือ กายสังขาร วจิตสังขารและเจตตสังขาร โดยสังขาร หรือเจตนาในที่นี้เป็นกรรมส่วนอดีตเหตุ ให้เกิดโสตะในปัจจุบัน และเพราะโสตะเมื่อเกิดผัสสะ เรียกว่า โสตะสัมผัสสสะ ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เรียกว่า โสตะสัมผัสสสาเวทนา^{๘๐}

๓) กรรมเก่าคือจมูก

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงกรรมเก่าทางจมูกว่า บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา พระองค์ตรัสว่า ฆานะ คือ กรรมเก่า โดยตั้งตามปัจจัย เพราะเกิดแต่กรรม^{๘๑}

คัมภีร์อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า โดยความเป็นจริงแล้ว ฆานะ (จมูก) ไม่เป็นของเก่า แต่กรรมต่างหากที่เป็นของเก่าเพราะมาจากอดีต^{๘๒} จึงสอดคล้องกับข้อความข้างต้นว่า บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า สำเร็จด้วยเจตนาได้แก่ สังขาร^{๘๓} ๓ คือ กายสังขาร วจิตสังขารและเจตนาสังขาร โดย

^{๗๔} ส.สพ.อ. (ไทย). ๓/๑๔๖/๗๕-๗๖.

^{๗๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ลิขิต, ๒๕๕๖), หน้า ๑๐๕.

^{๗๖} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๐๖/๓๒๓.

^{๗๗} ส.สพ.อ. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๗๙.

^{๗๘} ส.สพ.อ. (ไทย). ๓/๑๔๖/๗๕-๗๖.

^{๗๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๕.

^{๘๐} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๐๖/๓๒๓.

^{๘๑} ส.สพ.อ. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๗๙.

^{๘๒} ส.สพ.อ. (ไทย) ๓/๑๔๖/๑๗๙.

^{๘๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๕.

สังขารหรือเจตนาในที่นี้เป็นกรรมส่วนอดีตเหตุ ให้เกิดฆานะในปัจจุบัน และเพราะฆานะ เมื่อเกิดผัสสะเรียกว่า ฆานสัมผัสสยะ ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เรียกว่า ฆานสัมผัสสชาเวทนา^{๘๔}

๔) กรรมเก่าคือลึ้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงกรรมเก่าทางลึ้นว่า บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ตรัสว่า ชิวหา คือ กรรมเก่า โดยตั้งตามปัจจัย เพราะเกิดแต่กรรม^{๘๕}

คัมภีร์อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า โดยความเป็นจริงแล้ว ชิวหา (ลึ้น) ไม่เป็นของเก่า แต่กรรมต่างหากที่เป็นของเก่าเพราะมาจากอดีต^{๘๖} จึงสอดคล้องกับข้อความข้างต้นว่า บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า สำเร็จด้วยเจตนาได้แก่ สังขาร^{๘๗} ๓ คือ กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร โดยสังขาร หรือเจตนาในที่นี้เป็นกรรมส่วนอดีตเหตุ ให้เกิดชิวหาในปัจจุบัน เพราะชิวหาทำให้เกิดผัสสะ เรียกว่า ชิวหาสัมผัสสยะ ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เรียกว่า ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา^{๘๘}

๕) กรรมเก่าคือกาย

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงกรรมเก่าทางกายว่า บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา และตรัสว่า กายะ คือ กรรมเก่า โดยตั้งตามปัจจัย เพราะเกิดแต่กรรม^{๘๙}

คัมภีร์อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า โดยความเป็นจริงแล้ว กายะ (กาย) ไม่เป็นของเก่า^{๙๐} แต่กรรมต่างหากที่เป็นของเก่า จึงสอดคล้องกับข้อความข้างต้นว่า บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า สำเร็จด้วยเจตนา ได้แก่สังขาร ๓ คือ กายสังขาร วจีสังขาร และเจตตสังขาร โดยสังขาร หรือเจตนาในที่นี้เป็นกรรมส่วนอดีตเหตุ^{๙๑} ให้เกิดกายในปัจจุบัน และเพราะกายะเมื่อเกิดผัสสะเรียกว่า กายสัมผัสสยะ ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เรียกว่า กายสัมผัสสชาเวทนา^{๙๒}

๖) กรรมเก่าคือใจ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงกรรมเก่าทางใจว่า บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ตรัสว่า มโน คือ กรรมเก่า โดยตั้งตามปัจจัย เพราะเกิดแต่กรรม^{๙๓}

^{๘๔} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๐๖/๓๒๓.

^{๘๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๗๙.

^{๘๖} ส.สพ.อ. (ไทย). ๓/๑๔๖/๗๕-๗๖.

^{๘๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๕.

^{๘๘} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๐๖/๓๒๓.

^{๘๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๗๙.

^{๙๐} ส.สพ.อ. (ไทย) ๓/๑๔๖/๗๕-๗๖.

^{๙๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๕.

^{๙๒} ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๐๖/๓๒๓.

^{๙๓} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๗๙.

คัมภีร์อรรถกถาอธิบายเพิ่มเติมว่า โดยความเป็นจริงแล้ว มโน (ใจ) ไม่เป็นของเก่า แต่กรรมต่างหากที่เป็นของเก่า^{๙๔} จึงสอดคล้องกับข้อความข้างต้นว่า บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า สำเร็จด้วยเจตนาได้แก่ สังขาร^{๙๕} ๓ คือ กายสังขาร วจีสังขาร และจิตตสังขาร โดยสังขารหรือเจตนา ในที่นี้เป็นกรรมส่วนอดีตเหตุ ให้เกิดจักขุในปัจจุบัน และเพราะมโนเมื่อเกิดผัสสะเรียกว่า มโนสัมผัสสละ ย่อมเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เรียกว่า มโนสัมผัสสละเวทนา^{๙๖}

๒.๔.๓ กรรมใหม่

ทางที่กระทำเกิดกรรมใหม่ ทั้งอกุศลกรรมและกุศลกรรมจัดตามกิริยาที่ทำได้ ๓ อย่าง คือ กายกรรม วจีกรรมและมโนกรรม^{๙๗}

๑) กายกรรม

คือ กรรมที่เกิดจาก การกระทำ ทางพระพุทธศาสนาระบุได้ว่า ไม่ว่าการกระทำนั้นจะเป็นการกระทำที่ดีหรือการกระทำที่ชั่ว จัดว่าเป็น กายกรรมทั้งสิ้น ทั้งนี้ในทางพระพุทธศาสนาได้มีการระบุถึง กายกรรมชั่ว หรือกายกรรมไม่ดี ไว้ ๓ ประเภท ได้แก่ การกระทำที่รบกวนในสิ่งที่มีชีวิต (ฆ่าสัตว์ รังแกเบียดเบียนสัตว์) การกระทำที่ทำให้เสียทรัพย์ (ลักทรัพย์) การกระทำที่ผิดในกาม (ประพฤติผิดในกาม) กายกรรมดีหรือกุศล คือ การไม่ทำชั่วด้วยกายใด ๆ

๒) วจีกรรม

คือ กรรมที่เกิดจากปาก กรรมที่เกิดจากคำพูด ทั้งนี้ในวจีกรรมจะเกิดขึ้นจากเจตนาหรือไม่เจตนา จัดว่าเป็น วจีกรรมทั้งสิ้น ทั้งนี้ในทางพระพุทธศาสนาได้มีการระบุถึง วจีกรรมไม่ดี ไว้ ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) คือ เกิดจากการพูดเท็จ ๒) เกิดจากการพูดคำหยาบ ๓) ที่เกิดจากการพูดส่อเสียด ๔) เพื่อแฉ้อ และทำร้ายความรู้สึก

๓) มโนกรรม

มโนกรรมเป็นจุดเริ่มต้นของกรรมทั้ง ๓ ประเภท มโนกรรมเป็นตัวกำหนดแนวทางในการกระทำในสิ่งต่างๆ ทั้งความคิด ความเชื่อ ความต้องการที่จะกระทำ มี ๓ ประการ คือ ๑) อภิขิมา^{๙๘} เพ่งเล็งอยากได้ของบุคคลอื่น ๒) พยาบาท มีจิตคิดปองร้ายบุคคลอื่น ๓) และมีความเห็นผิดชอบ

การทำกรรมดี เช่น มีชายคนหนึ่งชอบและศรัทธาในพระพุทธศาสนา จากการได้เห็นชาวพุทธบวชเป็นพระตนเองก็คิดอยากจะบวชเช่นกัน และคิดฝึกฝนที่จะศึกษาพระธรรม ในทางกลับกัน กรรมไม่ดีหรือกรรมชั่ว เมื่อเห็นเพื่อนมีรถยนต์ใหม่สวย ตนเองจึงอยากได้บ้าง จึงคิดวางแผนไปฆ่าแล้วลักขโมยรถ และ คิดว่าบาป บุญไม่มีจริงนี้เป็นกรรมที่เกิดจากมโนกรรม

^{๙๔} ส.สพ.อ. (ไทย). ๓/๑๔๖/๗๕-๗๖.

^{๙๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๐๕.

^{๙๖} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๐๖/๓๒๓.

^{๙๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, หน้า ๒๔๓.

^{๙๘} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๙๙/๗๒.

การเกิดของกรรมนั้นเริ่มต้นล้วนเกิดจาก มโนกรรม ทั้งสิ้น เพราะจิตและความคิด จะเป็นตัวกำหนดให้ กาย วาจา ปฏิบัติ เพื่อให้ได้ในสิ่งที่ต้องการนั้น สำเร็จผล การกระทำเหล่านี้เกิดจากมโนทั้งสิ้น พระพุทธศาสนาจึงได้มองว่า กรรมที่สำคัญและควรพึงระวังให้มาก คือ มโนกรรม

จะเห็นได้ว่ากรรมใหม่มีความสัมพันธ์กับอายตนะภายในทั้ง ๖ อันเป็นช่องทางเชื่อมต่ออายตนะภายนอก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงกรรมใหม่ทางกายกรรม วจีกรรม มโนกรรมว่า บุคคลที่ทำการกรรมด้วยกาย วาจา ใจ ในปัจจุบันขณะ เป็นกรรมใหม่ เพิ่มเติมว่า กรรมใหม่เกิดจากอายตนะภายนอกมากระทบกับอายตนะภายในเช่น วจีทำให้เกิดเสียงกระทบ โสตายตนะ (หู) บวก รูปายตนะ (รูปเสียง) เกิด โสทวิญญูณ (การได้ยิน) ส่งต่อไปยังอายตนะภายในคือมโน (ใจ) เกิดธรรมายตนะ คือ อารมณ์ที่เกิดกับใจจะดีหรือร้ายขึ้นอยู่กับเจตนาที่ก่อกรรมใหม่ หลักการปฏิบัติต่อกรรมเก่าและกรรมใหม่นั้น บุคคลทั้งหลายไม่ควรกระทำกรรมใหม่ ให้เกิดขึ้น ดังที่พระพุทธองค์ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ผู้เพียบพร้อมด้วยศีล และสมาธิ มีสติบริสุทธิ์ ทำกิเลสให้สิ้นไป ย่อมไม่ทำการกรรมใหม่และรับผลของกรรมเก่า การล่วงพ้นทุกข์ทั้งสิ้นย่อมมีได้ด้วยความสามารถที่กระทำให้สิ้นไปได้”^{๙๙}

เห็นได้ว่าในกัมมนิโรธสูตร ได้กล่าวถึงเรื่องกรรมว่า อายตนะภายในและอายตนะภายนอก เมื่อเกิดมีการผัสสะกันเกิดขึ้น ทำให้เกิดกรรม เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เกิดการเกิดความรู้ อารมณ์ทางทวารนั้น ๆ ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เรียกว่า เวทนาหรือการเสพรสอารมณ์ คือ ความรู้สึกต่ออารมณ์ที่รับรู้เข้ามานั้นโดยเป็นสุขสบาย ไม่สบาย หรือเฉย ๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเวทนามีการเกิดตามช่องทางของอายตนะที่เกิดขึ้น เช่น เวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางตา เวทนาที่เกิดจากการสัมผัสทางหู เป็นต้น ซึ่งสามารถจัดระดับเวทนาออกเป็น ๓ ระดับ ได้แก่ สุข ทุกข์ อทุกขมสุข หรือถ้าจัดให้ละเอียดลงไปอีกก็จะได้ ๕ ระดับ ได้แก่ สุข ทุกข์ โสมนัส โทมนัส และอุเบกขา

๒.๕ สรุปท้ายบท

ตามหลักในทางพระพุทธศาสนา คำว่ากรรม คือ การกระทำความดี การกระทำความชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ ซึ่งเหตุให้เกิดกรรมชั่วนั้นมี ๓ ประการ คือ ๑) โลภะ (ความอยากได้) ๒) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) ๓) โมหะ (ความหลง) และเหตุให้เกิดกรรมดี ๓ ประการ คือ ๑) อโลภะ (ความไม่อยากได้) ๒) อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย) ๓) อโมหะ (ความไม่หลง) ธรรมที่กล่าวมา เหตุให้เกิด ส่วนเรื่องกรรมในกัมมนิโรธสูตรนี้ เป็นพระสูตรที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องกรรมโดยตรง ซึ่งได้กล่าวถึงกรรมเก่า ได้แก่ อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ที่ไปกระทบกับอายตนะภายนอก ได้แก่รูปเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ ทำให้เกิด ตาไปกระทบกับรูป ทำให้เกิดเป็นจักขุวิญญูณ หูไปกระทบกับเสียง ทำให้เกิดโสตวิญญูณ เป็นต้น กรรมใหม่ ได้แก่ การกระทำทางกายกรรม ทางวจีกรรม และทางมโนกรรม เป็นกรรมใหม่ ความดับกรรม ได้แก่ นิโรธซึ่งเป็นธรรมข้อเดียวที่ให้ถึงความดับกรรม และเป็นข้อเดียวกันกับความดับทุกข์ในอริยสัจ ๔ กัมมนิโรธสูตร ยังกล่าวถึงประเด็นสุดท้าย คือ ปฏิปทาที่จะทำให้เกิดความดับกรรมหรือแนวปฏิบัติเพื่อให้สามารถเข้าถึงความดับกรรม ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ อันมี สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น ซึ่งเป็นแนวทางเดียวกับข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ในอริยสัจ ๔

^{๙๙} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๗๕/๒๙๗.

บทที่ ๓

แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ การฝึกจิตเพื่อให้รู้แจ้งเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญา ซึ่งเป็นแนวทางทำให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ดับกฎแห่งกรรม ดับการเวียนว่ายตายเกิด ในกัมมนิโรธสูตรนี้ มีความสอดคล้องกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ ความดับกรรมเก่ากรรมใหม่ ตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ด้วยปฏิบัติที่ไปถึงความดับสิ้นแห่งกรรม และปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ๔ ประการที่เป็นหนทางเดียวเท่านั้น ที่สามารถทำให้แจ้งพระนิพพานได้ มีปรากฏในอุทเทสแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร ในบทนี้ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็น ในการค้นคว้าในกัมมนิโรธสูตรดังนี้

- ๓.๑ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔
- ๓.๒ การกำหนดรู้อายตนะด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา
- ๓.๓ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อดับกรรมในกัมมนิโรธสูตร
- ๓.๔ อานิสงส์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร
- ๓.๕ สรุปท้ายบท

๓.๑ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔

“เอกายโน อโย ภิกขเว มคโค สุตตานัง วิสุทฺธิยา โสภปริเทวานัง สมติกกมมาย ทุกขโทมนสฺสาณํ อตฺถกมมาย ฌายสฺส อธิคมาย นิพพานสฺส สจฺฉิกิริยาย ยทิทํ จตฺตารอ สติปัฏฐานา”^๑ ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้ เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะ และปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุลูญายธรรม (หนทางที่ถูกต้อง) เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ^๒

หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ หมายถึง ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือข้อปฏิบัติที่ใช้สติกำหนดรู้ในทางกาย เวทนา จิต และธรรม ตามความเป็นจริง โดยไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดียินร้าย ของความเปลี่ยนแปลง ความแปรปรวนไปตามสภาวธรรม ที่เป็นจริงว่า มันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคลตัวตนของเราเขา อนึ่ง การอาศัยฟังธรรมอย่างเดียว ไม่กำหนดรูป นาม ในขณะปัจจุบันย่อมไม่ทำให้วิปัสสนาญาณเกิดขึ้นได้ การปฏิบัติไม่สามารถ ที่จะพ้นไปจากการกำหนดรูปและนาม หรือการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานที่พ้นไปจากหลักของสติปัฏฐาน ๔ ไม่มีเลย

^๑ ที.ม. (บาลี) ๑๐/๓๗๒/๒๔๘.

^๒ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๒/๓๐๑.

๓.๑.๑ มหาสติปัฏฐาน ๔ ประการ

สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ เป็นหนทางของการประพฤติปฏิบัติ เพื่อดำเนินไปแล้วสู่แห่งของการดับทุกข์ การปฏิบัตินี้ ถ้าหากว่าขาดสติปัฏฐานทั้ง ๔ แล้ว ไม่สามารถที่จะดำเนินถึงพระนิพพานได้ เพราะสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ เป็นหนทางที่จะดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ หากว่าเราไม่เดินทางตามแนวสติปัฏฐาน ๔ ก็ไม่สามารถจะถึงหนทางแห่งการหลุดพ้นจากทุกข์ได้ อุปมาว่าเราจะไปเชียงใหม่ แต่เวลาเดินทางเราไปทางอีสาน หรือไปทางประเทศเขมร เยอรมัน อเมริกา อย่างนี้ ก็ไม่สามารถที่จะถึงเชียงใหม่ได้ ข้อนี้นั้นใดแม้ว่าเราจะประพฤติปฏิบัติธรรมข้ออื่น ๆ ก็จริง แต่เราไม่ปฏิบัติตามแนวสติปัฏฐาน ๔ หรือว่า ไม่น้อมนำเอาสติปัฏฐานทั้ง ๔ อันเป็นหนทางที่จะไปสู่แห่งการหลุดพ้นได้ มาปฏิบัติ เราก็ไม่สามารถที่จะไปถึงความหลุดพ้นได้คำว่า สติปัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งของสติ คือ ทุกสิ่งทุกอย่างนั้นย่อมมีฐานเป็นที่ตั้งอันใด สติของเราก็ต้องมีที่ตั้งเหมือนกัน ถ้าสติไม่มีที่ตั้งแล้ว สติก็จะเลื่อนลอยไปที่ต่าง ๆ ไม่มีที่สิ้นสุด เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ไม่สามารถที่จะประพฤติปฏิบัติได้ การประพฤติปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานนี้ ต้องเอาสติไปตั้งไว้ในกาย เวทนา จิต ธรรม หรือพูดอย่างหนึ่งว่า กาย เวทนา จิต ธรรม นั้นเป็นที่ตั้งของสติ เป็นฐานเครื่องรองรับของสติ การปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานตามหลักมหาสติปัฏฐาน ๔ นั้น ต้องใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นกายในกาย เวทนาในเวทนา จิตในจิต ธรรมในธรรม กาย เวทนา จิต ธรรม เราแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ที่เป็นภายนอก ๑ และกาย เวทนา จิต ธรรม ที่เป็นภายใน ๑ อุปมาเหมือนดาบกับฝักของดาบ ฝักของดาบนั้นต้องอยู่ภายนอก สำหรับดาบนั้นต้องอยู่ภายในฝัก ข้อนี้นั้นใด กายที่เป็นภายในก็ดี เวทนาที่เป็นภายในก็ดี จิตที่เป็นภายในก็ดี หรือธรรมที่เป็นภายในก็ดี ต้องซ่อนอยู่ในภายนอก ในเวทนาที่เป็นภายนอก ในจิตที่เป็นภายนอก ในธรรมที่เป็นภายนอก เหมือนกันกับดาบที่ซ่อนอยู่ในฝักดาบ ฉะนั้น สติปัฏฐานนั้นมีอยู่ ๔ ประการดังนี้

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน^๓ หมายถึง เป็นการปฏิบัติอาศัยกายเป็นที่ตั้งให้เกิดสติ ได้แก่ การตั้งสติกำหนดรู้พิจารณาเฝ้าดูกายเป็นอารมณ์ คือการติดตามดูลมหายใจเข้าออก หรือการพิจารณารูปร่างกาย อีกนัย คือ การติดตามพิจารณาดูกายอยู่เนื่อง ๆ ให้เห็นตามความเป็นจริงว่า นี่เป็นเพียงกองรูป ที่รวบรวมอวัยวะน้อยใหญ่ ซึ่งไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา เขา มีลักษณะที่แตกดับ เป็นอนิจจัง สภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ซึ่งทนอยู่ในสภาพเดิม ๆ ไม่ได้ เป็นอนัตตา ที่บังคับบัญชาไม่ได้แล้วยังละอสุภะ^๔ ที่ไม่สวยงาม ไม่น่าชื่นชม น่าเกลียด จำแนกออกได้เป็น ๖ หมวดใหญ่ และ ๑๔ หมวดย่อย โดยมีเนื้อหาหลักธรรมดังต่อไปนี้

๑) อานาปานะ ได้แก่ การกำหนดรู้ลมหายใจเข้า-ออก เช่น หายใจเข้ายาว หรือสั้นก็รู้ หายใจออกยาว หรือสั้นก็รู้ โดยตั้งสติไว้ที่ปลายจมูก หรือริมฝีปากเพื่อพิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิด ธรรมเป็นเหตุดับของลมหายใจ

^๓ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๐๗-๑๑๒/๑๐๒-๑๐๘.

^๔ พระโสมมหาราชา (มหาศีลยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนประยูรศาสนไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๒.

ว่าโดยสภาวะปรกติ คือ สภาพธรรมตามความเป็นจริง โดยการตามรู้โณภูมัพพารมณฺ์ ได้แก่ เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ย่อมปรากฏเป็นอารมณ์ ดังหลักฐานที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฏกว่า “ภิกษุ ในธรรมวินัยนี้ไปสู่ป่า กัฏฐิ ไปสู่โคนไม้กัฏฐิ ไปสู่เรือนว่างกัฏฐิ นั่งคู้บัลลังก์ (นั่งขัดสมาธิ) ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า (อารมณ์พระกรรมฐาน) มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก คือ เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ชัดว่า เราหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ชัดว่า เราหายใจออกสั้น สำเนียงว่า เราระงับ กายสังขาร หายใจเข้า สำเนียงว่า เราระงับกายสังขาร หายใจออก^๕

๒) อิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ ได้แก่ การกำหนดรู้ิริยาบถใหญ่ คือ การยืน เดิน นั่ง นอน โดยมีสติเข้าไปกำหนดรู้ที่ตั้งกายอยู่ในอาการอย่างไร ก็ให้รู้ชัดกายที่ดำรงอยู่ในอาการนั้น ๆ

๓) สัมปชัญญะ ๗ ได้แก่ การกำหนดรู้ิริยาบถย่อยควบคู่กับิริยาบถใหญ่ คือ

- (๑) ในการก้าวไป ในการถอยกลับ
- (๒) ในการแล ในการเหลียว
- (๓) ในการคู้แขนขาเข้า ในการเหยียดแขนขาออก
- (๔) ในการใช้ผ้าสังฆาฏิ บาตร และจีวร
- (๕) ในการกิน ดื่ม เคี้ยว ลืมรส
- (๖) ในการถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ
- (๗) ในการเดิน ยืน นั่ง นอน หลับ ตื่น พุด นิ่ง^๖

๔) ปฏิกุลมณสิการ เป็นของน่าเกลียด ได้แก่ข้อกำหนดรู้อาการ ๓๒ มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น

๕) ธาตุมนสิการ ได้แก่กำหนดรู้ธาตุ ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นต้น

๖) นวสวธิกะ ได้แก่ข้อกำหนดรู้ ซากศพในป่าช้าที่มี ๙ ข้อ คือ

- (๑) พิจารณาซากศพที่ตายแล้ว ๑ วัน หรือ ๒-๓ วันจนขึ้นฟอง เป็นต้น
- (๒) พิจารณาซากศพที่สัตว์กัดกิน มีแรงและสุนัขกัดกิน เป็นต้น
- (๓) พิจารณากระดูกศพ ที่มีเนื้อและเลือดติดอยู่บ้าง เส้นเอ็นยังรัดอยู่
- (๔) พิจารณากระดูกศพที่ไม่มีเนื้อ มีแต่เลือดติดอยู่บ้างและเส้นเอ็นยังรัดอยู่
- (๕) พิจารณากระดูกศพที่ไม่มีเนื้อและเลือด แต่ยังมีเส้นเอ็นรัดอยู่
- (๖) พิจารณากระดูกศพที่ปราศจากเส้นเอ็น กระจายกระจายไปในทิศต่าง ๆ
- (๗) พิจารณากระดูกศพที่มีสีขาว เปื่อยด้วยสังข์
- (๘) พิจารณากระดูกศพที่ล่วงเลย ๑ ปีไปแล้ว กองอยู่เป็นหย่อม ๆ
- (๙) พิจารณากระดูกศพที่ผุจนป่นแล้ว^๗

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๔/๓๐๒.

^๖ พระโสณมหาเถระ (มหาสีลยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๑๐๘.

^๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๗๙/๓๘๐.

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การกำหนดพิจารณาเวทนาในเวทนาทั้งภายนอกและภายใน เพื่อพิจารณาเห็นธรรมเป็นเหตุเกิด ธรรมเป็นเหตุดับ เหมาะแก่ผู้มีต้นหาจริตที่มีปัญญากล้า โดยมีความเพียรมีสัมปชัญญะมีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกให้พินาศ ไม่ยึดมั่นถือมั่น ซึ่งมีข้อพิจารณา ๙ ข้อ คือ

- ๑) เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็ย่อมรู้ว่าเสวยสุขเวทนาอยู่
- ๒) เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็ย่อมรู้ว่าเสวยทุกขเวทนาอยู่
- ๓) เมื่อเสวยอุเบกขาสุขเวทนา ก็ย่อมรู้ว่าเสวยอุเบกขาเวทนาอยู่
- ๔) เมื่อเสวยสุขเวทนาอิงกามคุณ ก็ย่อมรู้ว่าเสวยสุขเวทนาอิงกามคุณอยู่
- ๕) เมื่อเสวยสุขเวทนาไม่อิงกามคุณ ก็ย่อมรู้ว่าเสวยสุขเวทนาไม่อิงกามคุณอยู่
- ๖) เมื่อเสวยทุกขเวทนาอิงกามคุณ ก็ย่อมรู้ว่าเสวยทุกขเวทนาอิงกามคุณอยู่
- ๗) เมื่อเสวยทุกขเวทนาไม่อิงกามคุณ ก็ย่อมรู้ว่าเสวยทุกขเวทนาไม่อิงกามคุณอยู่
- ๘) เมื่อเสวยอุเบกขาเวทนาอิงกามคุณ ก็ย่อมรู้ว่าเสวยอุเบกขาเวทนาอิงกามคุณอยู่
- ๙) เมื่อเสวยอุเบกขาเวทนาไม่อิงกามคุณ ก็ย่อมรู้ว่าเสวยอุเบกขาเวทนาไม่อิงกามคุณอยู่^๔

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การกำหนดรู้จิต ได้แก่ สติกำหนดพิจารณาจิตในจิต เพื่อเหมาะแก่ผู้มีวิภูษิจริตที่มีปัญญาก่อน โดยมีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชณาและโทมนัสในโลกเสียให้พินาศ ซึ่งมีข้อพิจารณา ๑๖ ข้อ คือ

- ๑) เมื่อจิตมีราคะเกิดขึ้น ก็เอาสติตามกำหนดรู้ชัดว่า จิตมีราคะ
- ๒) เมื่อจิตปราศจากราคะ ก็เอาสติตามกำหนดรู้ชัดว่า จิตปราศจากราคะ
- ๓) เมื่อจิตมีโทสะเกิดขึ้น ก็เอาสติตามกำหนดรู้ชัดว่า จิตมีโทสะ
- ๔) เมื่อจิตปราศจากโทสะ ก็เอาสติตามกำหนดรู้ชัดว่า จิตปราศจากโทสะ
- ๕) เมื่อจิตมีโมหะและท้อถอย ก็รู้เอาสติตามกำหนดว่าจิตมีโมหะ
- ๖) เมื่อจิตปราศจากโมหะ ก็เอาสติตามกำหนดรู้ชัดว่า จิตปราศจากโมหะ
- ๗) เมื่อจิตหดหู่และท้อถอย ก็เอาสติตามกำหนดรู้ชัดว่า จิตหดหู่ และท้อถอย
- ๘) เมื่อจิตฟุ้งซ่านเกิดขึ้น ก็เอาสติตามกำหนดรู้ชัดว่า จิตฟุ้งซ่าน
- ๙) เมื่อจิตเป็นมหัคคตะ ก็เอาสติตามกำหนดรู้ชัดว่า จิตเป็นมหัคคตะ
- ๑๐) เมื่อจิตไม่เป็นมหัคคตะ เอาสติตามกำหนดรู้ชัดว่า จิตไม่เป็นมหัคคตะ
- ๑๑) เมื่อจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็เอาสติตามกำหนดรู้ชัดว่าจิต มีจิตอื่นยิ่งกว่า
- ๑๒) เมื่อจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็เอาสติตามกำหนดรู้ชัดว่า จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า
- ๑๓) เมื่อจิตสงบตั้งมั่น ก็เอาสติตามกำหนดรู้ชัดว่า จิตสงบตั้งมั่น
- ๑๔) เมื่อจิตไม่สงบตั้งมั่น ก็เอาสติตามกำหนดรู้ชัดว่า จิตไม่สงบตั้งมั่น
- ๑๕) เมื่อจิตหลุดพ้นจากกิเลสแล้ว ก็เอาสติตามกำหนดรู้ชัดว่า จิตหลุดพ้นจากกิเลสแล้ว

^๔ ม.ม. (ไทย) ๑๒/ ๑๑๓/๑๐๙-๑๑๐.

๑๖) เมื่อจิตไม่หลุดพ้นจากกิเลส ก็เอาสติตามกำหนดรู้ชัดว่า จิตไม่หลุดพ้นจากกิเลส^๙

สราคจิต จิตที่มีราคะ และวีสราคจิต จิตที่ปราศจากราคะ จิตที่มีความปรารถนาสิ่งใด ๆ ก็ให้รู้ชัดว่า เป็นจิตที่มีราคะ (สราคจิต) ผู้ปฏิบัติพึงตามรู้เท่าทันอาการของจิตนี้โดยบริกรรมว่า ชอบ หนอ ๆ หรือโลภหนอ ๆ ออยากได้หนอ ๆ หรือกำหนดหนอ ๆ ยินดีหนอ ๆ กำหนดไปตามอาการของ จิตที่รับรู้ ในสภาวะนั้น ๆ ไม่ปรุงแต่ง จนจิตที่มีราคะและไม่มีราคะดับลง ในการกำหนดบางขณะก็ กำหนดเพียงครั้งเดียวจิตก็สงบไปได้ ในบางขณะยังไม่สงบด้วยการตามรู้เพียงครั้งเดียว ก็ต้องตามรู้ จนกว่าจิตจะสงบระงับไป เมื่อจิตสงบพึงตามรู้จิตที่ผ่องใส โดยการบริกรรมว่า รู้หนอ ๆ จิตที่รู้นี้จึงได้ ชื่อว่าเป็น จิตที่ปราศจากราคะ (วีสราคจิต)^{๑๐}

สโทสจิต เป็นจิตที่มีโทสะ และวีสโทสจิต จิตที่ปราศจากโทสะ จิตที่มีความรู้สึกรุนแรง หึง ใจ ไม่พอใจ โกรธ เกลียด อาฆาต ไม่ปรารถนา หรือพยายามทำร้าย จิตประเภทนี้ชื่อว่า จิตมีโทสะ เกิดขึ้น ผู้ปฏิบัติพึงตามให้รู้เท่าทันจิตนี้ โดยการกำหนดรู้ จนกว่าจิตจะสงบระงับไปโดยบริกรรมว่า โกรธหนอ โกรธหนอ เอาสติปกปิดไปที่หทัยด้วยพิจารณาด้วยความเมตตา เมื่อจิตมีความสงบลงแล้วพึง ตามจิตที่ผ่องใสปราศจากโทสะโดยการกำหนดคำบริกรรมว่า รู้หนอ ๆ เมื่อปฏิบัติถูกต้องผลที่จะได้ คือ อยู่ในขั้นของศีล สมาธิ ปัญญา จิตนี้จึงชื่อว่า จิตปราศจากโทสะ (วีสโทสจิต)^{๑๑}

สโมหจิต จิตที่มีโมหะ และวีสโมหจิต จิตที่ปราศจากโมหะ จิตที่ประกอบด้วยความสงสัย และจิตที่ประกอบด้วยความฟุ้งซ่านชื่อว่า จิตที่มีโมหะ (สโมหจิต) จิตอีกประเภทหนึ่ง คือ โลภสโมหจิต จิตที่มีโมหะประกอบด้วยโลภะชนิดที่ไม่รุนแรงมักปรากฏในเวลาที่มีความพอใจปรากฏเกิดขึ้น เช่น ต้องการจะอวดตัวหรือสำคัญว่ามีตัวตน ผู้ปฏิบัติพึงตามพิจารณาจิตที่สงสัยว่า สงสัยหนอ ๆ และตาม พิจารณาจิตที่ซัดส่ายฟุ้งซ่านว่า คิดหนอ เมื่อจิตสงบระงับพึงตามรู้จิตที่มีความผ่องใสปราศจากความ สงสัย และปราศจากความซัดส่ายฟุ้งซ่านโดยบริกรรมว่ารู้หนอ ๆ จิตนี้ชื่อว่า จิตปราศจากโมหะ (วีสโมหจิต)^{๑๒}

สังขิตตจิต เป็นจิตที่มีถิ่นะหรือจิตที่มีความหดหู่ เชื่องซึม ท้อถอยจากอารมณ์ และ วิกขิตตจิต เป็นจิตที่มีอุทธัจจะ หรือจิตที่มีความฟุ้งซ่าน ผู้ปฏิบัติพึงกำหนดตามรู้จิตนี้จนจิตจะสงบ ระงับไปโดยบริกรรมว่า หดหู่หนอ ๆ และจิตที่ซัดส่ายฟุ้งซ่านชื่อว่า วิกขิตตจิต ผู้ปฏิบัติพึงกำหนดตาม รู้จิตนี้จนจิตจะสงบระงับไปโดยบริกรรมว่าฟุ้งซ่านหนอ ๆ เป็นต้น

มหัคคตจิต จิตเป็นรูปาวจร รูปาวจร หรือจิตที่ถึงความเป็นใหญ่และอมหัคคตจิตจิตไม่ เป็นรูปาวจร รูปาวจร (กามาวจรจิต) หรือจิตที่ไม่ถึงความเป็นใหญ่

^๙ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๔/ ๑๑๑.

^{๑๐} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), วิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรพงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๙๒๒.

^{๑๑} พระโสณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๒๖๗.

^{๑๒} พระโสณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัยเล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๒๕๔.

สอตุตรจิต จิตเป็นกามาวจรจิต หรือจิตที่มีจิตอื่นยิ่งกว่า และอนุตตรจิต จิตไม่เป็นกามาวจร (เป็นรูปาวจรจิต อรูปาวจร) หรือจิตที่ไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า

สมาहितจิต จิตเป็นอุปจารสมาธิ อัปนาสมาธิ หรือจิตตั้งมั่น (เป็นสมาธิ) และอสมาहितจิต จิตไม่ตั้งมั่น (ไม่เป็นสมาธิ) หรือจิตที่ไม่เป็นอุปจารสมาธิ อัปนาสมาธิ

วิมุตตจิต จิตที่หลุดพ้น ได้แก่ จิตที่หลุดพ้นด้วยตนทั้งควมุตและวิกขัมภณวิมุตติ (ยังไม่ถึงสมุจเฉทวิมุตติ ปัสสัทธิวิมุตติ และนิสสรณวิมุตติ) และอวิมุตตจิต จิตที่ไม่หลุดพ้น ได้แก่ จิตที่ปราศจากตนทั้งควมุตติ และวิกขัมภณวิมุตติ^{๑๓}

เมื่อนักปฏิบัติมีสติรู้เท่าทันในจิต จิตย่อมดับไปเพราะกุศล และอกุศลจะเกิดร่วมกันในจิตดวงเดียวไม่ได้ กุศลนั้นเปรียบเหมือนกับแสงสว่าง อกุศลเปรียบได้เท่ากับความมืด เมื่อจิตคิดสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ตนชอบหรือไม่ชอบ เมื่อมีสติรู้เท่าทันในสิ่งนั้นและไม่ใส่ใจในสิ่งนั้น ก็จัดได้ว่ารู้เท่าทันจิตที่ปรากฏ การกำหนดรู้ในลักษณะนี้ เรียกว่า สันตติปัจจุบัน คือ ปัจจุบันที่ต่อเนื่องจากอดีตที่เพ่งดับไป

๔. ัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

ัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน คือ การทำสติตามรู้ตามเห็น เข้าไปในสังขารธรรมหรืออารมณ์ทั้งหลายได้แก่ นิรวณ ๕ ชั้น ๕ อย่างตนะ ๑๒ โพชนงค์ ๗ อริยสัจ ๔ ว่าคืออะไรและเป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ ตั้งอยู่ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ตามที่เป็นจริงของมันเป็นอย่างนั้น ซึ่งจะได้อธิบาย ดังนี้

๑) นิรวณ ๕ หมายถึง การกำหนดพิจารณา ๕ ประการ คือ

- (๑) กามฉันท คือ ความพอใจยินดีในกาม
- (๒) พยาบาท คือ ความไม่พอใจ หงุดหงิด คิดปองร้าย
- (๓) ถีนมิทธะ คือ ความหดหู่และเชื่องซึม จิตไม่แจ่มใส
- (๔) อุทธัจจกุกกจจะ คือ ความฟุ้งซ่านและร้อนใจ จิตไม่สงบนิ่ง
- (๕) วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัย ในพระพุทเจ้าผู้ทรงรู้แจ้ง^{๑๔}

เมื่อรู้ชัดในขณะนั้น ๆ ว่า นิรวณ ๕ แต่ละอย่าง ๆ มีอยู่ในใจตนหรือไม่ และที่ยังไม่เกิดเกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้ว จะละได้อย่างไร ที่ละได้แล้ว จะไม่ให้เกิดขึ้นอีกต่อไปทำอย่างไร ก็รู้ชัดตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้น ๆ

๒) ชั้น ๕ หมายถึงการตั้งสติกำหนดพิจารณาชั้น ๕ ได้แก่รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณแต่ละอย่าง เกิดขึ้นได้อย่างไร ดับไปได้อย่างไร

- (๑) รูป ได้แก่ ส่วนที่ผสมกันของธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ เช่น ผม หนิง กระดุก โลหิต
- (๒) เวทนา ได้แก่ ความรู้สึกของจิตเมื่อรับรู้ารมณ์ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจว่าชอบ หรือไม่ชอบ และเฉย ๆ

^{๑๓} พระโสณมหาเถระ (มหาสัสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน, หน้า ๒๖๗-๒๖๘.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๑.

- (๓) สัญญา ได้แก่ ความจำได้หมายความว่าอารมณ์ที่จิตไปรับรู้ในสิ่งนั้น ๆ คืออะไร
 (๔) สังขาร ได้แก่ สภาวะที่ก่อให้เกิดการปรุงแต่งสิ่งที่มากระทำทางกาย วาจาใจ
 (๕) วิญญาณ ได้แก่ จิตที่ทำหน้าที่รับรู้อารมณ์ทางทวาร ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ^{๑๕}

ขั้นนี้ รูปจัดเป็นรูปธรรม เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณจัดเป็นนามธรรม เมื่อจัดขั้นนี้เข้าในปรมัตถธรรม วิญญาณขั้นนี้ จัดเข้าในจิตเวทนาขั้นนี้, สัญญาขั้นนี้ สังขารขั้นนี้ จัดเข้าในเจตสิกรูปขั้นนี้ จัดเข้าในรูป การหมตเหตุปัจจัยของนามรูป จัดเข้าในนิพพาน

๓) **อายตนะ ๑๒^{๑๖}** หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาอายตนะ ๑๒ ได้แก่ อายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ รู้ชัดในสัญญาเงื่อนไขที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยอายตนะนั้น ๆ รู้ชัดว่าสัญญาเงื่อนไขยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้ว ละเสียได้อย่างไร ที่ละได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปอย่างไร

อายตนะ ๑๒ สามารถจัดได้เป็น ๒ ประเภท คือ อายตนะภายใน (อชฌัตติกายตนะ) และอายตนะภายนอก (พาหิรายตนะ) จักขวยตนะ โสตายตนะ ฆานายตนะ ชิวหายตนะ กายายตนะ และมนายตนะ จัดเป็นอายตนะภายใน ส่วนรูปายตนะ สัททหายตนะ คันธายตนะ รสายตนะ โผฏฐัพพายตนะ รัสมายตนะ จัดเป็นอายตนะภายนอก

อายตนะภายใน (อชฌัตติกายตนะ) คือ แตนติดต่อกายใน มีอยู่ ๖ ได้แก่

- (๑) จักขวยตนะ หมายถึง แตนติดต่อกือ ตา หมายถึง ประสาทที่รับรูปต่าง ๆ ได้ อยู่ในลูกนัยน์ตา บางทีเรียกว่า จักขุประสาท
 (๒) โสตายตนะ หมายถึง แตนติดต่อกือ หู หมายถึง ประสาทที่รับฟังเสียงได้ อยู่ในช่องหู
 (๓) ฆานายตนะ หมายถึง แตนติดต่อกือ จมูก หมายถึง ประสาทที่สูดกลิ่นได้ อยู่ในช่องจมูก
 (๔) ชิวหายตนะ หมายถึง แตนติดต่อกือ ลิ้น หมายถึง ประสาทที่ลิ้มรสได้ อยู่บนแผ่นลิ้น
 (๕) กายายตนะ หมายถึง แตนติดต่อกือ กาย หมายถึง ประสาทที่ได้รับสัมผัส
 (๖) มนายตนะ หมายถึง แตนติดต่อกือ มน (อ่านว่ามะนะ) หรือ ใจ หมายถึง จิต^{๑๗}

อายตนะภายนอก (พาหิรายตนะ) คือ แตนติดต่อกายนอก มีอยู่ ๖ ได้แก่

- (๑) แตนติดต่อกือ รูป (รูปายตนะ) รูป ได้แก่ สิ่งที่เห็นได้ด้วยตาประกอบ หมายถึง เปิดเผยให้รู้ถึงความรู้สึกที่มีอยู่ในใจ เปิดเผยให้รู้ถึงความคิด หรือมีความหมายว่า ผันแปร แตกสลาย หมายถึง ไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน เกิดแล้วก็ดับไปตามเหตุปัจจัย
 (๒) แตนติดต่อกือ เสียง (สัททหายตนะ) เสียง ได้แก่ สิ่งที่ได้ยินได้ด้วยหู วิเคราะห์ตามศัพท์ได้ว่า ภาวะใด ย่อมก้อง เหตุนั้น ภาวนั้น จึงได้ชื่อว่า สัททะ (เสียง) หมายถึง ภาวะที่เปล่งขึ้น

^{๑๕} พระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ญาณิโธ ป.ธ.๘ ผศ.ดร.), **นิพพานในพุทธศาสนาเถรวาท**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๐), หน้า ๙๓.

^{๑๖} พระโสณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน**, หน้า ๓๒๑.

^{๑๗} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๑/๔๗๖.

(๓) แดนติดต่อก็คือ กลิ่น (คันธายตนะ) กลิ่น ได้แก่ สิ่งที่สุดเข้าไปได้ด้วยจมูก ภาวะอันใดย่อม พุ่งตลบ เหตุนั้น ภาวะนั้น จึงชื่อว่า คันธะ หมายถึง ภาวะที่ส่อที่ตั้งของคน

(๔) แดนติดต่อก็คือ รส (รสายตนะ) รส ได้แก่ สิ่งที่ลิ้มได้ด้วยลิ้น วิเคราะห์ว่า สัตว์ทั้งหลาย ย่อมชอบลิ้มลอง ความว่า ย่อมชอบใจธรรมชาตินั้น เหตุนั้น ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า รส

(๕) แดนติดต่อก็คือ สิ่งสัมผัสทางกาย (โณภูมัพพายตนะ) โณภูมัพพะ ได้แก่ สิ่งที่ได้ด้วยกาย ประเทศเป็นที่เกิด ชื่อว่า อายะ (บ่อเกิด) ธรรมชาติใดอันสัตว์ย่อมถูกต้อง ธรรมชาตินั้น จึงชื่อว่า โณภูมัพพะ^{๑๘}

(๖) แดนติดต่อก็คือ สิ่งที่ได้ยินมา ทราบมาแล้วทางประสาทสัมผัส แล้วจิตหรือวิญญาณเก็บสะสม ๆ เอา ไว้ (ธัมมายตนะ) สภาพเหล่าใดย่อมทรงไว้ซึ่งลักษณะของตน เหตุนั้น สภาพเหล่านั้น จึงชื่อว่า ธรรม

๔) โพชฌงค์ ๗ หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาโพชฌงค์ ๗ ประการ ได้แก่ สติสัมโพชฌงค์ ธัมมวิจยะสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปิติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมာธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ แต่ละอย่าง มีอยู่ในใจตนหรือไม่ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไรที่เกิดขึ้นแล้ว เจริญเต็มบริบูรณ์ได้อย่างไร

โพชฌงค์ ๗ คือธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ หรือองค์ของผู้ตรัสรู้ มีเจ็ดอย่างคือ

- (๑) สติ (สติสัมโพชฌงค์) ความระลึกได้ เป็นการรับรู้สภาพธรรมที่เป็นปัจจุบันขณะ
- (๒) ธัมมวิจยะ (ธัมมวิจยะสัมโพชฌงค์) ความเพียรธรรม สอดส่องรู้แจ้งธรรมด้วยปัญญา
- (๓) วิริยะ (วิริยสัมโพชฌงค์) ความเพียรอย่างแรงกล้าที่จดจ่อในสภาพธรรมปัจจุบัน
- (๔) ปิติ (ปิติสัมโพชฌงค์) ความอิ่มใจ
- (๕) ปัสสัทธิ (ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์) ความสงบกายใจเพราะไม่มีกิเลสเกิดขึ้นในจิต
- (๖) สมာธิ (สมာธิสัมโพชฌงค์) ความมีใจตั้งมั่น จิตแน่วในอารมณ์
- (๗) อุเบกขา (อุเบกขาสัมโพชฌงค์) ความมีใจเป็นกลาง เพราะเห็นตามเป็นจริง^{๑๙}

โพชฌงค์ ๗ นี้ เป็นหลักธรรมส่วนหนึ่งของโพธิปักขิยธรรม ๓๗ (ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้) เกื้อหนุนแก่อริยมรรค อันได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมองค์ ๘) ทั้งนี้ พระสูตร และปาฐะที่เกี่ยวข้องกับโพชฌงค์ ๗ โดยตรง ได้แก่ มหาภักสสปโพชฌงค์สูตรปาฐะ มหาโมคคัลลานโพชฌงค์สูตรปาฐะ มหาจุณฑโพชฌงค์สูตรปาฐะ

๕) อริยสัจ ๔ หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาตามความเป็นจริงในอริยสัจ ได้แก่ ทุกข์ (ด้วยการกำหนดรู้) สมุทัย (ให้ละวางเสีย) นิโรธ (ทำให้แจ้ง) มรรค (ทำให้เจริญให้มีขึ้น) แต่ละอย่างพิจารณาตามความเป็นจริงว่า คือ อะไร เป็นอย่างไร^{๒๐}

^{๑๘} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๒๑/๔๗๗.

^{๑๙} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๖๖/๓๕๘.

^{๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๕/๑๑๒-๑๑๓.

กล่าวได้ว่า อัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานนี้เป็นบรรพที่ผู้ปฏิบัติต้องทำสติตามรู้เห็น
เหมาะสำหรับบุคคลผู้มีวิสุทธิจิตที่มีปัญญากล้า เช่น นิรณฺท ซึ่งเพื่อกิเลสเครื่องกั้นจิตไม่ให้บรรลุในการ
กระทำความดี เป็นการกั้นจิตให้กำหนดได้ยาก แต่ถ้ากำหนดได้ก็เป็นอารมณ์ของปัจจุบัน ไม่ถือว่าเป็น
นิรณฺทของวิปัสสนา คือ ไม่ไปกั้นกุศล แล้วก็จะกลับกลายเป็นกุศลไป หรือชั้น ๕ แต่ละชั้นก็กำหนด
ได้ยาก เพราะชั้นหนึ่ง ๆ มีประเภทละ ๑๑ อย่าง เช่น วิญญาณชั้นซึ่งได้แก่จิต ถ้ากำหนดด้วย
วิญญาณชั้น ก็ต้องกำหนดตามนัยของวิญญาณชั้นตามประเภท ๑๑ อย่าง คือ วิญญาณที่เป็นอดีต
วิญญาณที่เป็นปัจจุบัน และวิญญาณที่เป็นอนาคต ที่ใกล้ ที่ไกล ที่หายาบ หรือที่ละเอียด เป็นต้น แต่ถ้า
กำหนดจิต ก็ต้องดูจิตที่มีราคะ หรือจิตที่มีโมหะ มีโทสะ ในขณะที่กำหนดรู้ในจิตนั้น ๆ เกิดขึ้นอย่าง
เดียว ฉะนั้นการที่จะเจริญวิปัสสนาจึงต้องมีอารมณ์ของวิปัสสนาเข้ามารวมด้วย อารมณ์ของวิปัสสนา
ก็คือวิปัสสนาภูมิ ๖

วิปัสสนาภูมิ ๖

การปฏิบัติวิปัสสนา เป็นธรรมที่เนื่องอยู่ในวิปัสสนา คือ ภูมิของวิปัสสนาแต่ละภูมิ ได้แก่
นามกับรูป และผู้ปฏิบัติวิปัสสนาจะต้องเอาจิตมากำหนดนามรูป เพราะชื่อนามรูปเป็นวัตถุที่จะต้องถูก
พิสูจน์ด้วยวิปัสสนาปัญญา แล้วนามรูปนี้เอง จะเป็นผู้เสนอความจริงให้แก่ปัญญา ว่านามรูปไม่เที่ยง
เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา โดยผู้ปฏิบัติได้พิสูจน์จะเห็นด้วยตนเอง ปัญญานั้นจึงเรียกว่าวิปัสสนาปัญญา
อันเป็นปัญญาที่ประหารกิเลสได้อย่างยิ่งยวด

วิปัสสนาภูมิ^{๒๑} ๖ ได้แก่ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรี ๒๒ อริยสัจ ๔
ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ซึ่งเมื่อกกล่าวโดยย่อแล้ว วิปัสสนาภูมิ ๖ ก็ได้แก่นามกับรูป และภูมิทั้ง ๖ นี้ จัดเข้า
เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา หรือเป็นกรรมฐานของวิปัสสนา หรือเป็นธรรมที่อบรมแล้วจะให้เกิดปัญญา
ขึ้นได้

ชั้น ๕ จำแนกออกได้เป็น ๕ กอง คือ รูป เวทนา สัญญา สังขารวิญญาณ เมื่อย่อลงแล้ว
ก็จะได้แก่นามและรูป

องค์ธรรมของชั้น ๕ ได้แก่ปรมัตถธรรม ๓ ประเภท คือ จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ เจตสิก ๕๒
รูป ๒๘ ส่วนนิพพานเป็นชั้นวิมุตติ คือ พ้นจากการนับว่าเป็นชั้น เพราะไม่มีธรรมชาติที่จะนับได้โดย
มีลักษณะ ๑๑ อย่าง

จิตทั้งหมดเป็นวิญญาณชั้น เวทนาเจตสิกเป็นเวทนาชั้น สัญญาเจตสิกเป็นสัญญาชั้น
เจตสิกที่เหลืออีก ๕๐ เป็นสังขารชั้น รูป ๒๘ เป็นรูปชั้น รวมเป็นชั้น ๕ ย่อลงมาก็ได้แก่นามกับ
รูป^{๒๒} คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณเป็นนามธรรม ส่วนรูป ๒๘ เป็นรูปธรรม

ในชั้นทั้ง ๕ เช่นรูปชั้นเป็นต้น ในรูปใดรูปหนึ่ง คือ เพียงรูปเดียวก็จัดเป็นกองโดยมี
ลักษณะ^{๒๓} ๑๑ อย่าง ในรูปเดียวกันนั้น คือ

^{๒๑} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์
ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: แจกฟรีเป็นธรรมทาน ห้ามจำหน่าย, ๒๕๔๘), หน้า ๗๔๑.

^{๒๒} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๘๕/๕๒๒-๕๒๕.

^{๒๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๒/๒๙.

๑) รูปที่เป็นอดีตกาล ๒) รูปที่เป็นปัจจุบันกาล ๓) รูปที่เป็นอนาคตกาล ๔) รูปที่เป็นภายใน ๕) รูปที่เป็นภายนอก ๖) รูปที่หยาบ ๗) รูปที่ละเอียด ๘) รูปที่เลว ๙) รูปที่ประณีต ๑๐) รูปที่ใกล้ ๑๑) รูปที่ไกล

รวมรูปที่มีลักษณะ ๑๑ อย่างนี้เข้าเป็นกองหนึ่ง เรียกว่าขันธ์ แม้ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็มีนัยเช่นเดียวกัน จะแตกต่างกันบ้างโดย เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นนามธรรม ซึ่งมีความหมายแห่งลักษณะ ๑๑ นัยของรูปมีดังนี้

คำว่าอดีต ปัจจุบัน อนาคต แห่งกาล ๓ นั้น มี ๔^{๒๔} นัย คือ

๑) นัยแห่งอัทธา หมายถึง กาลอันยืดยาวของรูป คือ รูปที่เป็นอดีตนั้นได้แก่รูปที่ได้เกิดมาแล้ว ตั้งแต่ก่อนหน้าที่จะมาบังเกิดขึ้นแห่งปฏิสนธิ จิตของภพหนึ่ง ๆ นั้นเรียกว่า รูปที่เป็นอดีตกาล

รูปที่เกิดขึ้นตั้งแต่ระหว่างที่ปฏิสนธิจิต ถึงจุติจิต ในภพหนึ่งชาติหนึ่งนั้นเรียกว่า รูปที่เป็นปัจจุบันกาล รูปที่เกิดขึ้นตั้งแต่จุติจิตไปแล้วเป็นต้น เรียกว่ารูปที่เป็นอนาคตกาล

๒) นัยแห่งสันตติ เป็นนัยของความสืบทอด เช่น รูปที่เกิดขึ้นในเวลาร้อน แต่แล้วยังเกิดร้อนติดต่อกันมาถึงในเวลาที่ย่ำอากาศเย็นอยู่อีก เพราะความร้อนยังไม่หมดลงในทันที คือยังรู้สึกร้อนอยู่ ความร้อนของรูปที่ยังไหลสืบทอดเข้าไปในอากาศที่เย็น จึงทำให้เราปรากฏร้อนนั้นอยู่ รูปที่ยังร้อนอยู่ในเวลาเย็นนั้น เรียกว่า สันตติปัจจุบัน

ส่วนรูปที่ร้อนอยู่ที่เกิดก่อนหน้าที่ยังไม่ได้อากาศที่เย็นนั้น เรียกว่า อดีตสันตติ และรูปร้อนที่สืบทอดไปข้างหน้าในอากาศที่เย็นดับลง เรียกว่า อนาคตสันตติ ดังนี้เป็นต้น

๓) นัยแห่งสมัย หมายถึงรูปที่เป็นไปในคราวหนึ่ง ๆ เช่น รูปที่เกิดในเวลาเที่ยงเรียกว่า เป็นปัจจุบันสมัย ส่วนรูปที่เกิดก่อนหน้านั้น เรียกว่า อดีตสมัย และรูปที่เกิดตามมาภายหลังเที่ยง เรียกว่า อนาคตสมัย เป็นต้น

๔) นัยแห่งขณะ ความหมายของขณะได้แก่ อุปาทะขณะ สัตติขณะ และภังคขณะของรูปใดรูปหนึ่งที่มีขณะทั้ง ๓ นี้ คือ รูปที่กำลังเป็นไปใน ๓ ขณะนี้ เรียกว่า ขณะปัจจุบัน รูปที่เกิดในขณะทั้ง ๓ ก่อนหน้านั้นเรียกว่า อดีตขณะ ส่วนรูปที่จะเกิดใน ๓ ขณะ ตามมาภายหลังนั้น เรียกว่าอนาคตขณะ

หมวดสังขะ อริยสัจ หรือจตุราริยสัจ หรืออริยสัจ ๔ เป็นหลักคำสอนที่สำคัญของพระโคตมพุทธเจ้า แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ หรือความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ มีอยู่สี่ประการ คือ

๑. ทุกข์ คือ สภาพที่ทนได้ยาก ภาวะที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ สภาพที่บีบคั้น ได้แก่ ชาติ (การเกิด) ชรา (การแก่ การเก่า) มรณะ (การตาย การสลายไป การสูญสิ้น) การประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก การพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก การปรารถนาสิ่งใดแล้วไม่สมหวังในสิ่งนั้น กล่าวโดยย่อ ทุกข์ก็คือ อุปาทานขันธ์ หรือขันธ์ ๕

^{๒๔} แนบ มหานิรานนท, การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔๒.

๒. ทุกขสมุทัย คือ สาเหตุที่ไม่รู้แจ้งในอริยสัจจึงทำให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหาความทะยานอยากในกาม ความอยากได้ทางกามารมณ์, ภวตัณหาความทะยานอยากในภพ ความอยากเป็นโน่นเป็นนี่ ความอยากที่ประกอบด้วย ภวทิลกฐิติ หรือสัสสตทิลกฐิติ และ วิภวตัณหาความทะยานอยากในความปราศจากภพ ความอยากไม่เป็นโน่นเป็นนี่ ความอยากที่เกิดขึ้นประกอบด้วย วิภวทิลกฐิติหรืออจุณทิลกฐิติ

๓. ทุกขนิโรธ คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ ดับสาเหตุแห่งการที่ทำให้เกิดทุกข์ กล่าวคือ ดับด้วยการสำรอก ไม่ให้เหลือแห่งตัณหาทั้ง ๓ ได้อย่างสิ้นเชิง

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา คือ แนวปฏิบัติที่จะนำไปสู่ขบวนการในความดับทุกข์ ได้แก่ มรรคอันมีองค์แปดที่ประกอบอยู่ด้วย ๑. สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ ๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ ๔. สัมมากัมมันตะ ทำการงานชอบ ๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ ๖. สัมมาวายามะ พยายามชอบ ๗. สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ และ ๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ ซึ่งรวมเรียกอีกชื่อหนึ่งได้ว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" หรือทางสายกลาง^{๒๕}

ดังนั้น ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ ต้องเฝ้าดูการเกิดดับของกาย เวทนา จิต และธรรม ซึ่งสติปัฏฐาน ๔ นั้นก็เป็นวิถีหรือหนทางของการปฏิบัติสติ สมาธิ และปัญญา ซึ่งถือว่าเป็นการค้นพบหลักการขั้นสูงสุดที่มีในทางพระพุทธศาสนา โดยเป็นที่เข้าใจกันว่าในแนวของ สติปัฏฐานนี้เปรียบเสมือนทางสายเอก ที่ดำเนินไปเพื่อความบริสุทธิ์ ล่วงความเศร้าโศก เพื่อความดับสูญแห่งความทุกข์และโทมนัส ในทางธรรมที่ถูกต้อง เข้าสู่มรรคผลนิพพาน สติปัฏฐาน ๔ คือเป็นการ นำสติไปวางไว้ที่ฐานทั้ง ๔ คือ

การกำหนดสติไปวางไว้ที่กายทั้งปวง กำหนดรู้กายอันเป็นภายนอก กายอันเป็นภายใน (กายภายใน ได้แก่ธาตุลมในกาย คือ การหายใจเป็นสิ่งปรุงแต่งกาย) ลมหายใจเข้าลมหายใจออกมีความสัมพันธ์กับพอง-ยุบ พองอาศัยลมหายใจเข้าจึงเกิดขึ้น ยุบอาศัยลมหายใจออกจึงปรากฏ เพราะฉะนั้น พอง-ยุบ จึงมีความสัมพันธ์กันกับลมหายใจเข้า-ออก โยคีบุคคลจะกำหนดเอาส่วนไหน ปรกรรมภาวนา ก็ได้ ไม่ถือเอาเป็นประมาณ เหตุผลก็อยู่ตรงที่ว่า ทำตามจริตของบุคคล การกำหนดอาการเคลื่อนไหวตามอริยาบถ ๔ ยืน เดิน นั่ง นอน อริยาบถย่อย คู้เหยียด ก้มเงย ต้มกิน เคี้ยว กลืน ฯลฯ มีอีกวิธีหนึ่งที่จะช่วยให้การฝึกสติได้เป็นอย่างมากก็คือ การเดินจงกรม

การเอาสติไปกำหนดที่เวทนาชนิดใดชนิดหนึ่ง เวทนาในที่นี้ หมายเอาเวทนาทางกาย คือ อาการ มินชา แสบเสียว เจ็บปวด แสบร้อน อันเกิดจากกายสัมผัสอันเป็นเวทนาภายนอก ส่วนเวทนาภายในนั้นหมายเอา อภิชฌาความพอใจ และโทมนัสความไม่พอใจ มีสติรู้สึกตัวทั่วพร้อม ว่าในขณะนี้ จิตเสวยอารมณ์ใด เช่นเสวยอารมณ์สุขก็รู้ว่าสุข เสวยอารมณ์ทุกข์ก็รู้ว่าทุกข์ เสวยอารมณ์ไม่สุขไม่ทุกข์ ก็รู้สึกตัวทั่วพร้อม รวมความได้ว่า มีความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส มีสัมปชัญญะ มีสติ ถอนความพอใจ และความไม่พอใจในโลกออกเสียได้

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๘๔๙-๘๕๐.

การกำหนดสติพิจารณาจิต หมายความว่าจิตเป็นธรรมชาติรู้รู้เป็นการรู้อารมณ์ภายนอก มีสติรู้ความเป็นไปของจิต หมายถึง จิตที่ถูกรู้กำลังรู้อะไรอยู่ จิตกำลังมีอารมณ์อะไรอยู่นี้เป็นการรู้ จิตภายใน เช่น รู้ว่าขณะนี้ จิตมีราคะก็รู้ชัดว่าจิตกำลังมีราคะ จิตมีโทสะ ก็รู้ชัดว่าจิตกำลังมีโทสะ จิตมี โมหะ ก็รู้ชัดว่าจิตกำลังมีโมหะ จิตที่กำลังถูกนิรณคือความฟุ้งซ่านครอบงำ ก็รู้ชัดว่าจิตกำลังถูกนิรณ คือ ความฟุ้งซ่านครอบงำ รวมความว่า สติเป็นตัวรู้จิตกำลังรู้อะไร จิตกำลังมีอะไร สติปัญญา สัมปชัญญะ เป็นธรรมะสามเพื่อนสี่สามัคคี รู้เท่าทันจิตว่าขณะนี้จิตกำลังรู้อะไรอยู่ แล้วสติปัญญา สัมปชัญญะ จะป้องกันจิตไม่ให้ตกไปในทางที่ชั่ว

การกำหนดสติพิจารณาปัญญาความว่าปัญญาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่เป็นประจำ หมายความว่าใช้สติปัญญาพิจารณาเห็นธรรมทั้งปวงเป็นเพียงสภาวะธรรม เป็นเพียงธาตุตามธรรมชาติ กำลังเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยอยู่เนื่องนิรันดร์ เป็นสังขตธาตุ สำเร็จมาแต่ปัจจัยนั้น ๆ อันนี้มี อันนี้จึงมี อันนี้ดับ อันนี้จึงดับ เป็นกฎตายตัว เช่นนั้นเอง แห่งธรรมทั้งปวง ไม่ควรเข้าไปยึดมั่นถือมั่น เพราะเหตุ ว่าสภาวะธรรมทั้งปวงเป็นเพียง “ธาตุ” ตามธรรมชาติเช่นนั้นเอง

เพราะฉะนั้น การใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม ได้ทั้งภายในและ ภายนอกโดยสภาพเป็นเพียงนามรูปเท่านั้น คือ เป็นการกำหนดรู้ว่าเป็นเพียงสภาวะธรรม ไม่ใช่ ชีวะอัน เป็นบุรุษ บุคคล มีสภาพไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน

๓.๒ การกำหนดรู้อายตนะด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา

อายตนะ ถือเป็นแดนในการเชื่อมต่อระหว่างอารมณ์ภายในและอารมณ์ภายนอก เมื่อ กระทบกันขึ้นก็จะทำให้เกิดความรู้ ระหว่างอายตนะภายนอก คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ เชื่อมต่อกับอายตนะภายใน คือหู ตา จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่า สฬายตนะ เกิดวิญญาณ แดนแห่งการรับรู้ เรียกว่าผัสสะ เมื่อ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไปกระทบกับ อายตนะภายนอกเรียกว่า อารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เมื่อมีการกระทบสัมผัสกัน เรียกว่า ผัสสะ ที่ทำให้เกิดความรู้สึกชอบ พอใจ ไม่พอใจในอารมณ์นั้น ๆ เมื่อขาดสติในการระลึกรู้ในขณะที่ ผัสสะปรากฏขึ้น จิตก็จะถูกกิเลสครอบงำชั่วขณะ ถ้าขาดสติตลอดเวลา กิเลสก็จะครอบงำจิตไป ตลอดเวลานั้น เพราะเหตุนี้ผัสสะจึงเป็นแหล่งที่ทำให้เกิดกิเลสเข้าสู่จิตทำให้หลงในอารมณ์ที่มา กระทบนั้น วิปัสสนาจึงเป็นทางเดินตามอริยมรรค เข้าสู่หนทางแห่งการดับกรรม บ่มเพาะอินทรีย์ ให้แก่กล้าจนเกิดปัญญาญาณรู้แจ้งความเป็นจริงของผัสสะ ว่ามีอยู่ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ตามเหตุและ ปัจจัยของสภาวะ แต่สัตว์ทั้งหลายต่างหากที่เข้าไปยึดมั่นเพราะขาดปัญญา เห็นว่ามีตัวตน เข้าไปยึด มั่นถือมั่นในผัสสะนั้น เกิดการปรุงแต่งของจิต มีกิเลสเข้ามาครอบงำทำให้เกิดอึดตามิตัวตนเป็นตัวกู ของกู การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาจึงเป็นกระบวนการที่ไปรู้ในการทำงานของจิต ไม่ได้ไปช่วยในการ ปรุงแต่งจิต แต่เข้าไปกำหนดรู้เท่าทันผัสสะที่เกิดขึ้นมาว่าเป็นเช่นนั้นเอง

ผัสสะ หรือสัมผัสมีทั้งหมด ๖ ทาง จะต้องมีการกระทบกันของ ๓ อย่าง คือ ตา รูป และ การรู้แจ้งทางตา หรือจักขุวิญญาณ การรู้แจ้งอารมณ์ทางตา เกิดจากตากับรูปสัมผัสกัน เราจึงไปรับรู้ ได้ คือการเกิดขึ้นของผัสสะ การที่ทั้ง ๓ อย่างรวมกันเรียกว่า สฬายตนะ ก็คือ อายตนะภายนอกกับ อายตนะภายใน เป็นคู่ ๆ กันมา ตาคู่กับรูปเรียกว่าจักขุวิญญาณ หูคู่กับเสียงเรียกว่าโสตวิญญาณ ลิ้น

กับจุมภฏเรียกว่า ฆานวิญญูณ ลิ้นกับรสเรียกว่า ชิวหาวิญญูณ กายกับสัมผัสเรียกว่า กายวิญญูณ ธรรมมารมณกับใจเรียกว่า มโนวิญญูณ แล้วจิตที่ไปรับรู้ทางช่องทางนั้น ๆ ในแต่ละช่องทาง จึงเรียกว่าเป็นผัสสะ เกิดการรับรู้

กระบวนการรับรู้อารมณ์ เมื่อว่าโดยองค์ธรรมปรมัตถ์ เป็นกระบวนการรับรู้อารมณ์ของมนุษย์โดยผ่านทวาร ๖ วัตถุรูป ๖ อายุตนะ ๖ ธาตุ ๖ คำว่า ทวาร แปลว่า ประตู สำหรับเป็นที่เข้าออกของคนทั้งหลายมี จักขุประสาท เป็นต้น ทวาร เป็นที่เข้าออกของ “วิถิจิต” ทั้งหลาย ทวารมี ๖ ทวาร วัตถุรูป ๖ มีจักขุวัตถุเป็นต้น เป็นที่อาศัยของจิตและเจตสิกทั้งหลาย และรองรับจิตและเจตสิกทั้งหลายนั้น ตามสภาพของตนเช่นเดียวกัน อายุตนะ ๑๒ หรือ อายุตนะภายนอก อายุตนะภายในเมื่อมากระทบกันเข้าแล้ว วิถิจิตต่าง ๆ มีจักขุทวารวิถิ เป็นต้นย่อมเกิดขึ้น

การกำหนดรู้เป็นการพิจารณาผัสสะเพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณ คือ เมื่ออายุตนะภายในและอายุตนะภายนอกเกิดผัสสะ (อายุตนะภายนอก อายุตนะภายใน กระทบกันเป็นผัสสะ) ทำให้สภาวะธรรมเกิดขึ้น ได้แก่ เวทนาที่ปรากฏเป็นสุขหรือเป็นทุกข์และเฉย ๆ สัญญาที่เป็นความจำได้หมายรู้สังขารที่เกิดความคิดปรุงแต่ง ชอบ ไม่ชอบ ในอารมณ์ที่มากกระทบ การกำหนดรู้ต้องมีสติรู้ เมื่อเวลาอายุตนะทั้ง ๒ ฝ่ายมากกระทบเกิดผัสสะย่อมเกิดตัวรู้ คือรู้ว่สิ่งนั้นสิ่งนี้เรียกว่าเห็น ได้ยินเสียง เป็นต้น ก็ให้มีสติระลึกรู้ในรูปที่เห็น เสียงที่ได้ยิน ก็ให้กำหนดรู้อยู่เพียงแค่นั้นไม่ปรุงแต่งให้เกิดสังขารจะทำให้เกิดทุกข์ เมื่อจิตไม่ปรุงแต่ง ก็จะเห็นเป็นเพียงสิ่งที่มากกระทบแล้วมีอาการแตกดับสิ้นไป รู้ว่ามันเป็นเพียงอนัตตา ไม่ใช่สัตว์ ตัวตน บุคคล เขา เรา จิตก็จะละจากรูปนามที่ปรากฏ รูปนามที่ปรากฏก็จะดับไป อายุตนะก็เป็นเพียง อาการที่มากกระทบเท่านั้น จิตก็จะไม่ไปยินดี ยินร้าย กับอารมณ์ที่เกิดจากผัสสะในอายุตนะนั้น

ผัสสะ เป็นเหตุและปัจจัยที่ทำให้กิเลสทั้งหลายเกิดขึ้น คือ เกิดจากอารมณ์ภายนอกที่เข้าไปรู้แจ้งความเป็นจริงด้วยการขาดปัญญาและสติ จึงทำให้เกิดการสะสมเป็นภาวะที่ทำให้จิตนั้นเศร้าหมองด้วยกิเลส คือ

๑) ผัสสะเป็นเหตุเกิดแห่งกาม	๒) ผัสสะเป็นเหตุเกิดแห่งเวทนา
๓) ผัสสะเป็นเหตุเกิดแห่งสัญญา	๔) ผัสสะเป็นเหตุเกิดแห่งอาสวะ
๕) ผัสสะเป็นเหตุเกิดแห่งกรรม	๖) ผัสสะเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์ ^{๒๖}

ดังนั้น หลักการทางพระพุทธศาสนาจึงมีการชำระกิเลสให้หมดไป ด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนา ให้เกิดปัญญารู้แจ้งในรูปนามตามความเป็นจริง ละจากความยึดมั่นถือมั่นในรูปนามเกิดปัญญาญาณรู้แจ้งตามความเป็นจริงที่สภาวะธรรม ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นเพียงสภาวะที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ด้วยสภาวะของเขาเอง เมื่อมีปัญญารู้แจ้งแทงตลอดแห่งกิเลสแล้วก็ดับไปตามเหตุตามปัจจัย คือ

๑) เพราะผัสสะดับ กายจึงดับ	๒) เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ
๓) เพราะผัสสะดับ สัญญาจึงดับ	๔) เพราะผัสสะดับ อาสวะจึงดับ

^{๒๖} อภ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๓-๕๗๘.

๔) เพราะผัสสะดับ กรรมจึงดับ ๖) เพราะผัสสะดับ ทุกข์จึงดับ^{๒๗}

กิเลสทั้งหลายดับไป เพราะจิตไม่ไปเกาะ ยึดติดในอารมณ์ด้วยอำนาจของความลุ่มหลง แต่จิตก็มีปัญญาเข้าไปกำหนดรู้ ตามเหตุตามปัจจัยของสภาวธรรมที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปตามธรรมชาติที่สัตว์ มีใจข้องอยู่ในสังสารวัฏนั้น เพราะไม่มีปัญญารู้สภาพธรรมตามความเป็นจริง จึงไปยึดถือว่าเป็นสัตว์ บุคคล เขา เรา เป็นตัวตน แต่ผู้ที่ได้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักของอริยมรรคแล้ว ก็จะทำให้เกิดปัญญาญาณรู้เท่าทันอารมณ์ที่จะทำให้เกิดความหลง เห็นแต่ความเกิดดับเท่านั้น จิตก็จะคลายความกำหนัด ไม่ยินดียินร้าย พอใจ ไม่พอใจ เพลิดเพลิน ด้วยอำนาจแห่งปัญญาที่ไปรู้แจ้งสัจธรรม กิเลสที่ตั้งอยู่ก็ดับไปตามเหตุตามปัจจัย

การที่มีสติระลึกรู้อยู่เสมอ ๆ ในการกระทบของอายตนะ คือ ตาเห็นรูปจิตไปกำหนดรู้ แค่อาการเห็นเท่านั้น ไม่ไปยึดว่าเป็นตัวตน บุคคล เขา เรา สิ่งของต่าง ๆ เสียงมากระทบกับหูกำหนดแค่ว่า เป็นเสียงเท่านั้น ไม่ไปปรุงแต่งว่าสิ่งที่ได้ยินนั้นว่า เป็นเสียงอะไร เสียงคนหรือเสียงสัตว์ มีสติระลึกรู้เท่านั้น เมื่อจิตมีสติรับรู้อยู่อย่างนี้ ผัสสะก็ดับลง การที่จิตมีสติระลึกรู้อยู่ จึงเป็นสิ่งที่สำคัญมากและจิตที่ตั้งมั่นอยู่นี้เรียกว่าสมาธิ

ดังนั้น กระบวนการเกิดปัญญาทางทวารต่าง ๆ มีจักขุทวาร เป็นต้น เมื่อมีรูปารมณมากระทบจักขุปสาทและส่งต่อให้จักขุวิญญาณเกิดขึ้นทำหน้าที่ในการเห็น การเห็นนั้นมีทั้งดีและไม่ดี กรณีที่เห็นไม่ดีก็พิจารณาอย่างแยบคายให้เป็นดีได้ทำให้ปัญญาเกิด เช่น การเห็นของไม่ดีเน่าเสีย จัดเป็นอารมณ์ที่ไม่ดีสำหรับบุคคลทั่วไป แต่สำหรับผู้เจริญก็มีภูมิกลับเป็นอารมณ์ที่ดี โดยพิจารณาว่า ตัวเราและสัตว์ทั้งหลายที่เกิดอยู่ในโลกนี้เวลาตายแล้วหรือไม่อาบน้ำหลายวันก็มีสภาพ เช่น นี้เหมือนกัน เป็นเหตุให้ปัญญาเกิด^{๒๘}

สรุปความว่า กระบวนการเกิดของการรับอารมณ์ทางทวารต่าง ๆ ไม่ว่าทาง “ทวาร” หรือ “ประตู” ทั้งหมด มี ๖ ทวาร ได้แก่ จักขุทวาร โสตทวาร ฆานทวาร ชิวหาทวาร กายทวาร มโนทวาร จิต (พร้อมด้วยเจตสิก) ที่เกิดขึ้นโดยลำดับติดต่อกัน รับอารมณ์ใหม่ คือ อารมณ์ ๖ ได้แก่ รูปารมณ สัทธารมณ คันธารมณ รสธารมณ โผฏฐัพพารมณ และธัมมารมณ พิจารณาความเป็นไปของรูปนามทุกสภาวะทุกอาการที่เกิดขึ้นในทวารทั้ง ๖ หากกำหนดรู้อย่างต่อเนื่อง ก็จะเห็นความจริงว่ารูปนามทั้งหลายมีสภาพไม่เที่ยงเป็นทุกข์ไม่สามารถบังคับบัญชาได้ และเมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าขึ้นก็สามารถละกิเลสบรรลู่ถึงความดับทุกข์ได้

๓.๓ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อดับกรรมในกัมมนิโรธสูตร

มนุษย์ทั้งหลายล้วนแสวงหาผลประโยชน์ให้ตัวเอง ซึ่งน้อยคนนักที่จะหาหนทางแห่งการพ้นทุกข์หรือการดับทุกข์ แต่พยายามแสวง หาความสุขด้วยความไม่เข้าใจ ไม่ว่าจะเป็นคนในพุทธศาสนาและบุคคลในศาสนาอื่น ๆ ไม่มีใครอยากอยู่กับทุกข์ ไม่ว่าจะเป็นเพียงขณะสั้น ๆ ก็ตาม แต่กลับไม่มีใครเลยที่สามารถจะพบทางพ้นทุกข์อย่างแท้จริงได้เลย การที่จะไปสู่หนทางที่สุดแห่งทุกข์

^{๒๗} อด.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๘.

^{๒๘} ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติกวิทยาลัย, คู่มือการศึกษาหลักสูตรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ ทิพยวิสุทธิ จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗.

หรือการดับทุกข์นั้น มีมหาบุรุษผู้สั่งสมบารมีไว้มากมายคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นบรมศาสดา ได้ทรงตรัสรู้อริยสัจ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค ดังนั้น มรรคจึงเป็นหนทางแห่งการพ้นทุกข์ ของบุคคล เพราะหากไม่มีมรรค มนุษย์จะหาทาง ออกจากทุกข์ไม่ได้เลย ทุกชีวิตจึงหาทางออกเพื่อ ความหลุดพ้นจากวิบากกรรม การจะให้หลุดพ้นจากกรรมเหล่านั้น ต้องดับด้วยมรรคมืองค์ ๘ นิโรธ ๕ วิมุตติ ๕

๓.๓.๑ ดับกรรมด้วยมรรคมืองค์ ๘

มรรคมืองค์ ๘ เป็นหนทางนำไปสู่ความดับกรรมหรือดับทุกข์ ซึ่งเป็นหนึ่งในอริยสัจ ๔ เรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นการลงมือกระทำ เพื่อให้พ้นจากทุกข์ ประกอบด้วย เห็นชอบ (สัมมาทิฐิ ปิณฺญา) ดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ ปิณฺญา) เจรจาชอบ (สัมมาวาจา สีล) กระทำชอบ (สัมมากัมมันตะ สีล) เลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีวะ สีล) พยายามชอบ (สัมมาวายามะ สมาธิ) ระลึกชอบ (สัมมาสติ สมาธิ) ตั้งจิตมั่นชอบ (สัมมาสมาธิ สมาธิ)^{๒๙}

การดับกรรมด้วยวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อริยมรรคมืองค์ ๘ นี้เป็นการลงมือปฏิบัติ เพื่อให้พ้นจากทุกข์ คือการทำงานของอริยมรรคมืองค์ ๘ ประการนั้น มรรคสังคหะเป็นผู้ทำงาน คือ นำเอา ทุกขสังคหะ คือรูปนามชั้น ๕ มาเป็นทางเดิน เช่นที่เราทั้งหลายกำหนดรู้ใน อาการพอง อาการยุบ อาการขยาย หนอ ซ้าย หนอ แล้วกำหนดรู้เวทนาที่เกิดขึ้น ทั้งที่เป็นสุข ทั้งที่เป็นทุกข์ ทั้งที่ตีใจ ทั้งที่เสียใจ และทั้งที่เฉย ๆ กำหนดจิตที่ก่อกำเนิดฟุ้งซ่านเข้ามาคิดโน้นคิดนี้อยู่ตลอดเวลา กำหนด ธรรมารมณ์ที่เกิดขึ้นในจิตใจ นี้เรียกว่าเรากำหนดรูปนามชั้น ๕ มัคคสังคหะ ๘ นั้นเป็นผู้เดินทาง พร้อมกันนั้น ก็จะละสมุทัยเหตุเกิดทุกข์คือตัณหาไปด้วย ละได้สิ้นเชิงเมื่อไร ทุกข์ก็ดับไปหมด ชื่อว่า นิโรธสัจ ยกตัวอย่างเช่น เราอ้าปากพูดนี้เป็นตัวทุกข์สังคหะแล้ว สติรู้ทันคือเราได้กำหนดเป็นมรรคสังคหะหมายความว่าก่อนจะพูดนั้น เรากำหนดเสียก่อนว่าอย่าพูดหนอ ๆ การที่มีสติรู้ทันอย่างนี้ เรากำหนดเสียก่อนแล้วจึงพูดอย่างนี้เป็นมรรคสังคหะ

๑. เห็นชอบ (สัมมาทิฐิ) (ปิณฺญา) ได้แก่ ความรู้ในทุกข์ ความรู้ในสมุทัย (เหตุให้เกิดทุกข์) ความรู้ในนิโรธ (ความดับทุกข์) นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ^{๓๐} ความเข้าใจคือความรู้ ความเป็นพหุสูตร ความมีสติปัญญา สามารถรอบรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่งตามข้อมูลที่ได้มา ความเข้าใจประเภทนี้เรียกว่า "ตามรู้" (อนุโพธ) เป็นความเข้าใจที่ยังไม่ลึกซึ้ง ส่วนความเข้าใจที่ลึกซึ้งซึ่งเรียกว่า "การรู้แจ้งแทงตลอด" (ปฏิเวธ) หมายถึงมองเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ตามสภาวะที่แท้จริง โดยไม่คำนึงถึงชื่อ และป้ายชื่อยี่ห้อของสิ่ง นั้น ๆ การรู้แจ้งแทงตลอดนี้จะมีขึ้นได้ เมื่อจิตปราศจากอาสวะทั้งหลาย และได้รับการพัฒนาอย่าง สมบูรณ์ด้วยการปฏิบัติสมาธิเท่านั้น

การดับกรรมด้วย ด้วยวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา องค์มรรคทั้ง ๒ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดเป็นปัญญา เพราะกำหนดทันปัจจุบันจนเห็นพระไตรลักษณ์ การเห็นรูปนามดับไป ๆ กับพระไตรลักษณ์พร้อม ๆ กันเช่นนั้นจนสิ้นอาสวะอันเป็นตัวสมุทัยเมื่อใดแล้ว เมื่อนั้นทุกข์

^{๒๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๐-๑๓.

^{๓๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑.

จะดับไปหมดไม่เหลือให้เห็นในชั้นธันดาน เรียกว่า นิโรธสังย่อมสมบูรณ์แล้วแก่พระอริยเจ้าอย่างแน่นอน ในด้านปฏิบัติถือเอาเนื้อความเท่านั้น

๒. ดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ) คือ ดำริในเนกขัมมะ (การออกจากกาม) ดำริในอพยาบาท (ความไม่พยาบาท) ดำริในอวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน) นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ ส่วนความตรึกปลอดจากกาม ความนึกคิดในทางเสียสละ ไม่ติดในการปรนปรีสอนองความอยากของตน ความตรึกปลอดจากพยาบาท ความนึกคิดที่ประกอบด้วยเมตตา ไม่ขัดเคือง หรือ เพ่งมองในแง่ร้าย ความตรึกปลอดจากการเบียดเบียนด้วยกรุณาไม่คิดร้ายหรือมุ่งทำลาย

การดับกรรมด้วยวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในขณะที่ปฏิบัติให้เรามีสติรู้ทันในการกำหนดรูปนามอยู่ตลอดเวลา การกำหนด รูปนามของเราได้ปัจจุบันดี เมื่อกำหนดทันปัจจุบันดีแล้ว ก็ จะเห็นความเกิดดับของรูปนาม เห็นรูปนามเป็นพระไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา การเห็นรูปนามเป็น พระไตรลักษณ์อย่างนี้ เป็นสัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ

๓. เจรจาชอบ (สัมมาวาจา) คือ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากมุสาวาท (ไม่พูดเท็จ) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากปิสุณวาจา (ไม่พูดส่อเสียด) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากผรุสวาจา (ไม่พูดหยาบ) เจตนาเป็นเหตุเว้นสัมผัปปลาปะ (ไม่พูดเพ้อเจ้อ) เรียกว่า สัมมาวาจา

การดับกรรมด้วยวิธี การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ต้องมีสติสัมปชัญญะรู้ตัวเสมอ คือ เราตั้งสติกำหนด ไม่เผลอไม่สะเพร่า ไม่หลงลืม เรามีสติระลึกรู้ทันเสียก่อนแล้วจึงพูดเป็นสัมมาวาจาพูดชอบ

๔. กระทำชอบ (สัมมากัมมันตะ) คือ เจตนาเป็นเหตุเว้นจากปาณาติบาต (การฆ่าสัตว์) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากอทินนาทาน (การลักทรัพย์) เจตนาเป็นเหตุเว้นจากอพรหมจรรย์ (ประพฤติกกรรมอันเป็นต่อพรหมจรรย์) เรียกว่า สัมมากัมมันตะ^{๓๑}

การดับกรรมด้วยวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ต้องมีสติรู้เท่าทันปัจจุบันขณะ ไม่ว่าจะ ยืนก็ดี เดินก็ดี นั่งก็ดี จะคู้เหยียด เคลื่อนไหวใด ๆ ก็ดี เรามีสติกำหนด ในขณะที่เรามีสติกำหนดอยู่นั้น โมหะตัวเผลอเกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อโมหะตัวเผลอเกิดขึ้นไม่ได้ สมุทัยคือตัณหาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ก็เกิดขึ้นไม่ได้ ก็จัดเป็นสัมมากัมมันตะ คือทำงานชอบ

๕. เลี้ยงชีพชอบ (สัมมาอาชีวะ) คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ละมิจฉาอาชีวะ สำเร็จการเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ เรียกว่า สัมมาอาชีวะ^{๓๒}

การดับกรรมด้วยวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ต้องมีสติรู้เท่าทันปัจจุบันขณะ เมื่อขณะเห็น ขณะได้ยิน ขณะรู้รส ขณะรู้สัมผัส ขณะนึกคิด ขณะบริโภคอาหาร ขณะนั่งห่ม เป็นต้น เราต้องมีสติรู้เท่าทัน เป็น มรรคสัง พร้อมกับละสมุทัย คือความอยากเห็น อยากได้ยิน อยากรู้กลิ่น อยากรู้รส อยากรู้สัมผัส อยากนึกคิด อยากบริโภคอาหาร อยากนั่งห่ม เป็นต้น เว้นโมหะตัวเผลอ เป็นสัมมาอาชีวะ คือ เป็นอยู่ชอบ หมายความว่า ถ้าเราไม่ได้กำหนด ปล่อยให้เป็นไปตามธรรมชาติ ก็เป็นตัวสมุทัยคือตัณหา แต่ถ้าเรามีสติกำหนดอยู่ทุกขณะ มีสติรู้ทัน ก็เป็นสัมมาอาชีวะ เป็นอยู่ชอบ ด้วย

^{๓๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑.

^{๓๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๑.

องค์มรรคทั้ง ๓ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ นี้จัดเป็นศีล เพราะเว้นโมหะ คือ ตัว
 เผลอ ตัวหลง

๖. พยายามชอบ (สัมมาวายามะ) คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑) สร้างฉันทะ ความพยายาม
 ปราศจากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น ๒) สร้าง
 ฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว ๓) สร้าง
 ฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น และ
 ๔) สร้างฉันทะ พยายาม ปราศจากความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ ไม่เลือนหาย ภิญโญ
 ภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว นี้เรียกว่า สัมมาวายามะ^{๓๓}

การดับกรรมด้วยวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ต้องมีสติรู้เท่าทันปัจจุบันขณะ ถ้ารู้ไม่เท่า
 ทันเป็นสมุทัยคือต้นเหตุอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ วิริยะความเพียร ตั้งสติรู้เท่าทันกับสิ่งที่มากระทบกับตา
 หู จมูก ลิ้น กาย ใจบ่อย ๆ เป็นสัมมาวายามะ ความเพียรชอบ หมายความว่า เราจะยืน เดิน นั่ง นอน
 กิน ดื่ม ทำ พูด คิด ทำกิจการในสิ่งใด ๆ ก็ตาม เรารู้ทันอยู่ทุกขณะในสิ่งที่มากระทบ จะเป็นทางตา หู
 จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็นสัมมาวายามะ ความเพียรชอบ ถ้ารู้ไม่ทัน คือเราไม่กำหนดในสิ่งที่มากระทบ
 ปล่อยไปตามธรรมชาติ ก็เป็นตัวสมุทัยคือต้นเหตุให้เกิดทุกข์

๗. ระลึกรู้ชอบ (สัมมาสติ) ๑) พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ
 มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาอยู่ มีความเพียร
 มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ๓) พิจารณาเห็นจิตในจิตอยู่ มีความเพียร
 มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่
 มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ นี้เรียกว่า สัมมาสติ^{๓๔}

การดับกรรมด้วยวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ต้องมีสติรู้เท่าทันปัจจุบันขณะ คือ สติ
 รู้ทันทุกขณะนั้นเป็นสัมมาสตรระลึกรู้ชอบ ถ้ารู้ไม่ทันเป็นสมุทัยคือต้นเหตุอันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ วิริยะ
 ความเพียร ตั้งสติรู้ทันบ่อย ๆ เป็นสัมมาวายามะ ความเพียรชอบ หมายความว่า เราจะยืน เดิน นั่ง
 นอน กิน ดื่ม ทำ พูด คิด ทำกิจใด ๆ ก็ตาม เรารู้ทันอยู่ทุกขณะ เป็นสัมมาวายามะเพียรชอบ ถ้ารู้ไม่
 ทัน คือเราไม่กำหนด ปล่อยไปตามธรรมชาติ ก็เป็นตัวสมุทัยคือต้นเหตุให้เกิดทุกข์

๘. ตั้งจิตมั่นชอบ (สัมมาสมาธิ) คือภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑) สงัดจากกามและอกุศลธรรม
 ทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปีติ และสุข อันเกิดจากวิเวกอยู่ ๒) เพราะวิตก วิจารณ์ สงบ
 ระงับไป บรรลุทุติยฌาน มีความผ่องใสในภายใน มีสภาวะที่จิต เป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก วิจารณ์ มีแต่
 ปีติ และสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ ๓) เพราะปีติจากคลายไป ภิกษุมีอุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะ เสวยสุข
 ด้วยนามกายบรรลุตติยฌาน ที่พระอรหันต์สรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข ๔) เพราะละสุข
 และทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน บรรลุจตุตถฌาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์
 เพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ^{๓๕}

^{๓๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๒.

^{๓๔} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๒-๑๓.

^{๓๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘/๑๓.

การดับกรรมด้วยวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ต้องมีสติรู้เท่าทันปัจจุบันขณะ ทำให้เกิดสมาธิมั่นคง ไม่เผลอเผลอ เป็นสัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ คือในขณะที่เรามีสติ กำหนดในขณะนั้น เรียกว่าเรามีสมาธิ คือสมาธิมันเกิดพร้อม สมาธิขั้นนี้เรา เรียกว่า ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ แต่ถ้าหากว่าเราไม่ได้กำหนดสมาธิก็ไม่เกิด เหตุนี้ ขณะที่เราได้กำหนด ก็แสดงว่าสมาธิของเรามีอยู่ ไม่เผลอเผลอ จัดเป็นสัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ ด้วยองค์มรรคทั้ง ๓ นี้ คือ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ นี้จัดเป็นสมาธิ เพราะมีสติกำหนดระลึกรู้ทันไม่เผลอ

ดังนั้น การดับกรรมด้วยมรรคมีองค์ ๘ ด้วยวิธีการปฏิบัติวิปัสสนา คือ ต้องมีสติรู้เท่าทันปัจจุบันขณะ ในอิริยาบถใหญ่ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน และอิริยาบถย่อย คือ พุด ตี๋ ทำ คิด เป็นต้น การกำหนดทันปัจจุบัน เรากำหนดอาการขวยอย่างช้าอย่างก็ดี กำหนดอาการพองอาการยุบก็ดี กำหนดเวทนา จิต ธรรม ก็ดี เรามีสติกำหนดรู้ทันปัจจุบันธรรม ก็ชื่อว่ากำหนดถูกอริยมรรคทั้ง ๘ ประการ คือ หากว่าเรามีสติรู้ทันขณะใด ขณะนั้น อริยมรรคทั้ง ๘ ประการ ก็เกิดขึ้นพร้อมกัน เมื่ออริยมรรคมีองค์ ๘ สมบูรณ์ ก็จะทำให้เกิดวิปัสสนาญาณ เมื่อวิปัสสนาญาณแก่เต็มที่ก็จะเข้าสู่หนทางแห่งมรรคที่ด้วยการบรรลุธรรม คือ มรรค ผล และ นิพพาน

๓.๓.๒ ดับกรรมด้วยนิโรธ ๕

พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า ความดับกรรม คือ ความดับแห่งกรรมย่อมเกิดขึ้นเพราะความดับแห่งผัสสะ คือ นิโรธที่ถูกต้องวิมุตติ เพราะดับกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรมได้ นี้เราเรียกว่า ความดับกรรม โดยนิโรธ หมายถึง ความดับกิเลส, ภาวะไร้กิเลสและไม่มีทุกข์เกิดขึ้น มี ๕ ประการ คือ

๑. วิกัมภณนิโรธ (ดับด้วยข่มไว้) คือ การดับกิเลสของท่านผู้บำเพ็ญฌาน ถึงปฐมฌาน ย่อมข่มนิรณเฐไว้ได้ ตลอดเวลาที่อยู่ในฌานนั้น

๒. ตทังคนิโรธ (ดับด้วยองค์นั้น ๆ) คือ ดับกิเลสด้วยธรรมที่เป็นคู่ปรับหรือธรรมที่ตรงข้าม เช่น ดับสักกายทิฐิด้วยความรู้ที่กำหนดแยกนามรูปออกได้ เป็นการดับชั่วคราวในกรณีนั้น ๆ

๓. สมุจเฉทนิโรธ (ดับด้วยตัดขาด) คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นเด็ดขาด ด้วยโลกุตตรมรรค ในขณะแห่งมรรคนั้น ชื่อสมุจเฉทนิโรธ

๔. ปฏิปัสสัทธินิโรธ (ดับด้วยสงบระงับ) คือ อาศัยโลกุตตรมรรคดับกิเลสเด็ดขาดไปแล้ว บรรลุโลกุตตรผล กิเลสเป็นอันสงบระงับไปหมดแล้ว ไม่ต้องขวนขวายเพื่อดับอีก ในขณะแห่งผลนั้น ชื่อ ปฏิปัสสัทธินิโรธ

๕. นิสสรณนิโรธ (ดับด้วยสลัดออกได้) หรือดับด้วยปลดปล่อยไป คือ ดับกิเลสเสร็จสิ้นแล้ว ดำรงอยู่ในภาวะที่กิเลสดับแล้วนั้นยังยืนตลอดไป ภาวะดับนั้นชื่อนิสสรณนิโรธ ได้แก่มตธาตุ คือ นิพพาน^{๓๖}

๓.๓.๓ ดับกรรมด้วยวิมุตติ

วิมุตติ คือ การหลุดพ้นจากกิเลสเป็นระดับขั้นไป มี ๕ ระดับ คือ

^{๓๖} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๔/๕๘๐.

๑. ตัพทวิมุตติ หลุดพ้นชั่วคราว

๒. วิกัมภณวิมุตติ หลุดพ้นด้วยการสะกดไว้ ระวังอำนาจกิเลสไว้ด้วยอำนาจของกำลังฌาน เมื่ออยู่ในฌาน ได้แก่ วิมุตติของผู้ได้ฌาน ๘

๓. สมุจเฉทวิมุตติ หลุดพ้นอย่างเด็ดขาด หลุดพ้นด้วยอำนาจอริยมรรคตัดขาดจากกิเลสผู้บรรลู่สถาปตติมรรค อรหัตตมรรค

๔. ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ หลุดพ้นอย่างสงบ พ้นกิเลสต่อจากอรหัตตมรรคถึงอรหัตตผล ไม่ต้องพยายามกำจัดกิเลสอีกเพราะกิเลสระงับไม่เกิดอีกแล้วในขณะผลนั้น ๆ

๕. นิสสรณวิมุตติ หลุดพ้นด้วยออกไป หลุดพ้นกิเลสอย่างยั่งยืน ได้แก่ วิมุตติ คือนิพพาน^{๓๗}

ความหลุดพ้นคือวิมุตติ มี ๒ ประการ คือ เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ

๑. **เจโตวิมุตติ** (ความหลุดพ้นแห่งจิต) คือ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจการฝึกจิต, ความหลุดพ้นแห่งจิตจากราคะ ด้วยกำลังแห่งสมาธิ (ในสุดต้นตปิฎกได้ให้ความหมายของเจโตวิมุตติว่า หมายถึงผลอันเกิดจากสมาธิ คือ ความหลุดพ้นด้วยสมถกัมมัฏฐาน^{๓๘} เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ เรียกว่า วิมุตติ ๒ เป็นการหลุดพ้นด้วยจิตที่เป็นสมาธิ กับการหลุดพ้นด้วยจิตที่เกิดปัญญา^{๓๙}

๑) หากเป็นการบรรลุธรรมไม่ว่าผู้ภาวนาจะเป็น สมณะยานิก (ทำฌานได้) หรือ วิปัสสนายานิก (วิปัสสนาล้วน) ก็จะได้ความหลุดพ้นด้วยจิตที่เป็นสมาธิ (เจโตวิมุตติ) และการหลุดพ้นด้วยจิตที่มีปัญญา (ปัญญาวิมุตติ) ไปพร้อมกัน เนื่องจากขณะที่เกิดอริยมรรค จิตของวิปัสสนายานิกจะรวมเข้าสู่ปฐมฌานหลุดพ้นจากกิเลสสังโยชน์ในปฐมฌานนั้น เรียกว่า เกิดเจโตวิมุตติ และตัดกิเลสสังโยชน์เป็นสมุจเฉทปหาน (ละได้ขาด) ด้วยวิปัสสนาปัญญา เรียกว่าเกิดปัญญาวิมุตติ สำหรับสมณะยานิกก็เช่นเดียวกัน แต่จิตจะรวมเข้าฌานใดฌานหนึ่งที่ท่านได้และหลุดพ้นจากกิเลสสังโยชน์ด้วยเจโตวิมุตติและตัดได้ขาดด้วยวิปัสสนาปัญญาในฌานนั้น ๆ

๒) หากเป็นเพียงการเจริญภาวนาแต่ยังไม่บรรลุธรรม ผู้ภาวนาก็จะสัมผัสผัสการหลุดพ้นแบบชั่วคราวได้ทั้งแบบ เจโตวิมุตติ เรียกว่า วิกัมภณปหาน เป็นการที่ละกิเลสด้วยการข่มไว้ด้วยฌาน และแบบปัญญาวิมุตติ เรียกว่า สังขารุเปกขาญาณ หมายถึง ปัญญาญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร ไม่ยินดียินร้ายในสังขารทั้งหลาย เลิกละความเกี่ยวเกาะกับสังขารเสียได้ เป็นการหลุดพ้นด้วยปัญญา แต่ยังไม่ละขาดด้วยอริยมรรค

อุกโตภาควิมุตและปัญญาวิมุต เป็นการหลุดพ้นของอริยะบุคคลในอริยะบุคคล

^{๓๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ผลิธัมม, ๒๕๕๖), หน้า ๓๗๗.

^{๓๘} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๑๐๗.

^{๓๙} อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๑๐๗.

อุกโตภาควิมุต (ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน คือ ท่านที่ได้สัมผัสสัทธิโมกข์ ๘ ด้วยกาย และสิ้นอาสวะแล้วเพราะเห็นด้วยปัญญา หมายถึงเอาพระอรหันต์ผู้ได้เจโตวิมุตติขั้นอุปสมบัติมาก่อนที่จะได้ปัญญาวิมุตติ) เป็นสมณะยานิกที่ได้รูปมานก่อนบรรลอรหันตมรรคด้วยวิปัสสนาปัญญา คือ หลุดพ้นสองส่วน คือ หลุดพ้นจากรูปธรรม (รูปมาน) ด้วยอรูปมาน และหลุดพ้นจากนามธรรม (อรูปมาน) ด้วยวิปัสสนาญาณ

๒. ปัญญาวิมุตติ (ความหลุดพ้นด้วยปัญญา) คือ ความหลุดพ้นด้วยอำนาจการเจริญปัญญา ความหลุดพ้นแห่งจิตจากอวิชชาด้วยปัญญาที่รู้เห็นตามเป็นจริง (ในสุดตันตปิฎกได้ให้ความหมายของปัญญาวิมุตติว่า หมายถึง ผลอันเกิดจากปัญญา คือ ความหลุดพ้นด้วยวิปัสสนากัมมัญฐาน)

๑) ปัญญาวิมุต (ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา คือ ท่านที่มีสัมผัสสัทธิโมกข์ ๘ ด้วยกาย แต่สิ้นอาสวะแล้วเพราะเห็นด้วยปัญญา หมายถึงเอาพระอรหันต์ผู้ได้ปัญญาวิมุตติก็สำเร็จเลยทีเดียว) เป็นวิปัสสนายานิก หรือพระอริยบุคคลขั้นต้นที่ไม่ได้ทำมานานมาก่อน (แต่ได้ปฐมฌานตอนบรรลอรหิมรรคขั้นต้น)

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสอนแก่ภิกษุว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเจริญมรรคและปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา มรรค เป็นอย่างไร ปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา เป็นอย่างไร คือ โพชฌงค์ ๗ ประการ”^{๔๐}

โพชฌงค์ ๗ ประการที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นตัณหา เมื่อเจริญสติสัมโพชฌงค์ ธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ วิริยสัมโพชฌงค์ ปิตติสัมโพชฌงค์ ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ สมาธิสัมโพชฌงค์ อุเบกขาสัมโพชฌงค์ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในวิโสธกะ อันไพบุลย์ เป็นนหคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีความเบียดเบียน เมื่อเธอเจริญสติสัมโพชฌงค์อันอาศัยเป็นนหคคตะ ไม่มีขอบเขต ไม่มีความเบียดเบียน ย่อมละตัณหาได้ เพราะละตัณหาได้จึงละกรรมที่มีตัณหาเป็นมูลได้ เพราะละกรรมได้ จึงละทุกข์ในวิภวภูตที่มีกรรมเป็นมูลได้ เพราะสิ้นตัณหาจึงสิ้นกรรม เพราะสิ้นกรรมจึงสิ้นทุกข์^{๔๑}

๓.๓.๔ การดับกรรมในกัมมนิโรธสูตร

การดับกรรมในกัมมนิโรธสูตร คือ ท่านรู้แจ้งธรรมวิเศษที่เป็นพระอริยบุคคล หรือบุคคลผู้ประเสริฐ ได้แก่ ๑. พระโสดาบัน ๒. พระสกทาคามี ๓. พระอนาคามี ๔. พระอรหันต์ มีคุณสมบัติแตกต่างกัน ดังนี้

ก) พระโสดาบัน

พระโสดาบัน คือ พระอริยบุคคลประเภทแรกในพระพุทธศาสนาที่ได้เข้าถึงกระแสแห่งพระนิพพาน แล้วเป็นผู้ถึงกระแสอริยมรรคครั้งแรก^{๔๒} การดับกรรมของพระโสดาบันนั้น ดับด้วยการ

^{๔๐} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๐๗/๑๓๘.

^{๔๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๐๗/๑๓๘.

^{๔๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), คำว่าดเล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗๗.

ปฏิบัติตามสติปัฏฐาน ๔ คือ การพิจารณา กาย เวทนา จิต ธรรม โดยทางสายกลางที่เรียกว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ พระโสดาบันจึงเป็นบุคคลผู้ที่ปฏิบัติ จนสามารถละสังโยชน์ (เครื่องผูกมัดใจ) ๓ ประการอันได้แก่ ๑. สักกายทิฏฐิ ๒. วิจิกิจฉา ๓. สีลัพพตปรามาส^{๔๓}

๑) สักกายทิฏฐิ คือ การละจากความเห็นผิด เห็นว่าเป็นตัวตน เราเขา เป็นโน้นเป็นนี่ มองเห็นสภาพความจริงว่าสัตว์บุคคลเป็นเพียงองค์ประกอบต่าง ๆ ที่มาประชุมกันเข้าทำให้เกิดการเห็นแก่ตัว และความรู้สึกที่มากกระทบบีบคั้น เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่เที่ยงเป็นทุกข์มีทางดับทุกข์ได้

๒) วิจิกิจฉา คือ มีความลังเลสงสัยในคุณของพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และ พระสงฆ์ (ความลังเล, ความสงสัย, ความไม่แน่ใจ, ความเคลือบแคลงในกุศลธรรมทั้งหลาย, ความลังเล เป็นเหตุไม่แน่ใจในปฏิปทาเครื่องดำเนินของตน)

๓) สีลัพพตปรามาส คือ ความเชื่ออย่างเห็นผิดในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายนอกตัว, ความยึดมั่นในความดีเพียงชั้นศีลของตน และความเชื่อว่าการบำเพ็ญทางกายวาจาเท่านั้นที่จะสามารถทำให้คนบริสุทธิ์จากกิเลสหรือหลุดพ้นได้ ความเห็นเหล่านี้ถูกจัดเป็นความเห็นที่ผิดพลาดในทางพระพุทธศาสนาเพราะเนื่องด้วยพระพุทธศาสนาเน้นเรื่องภายในจิตใจคือการหลุดพ้นด้วยปัญญาภายในเป็นสำคัญ และละได้อย่างสิ้นเชิง ได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล^{๔๔} สามารถกำจัดกิเลสบางอย่างได้อย่างเด็ดขาด เพราะฉะนั้นจึงตกถึงกระแสแห่งพระนิพพานแล้ว เปรียบเหมือนคนที่ตกลงไปอยู่ในกระแสแห่งแม่น้ำ แล้วกำลังลอยไปตามกระแสน้ำ อีกไม่นานก็จะถึงทะเล^{๔๕} ผู้บรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน คือ ผู้ที่ได้บรรลุโสดาปัตติผลและโสดาปัตติผล เป็นผู้ที่มีจิตมุ่งตรงที่จะเข้าสู่พระนิพพานภายในไม่เกิน ๗ ชาติ^{๔๖} ที่เรียกบุคคลผู้เป็นโสดาบันว่าบรรลุโสดาปัตติผล ก็เพราะว่าเป็นผู้ได้บรรลุ เกิดธรรมจักขุ (ดวงตาเห็นธรรม) ที่ปราศจากอริ ปราศจากมลทิน คือ รู้ว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีการเกิดขึ้นเป็นธรรมดาสิ่งนั้นย่อม มีการดับไปเป็นธรรมดา^{๔๗}

อีกนัยหนึ่งนั้น พระโสดาบันก็คือ ผู้ที่สมบูรณ์ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เรียกอีกอย่างว่า มัชฌิมาปฏิปทา หรือผู้ที่ศึกษาและปฏิบัติในเรื่องไตรสิกขา จนได้รับผลคือรู้ชัดและมีความเข้าใจเรื่องของชีวิต เรื่องความทุกข์เป็นอย่างดี เช่นเดียวกับพระอัญญาโกณฑัญญะซึ่งเป็นพระโสดาบันท่านแรกในพระพุทธศาสนา เพราะได้ฟังธรรมจากปวัตตนสูตรจาก พระพุทธเจ้าเกิดดวงตาเห็นธรรม^{๔๘} คือ รู้และเข้าใจตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสสอนจนสำเร็จเป็นพระโสดาบัน ดังเนื้อความว่า ธรรมจักขุอันปราศจากอริ ปราศจากมลทิน ได้เกิดแก่พระอัญญาโกณฑัญญะว่า “สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา”^{๔๙} พระโสดาบันสามารถที่กำจัดกิเลสคือสังโยชน์

^{๔๓} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๔.

^{๔๔} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๔๑/๑๕๖.

^{๔๕} แสง จันทร์งาม, **พุทธศาสนวิทยา**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: อริการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓๗.

^{๔๖} สุนทร ญ รังษี, **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๕๑๐.

^{๔๗} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๕/๑๑๕.

^{๔๘} วิ.ม.อ. (ไทย) ๔/๑/๘๖.

^{๔๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๕๕.

๓ ประการเบื้องต้นได้อย่างเด็ดขาด ดำรงอยู่ในโลกุตตรภูมิ เป็นผู้เที่ยงต่อการสิ้นกิเลส มุ่งตรงสู่ความสงบสูงสุดดับทุกข์ได้สิ้นเชิง ที่จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

๑) ประเภทของพระโสดาบัน

ในพระพุทธศาสนา ได้แบ่งพระโสดาบันออกเป็นประเภทได้ ๓ ประเภท ตามกำลังแห่งความพร้อม (อินทรีย์) และตามความมุ่งมั่นต่ออริยมรรคเบื้องต้น^{๕๐} ดังนี้

(๑) เอกพีชีโสดาบัน คือ พระโสดาบันผู้มีพีช คือ อตภาพเดียว หมายความว่า เกิดอีกครั้งเดียวก็จะบรรลุพระอรหันต์^{๕๑} คือ จะไปเกิดในเทวโลกหรือมนุษย์โลกอีกเพียงครั้งเดียวเท่านั้น แล้วก็จะบรรลุถึงอรหัตผล แล้วปรินิพพานในชาตินั้น พระโสดาบันประเภทนี้เป็นผู้ศึกษา และปฏิบัติในไตรสิกขาเป็นที่น่าพอใจ กล่าวคือ เป็นผู้รักษาศีลได้บริสุทธิ์ไม่ต่างพร้อย ผีภนสมาธิและปัญญาได้ตั้งอยู่ในเกณฑ์ปานกลาง ละสังโยชน์เบื้องต้นได้ ๓ ข้อคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสได้โดยเด็ดขาด เป็นผู้ที่จะไม่ตกต่ำไปสู่อบายภูมิทั้ง ๔^{๕๒} และจะต้องตรัสรู้มรรค ๓ เบื้องสูงในภพหน้า คือ ในภพที่ไปเกิดใหม่นั้นอย่างแน่นอน ดังพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิพอประมาณ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เขาจึงเป็นเอกพีช เกิดเป็นมนุษย์อีกครั้งเดียว ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้”^{๕๓} บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะได้ละสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า บุคคลนั้นเกิดเป็นมนุษย์ภพเดียวเท่านั้นก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้เรียกว่า ผู้เป็นเอกพีช^{๕๔}

(๒) โกลังโกลโสดาบัน คือ พระโสดาบันผู้ที่ กำลังจะไปเกิดในภพภูมิใหม่จะเป็นเทวดา หรือมนุษย์ก็ได้ จะเป็น ๒ หรือ ๓ ภพ หมายถึง พระโสดาบันที่จุติจากมนุษย์โลกแล้วไปเกิดในเทวโลก ครั้งหนึ่งก่อน จุติจากเทวโลกแล้วกลับมาในมนุษย์โลก และจะได้บรรลุอรหัตผล ปรินิพพานในมนุษย์โลกนี้^{๕๕}

พระโสดาบันประเภทนี้ มีคุณสมบัติเช่นเดียวกับเอกพีชีโสดาบัน เป็นผู้ศึกษาและปฏิบัติในไตรสิกขาเป็นที่น่าพอใจ กล่าวคือ เป็นผู้รักษาศีลได้บริสุทธิ์ไม่ต่างพร้อย ผีภนสมาธิและปัญญาได้ตั้งอยู่ในเกณฑ์ปานกลาง ละสังโยชน์เบื้องต้นได้ ๓ ข้อ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ได้เด็ดขาด เป็นผู้ที่จะไม่ตกต่ำไปสู่อบายภูมิทั้ง ๔ และจะต้องตรัสรู้มรรค ๓ เบื้องสูงในกาลภพหน้า สิ่งที่แตกต่างกันคือเรื่องภพภูมิที่เกิด กล่าวคือ โกลังโกลโสดาบัน จะต้องเกิดในตระกูล ๒-๓ ชาติ ถ้าเกิดเป็นมนุษย์ก็ไม่เกิดในตระกูลต่ำ คือ เกิดในตระกูลที่มีโอกาสสมบัติมากเท่านั้น^{๕๖} ดังพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้ เป็นผู้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิพอประมาณ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ

^{๕๐} สารตถ.ฎีกา ๑/๒๑/๕๕๙.

^{๕๑} อัง.ติ.อ. (ไทย) ๒/๘๘/๒๔๒.

^{๕๒} ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๖/๑๖๕.

^{๕๓} อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๗.

^{๕๔} อภิ.ป. (ไทย) ๓๖/๓๓/๑๕๔.

^{๕๕} อภิ.ปญจ.อ. (ไทย) ๓๑/๕.

^{๕๖} อภิ.ปญจ.อ. (ไทย) ๓๑/๕.

เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เขาจึงเป็นโกลังโกละ ท่องเที่ยวไปสู่ตระกูล ๒ หรือ ๓ ตระกูล ก็จะทำให้ที่สุดแห่งทุกข์ได้”^{๕๗} บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า บุคคลนั้นท่องเที่ยวไป ๒ หรือ ๓ ตระกูลแล้วจึงจะทำให้ที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้ เรียกว่า ผู้เป็นโกลังโกละ^{๕๘}

(๓) สัตตักขัตตูปรมโสดาบัน หมายถึง พระโสดาบันเป็นผู้ที่จะเกิดอีกไม่เกิน ๗ชาติ หมายถึง พระโสดาบันที่ยังจะต้องเวียนว่ายตายเกิดในมนุษยโลก และเทวโลกอีก ๗ ครั้งเป็นอย่างมาก หลังจากนั้นก็จะบรรลุอรหัตผลและปรินิพพาน^{๕๙}

พระโสดาบันประเภทนี้ มีคุณสมบัติเช่นเดียวกับ เอกพีชีโสดาบันและโกลังโกลโสดาบัน คือ เป็นผู้ศึกษาและปฏิบัติในไตรสิกขาเป็นที่น่าพอใจ กล่าวคือ เป็นผู้รักษาศีลได้บริสุทธิ์ไม่ต่างพร้อย ไม่มัวหมอง ผิดฝนสมาริ ผิดปัญญาได้ด้อยอยู่ในเกณฑ์ปานกลางละสังโยชน์เบื้องต้นได้ ๓ ข้อ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสได้เด็ดขาด เป็นผู้ที่ไม่ตกต่ำไปสู่อบายภูมิทั้ง ๔ และจะต้องตรัสรู้มรรค ๓ เบื้องสูงในกาลภายหน้า ที่แตกต่างคือเรื่องภพภูมิที่เกิด สัตตักขัตตูปรมโสดาบัน เมื่อเกิดในภพใหม่เป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็เกิดได้ไม่เกิน ๗ ครั้ง^{๖๐} ดังพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้เป็นผู้ที่มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิพอประมาณ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการ สิ้นไป เขาจึงเป็นสัตตักขัตตูปรมะ ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์อย่างมาก ๗ ครั้ง ก็จะทำให้ที่สุดแห่งทุกข์ได้”^{๖๑} บุคคลบางคนในโลกนี้ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป ได้เป็นโสดาบัน ไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า บุคคลนั้นท่องเที่ยวไปในเทวโลก และมนุษยโลก ๗ ชาติแล้วจึงจะทำให้ที่สุดแห่งทุกข์ได้บุคคลนี้เรียกว่าผู้เป็นสัตตักขัตตูปรมะ^{๖๒} พระโสดาบันทั้ง ๓ ประเภทนี้เมื่อเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเกิดในตระกูลที่สูง เช่น ตระกูลของเศรษฐี สมบูรณ์ด้วยบริวารสมบัติและทรัพย์สมบัติเท่านั้น

ข) พระสกทาคามี

พระสกทาคามี หมายถึง ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวก็สามารถกำจัดทุกข์ให้สิ้นไปได้ ผู้ได้บรรลุมรรคระดับนี้ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในขั้นของศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิและปัญญา ทำสังโยชน์ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาสให้หมดสิ้นไป และทำกามราคะ และปฏิฆะ ให้เบาบางลง กามราคะ หมายถึง ความพอใจในกาม คือ ความเพลินในการที่ได้เสพ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมารมณ์ สิ่งที่น่าพอใจ ปฏิฆะ หมายถึง การที่ไปกระทบกระทั่งภายในใจ และคล้ายความพยายามอย่างละเอียด หากสังโยชน์ทั้งสองประการนี้หมดไปก็จะเป็นพระอนาคามี

การบรรลุมรรคในระดับนี้ ระดับมรรคเรียกว่า สกทาคามีมรรค ในระดับมรรคผลเรียกว่า สกทาคามีผล พระอริยบุคคลผู้บรรลุมีชื่อว่า พระสกทาคามี (พระสกิทาคามี) พระอริยบุคคล ระดับ

^{๕๗} อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๗-๘.

^{๕๘} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๓๒/๑๕๔.

^{๕๙} แสง จันทรงาม, พุทธศาสนวิทยา, หน้า ๑๗๙.

^{๖๐} อภ.ป. (ไทย) ๓๗/๖๔๑/๖๙๙.

^{๖๑} อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๑๒/๔๕๘.

^{๖๒} อภ.ป. (ไทย) ๓๖/๓๑/๑๕๔.

พระสกทาคามีนี้ ต้องละสังโยชน์ ๓ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสัสสัพทปราคาสได้อย่างเด็ดขาด ไม่มีเหลืออยู่ในจิตสันดาน และทำราคะ โทสะโมหะ ให้เบาบางลง จะกลับมาเกิดอีกเพียงชาติเดียวเท่านั้น ก็จะดับขันธปรินิพพาน แต่การจะเกิดขึ้นที่ไหนนั้น ได้จำแนกไว้ ๕ ประเภท คือ

๑) บางท่านเป็นมนุษย์ สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในโลกมนุษย์นี้แล้ว ไปบังเกิดในเทวโลก จุตติจากเทวโลกมาเกิดในโลกมนุษย์ สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วปรินิพพานในโลกมนุษย์ นี้เอง

๒) บางท่านเป็นมนุษย์ สำเร็จเป็นพระสกทาคามีกระทำความเพียรเจริญวิปัสสนากรรมฐานจนบรรลุเป็นพระอรหันต์ แล้วดับขันธปรินิพพานในชาติเดียวกันในโลกมนุษย์นี้เอง

๓) บางท่านเป็นมนุษย์ สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในโลกมนุษย์นี้ จุตติไปเกิดในเทวโลก แล้วได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ดับขันธปรินิพพานในเทวโลกนั่นเอง

๔) บางท่านเป็นเทวดา สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในเทวโลก แล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์ ดับขันธปรินิพพานในเทวโลกนั่นเอง

๕) บางท่านเป็นเทวดา สำเร็จเป็นพระสกทาคามีในเทวโลก จุตติมาปฏิสนธิในโลกมนุษย์ แล้วบรรลุเป็นพระอรหันต์ แล้วดับขันธปรินิพพานในโลกมนุษย์นี้เอง

ค) พระอนาคามี

พระอนาคามี หมายถึง ผู้ที่จะปรินิพพานในที่สุดก็ไม่เวียนวนกลับมาอีก ผู้ที่ได้บรรลุธรรมในระดับนี้ เป็นผู้ที่ทำให้มีความบริบูรณ์ในศีลและสมาธิ ทำได้พอประมาณในปัญญาที่มีทำสังโยชน์ ๕ อย่าง คือ

สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัสสัพทปราคส กามราคะ และความพยาบาทให้หมดสิ้นไป การบรรลุธรรมระดับนี้ ระดับมรรค เรียกว่า อนาคามีมรรค ขึ้นผล เรียกว่า อนาคามีผล พระอริยบุคคลผู้บรรลุมีชื่อว่า พระอนาคามี พระอริยบุคคล ระดับพระอนาคามีนี้ จะต้องละสังโยชน์ ๕ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัสสัพทปราคส กามราคะ และพยาบาท ได้อย่างเด็ดขาด ไม่มีเหลืออยู่ในจิตสันดานเมื่อพระอนาคามีไปบังเกิดในพรหมโลก มี ๕ ประเภท คือ

๑) อันตรปรินิพพายีอนาคามี หมายถึง พระอนาคามีผู้ปรินิพพานในระหว่าง คือ เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่งแล้ว อายุยังไม่ถึงกึ่งก็ปรินิพพานมี ๓ จำพวก คือ

(๑) พวกที่เกิดในชั้นสุทธาวาสอวิหาซึ่งมีอายุ ๑,๐๐๐ กัป แต่กับบรรลุอรหัตตผล สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันที่เกิด ถ้าไม่บรรลุในวันที่เกิดก็จะบรรลุภายใน ๑๐๐ กัป

(๒) พวกที่เมื่อไม่สามารถบรรลุอรหัตตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันเกิดก็บรรลุภายใน ๒๐๐ กัป

(๓) พวกที่เมื่อไม่สามารถบรรลุอรหัตตผลสำเร็จเป็นพระอรหันต์ในวันเกิดก็บรรลุภายใน ๔๐๐ กัป^{๖๓}

^{๖๓} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๒๔๓.

๒) อุปหัจจปรินิพพายีอนาคามี หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่ง แล้วจวนจะถึงปรินิพพาน คือ อายุพ้นกึ่งแล้วจวนจะถึงสิ้นอายุจึงปรินิพพาน

๓) อสังขารปรินิพพายีอนาคามี หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่ง แล้วปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก

๔) สสังขารปรินิพพายีอนาคามี หมายถึง พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภพใดภพหนึ่ง แล้วปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก

๕) อุทังโสโตกนิภูคคามือนาคามี หมายถึง พระอนาคามีผู้มีกระแสเบื้องบนไปสู่อกนิภูคภพ คือเกิดในสุทธาวาสจนถึงอกนิภูคภพแล้วปรินิพพานในภพนั้น พระอนาคามีผู้ที่แก้กำในสัทธินทรีย์ เกิดในพรหมโลกชั้นอวิหาภูมิ ผู้ที่แก้กำใน วิริยินทรีย์ เกิดในชั้นอตัปปาภูมิ ผู้ที่แก้กำในสติทรีย์ เกิดในชั้นสุทสสาภูมิ ผู้ที่แก้กำในสมาธิในทรีย์ เกิดในชั้นสุทสสีภูมิ ผู้ที่แก้กำในปัญญินทรีย์ เกิดในอกนิภูคภูมิ^{๖๔}

ง) พระอรหันต์

พระอรหันต์ หมายถึง พระอริยบุคคลในชั้นสูงสุด ผู้ได้บรรลุลหรรณในระดบันี้ เป็นผู้หมดสิ้น ซึ่งอาสวะกิเลส สามารถกระทำใ้บริบูรณ์ในไตรสิกขา คือ ศีลสมาธิ ปัญญา และทำสังโยชน ๑๐ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะพยาบาท รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาให้หมดสิ้นไป การบรรลุลหรรณระดบันี้ระดบัมรรค เรียกว่า อรหัตตมรรค ระดบัผล เรียกว่า อรหัตตผล พระอริยบุคคลผู้บรรลุมีชื่อว่า พระอรหันต์ พระอริยบุคคลระดบัพระอรหันต์นี้ นอกจากจะประหารกิเลสได้โดยสิ้นเชิง และตัดสังโยชนทั้ง ๑๐ ประการได้อย่างเด็ดขาดแล้ว ท่านยังสามารถเข้าอรหัตตผลสมาบัติได้ เสวยอารมณ์พระนิพพานได้ตามที่จิตปรารถนา และเมื่อท่านหมดกิเลสอยู่จนจบพรหมจรรย์แล้ว ไม่เกิดอีกต่อไป พอถึงอายุขัยแล้วท่านก็จะดับขันธปรินิพพาน ส่วนพระอรหันต์นั้นมี ๒ ประเภท ๔ ประเภท และ ๕ ประเภทดังนี้

พระอรหันต์ ๒ ประเภท คือ

๑. พระสุกขวิปัสสกะ หมายถึง ผู้เห็นอย่างแท้จริง คือผู้มีได้มานสำเร็จอรหัตผลด้วยเจริญแต่วิปัสสนาล้วน

๒. สมถยานิก ผู้ที่มีสมถเป็นยาน คือ ท่านผู้เจริญสมถะเพียรจนได้มานสมาบัติแล้ว จึงมาเจริญวิปัสสนาต่อจนสำเร็จอรหัตผล^{๖๕}

พระอรหันต์ ๔ ประเภท คือ

๑. สุกขวิปัสสกะ ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน

๒. เติวิชชะ ผู้ได้วิชชา ๓

๓. ฉฬภิญโญ ผู้ได้ภิญญา ๖

^{๖๔} พระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตติวุฒ โภทฺธิ ภิคุ), *ปรมัตถธรรม ๔ (จิต เจตสิก รูป นิพพาน)*, หน้า ๘๘.

^{๖๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๒๐๖, ๓๑๒.

๔. ปฏิสัมภิยัปปัตตะ ผู้บรรลุปฏิสัมภิยา ^{๖๖}

พระอรหันต์ ๕ ประเภท คือ

๑. ปัญญาวิมุต ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา
๒. อุภโตภาควิมุต ผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน คือ ได้ทั้งเจโตวิมุต ขึ้นอุปสมบาติก่อนแล้วได้ปัญญาวิมุต
๓. เติวิชชะ ผู้ได้วิชา ๓
๔. ฉฬภิญโญ ผู้ได้อภิญญา ๖
๕. ปฏิสัมภิยัปปัตตะ ผู้บรรลุปฏิสัมภิยา ^{๖๗}

๓.๔ อานิสงส์การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร

ผู้เจริญสติปัฏฐานย่อมบรรลุมรรคผล และนิพพานเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้ละกิเลสได้โดยสิ้นเชิง สามารถระงับความเศร้าโศกและ ความคร่ำครวญ ดับทุกข์ทางกายและโหม่นสทางใจในภพนี้ เมื่อได้บริพพานแล้วก็ไม่เวียนตายเวียนเกิดในภพใหม่ได้รับทุกข์และโหม่นสอีกท่านเป็นผู้บรรลุมรรคญาณ ๔ คือ โสตาปัตติมรรคญาณ สกทาคามิมรรคญาณ อนาคามิมรรคญาณและอรหัตตมรรคญาณ พร้อมทั้งรู้แจ้งพระนิพพานอันเป็นสภาพดับทุกข์ทั้งปวง สมจริงดังพระพุทธพจน์ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นทางเดียวที่จะทำให้เหล่าสัตว์บริสุทธิ์ได้ ล่วงพ้นความโศกและความรำพันคร่ำครวญได้ ดับทุกข์และโหม่นสได้ บรรลุอริยมรรคและเห็นแจ้งพระนิพพานได้หนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ” ^{๖๘} การเจริญสติปัฏฐานนี้เป็นทางสายเดียวเพื่อชำระกิเลสรู้แจ้งพระนิพพาน ดังนั้น ผู้ที่เจริญสติปัฏฐานด้วยการระลึกกรูกรูป เวทนา จิต และสภาวะธรรมอันเป็นปรมัตถ์ล้วน ๆ จึงสามารถบรรลุจุดหมายในการปฏิบัติธรรมคือ ความหลุดพ้นจากวิญญูสงสารได้ ดังคำอธิบายพระดำรัสว่า “เอกายโน อโย ภิกขเว มคโค สตตานํ วิสุทฺธิยา โสกปริเทวานํ สมติกกมย ทุกขโหม่นสสานํ อตถกมย ฌายสฺส อธิคมย นิพพานสฺส สจฺฉิกิริยาย ,ยทิทํ จตฺตาริ สติปฏฺฐานา” ภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นทางเดียว ในคัมภีร์อรรถกถาและฎีกาว่า ภิกษุทั้งหลาย หนทาง คือ สติปัฏฐานนี้เป็นทางสายเดียว ไม่ใช่ทางสองแพร่ง คือ

- ๑) เป็นทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว
- ๒) เป็นทางสายเดียวที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้น
- ๓) เป็นทางปฏิบัติในศาสนาเดียว คือ พระพุทธศาสนา
- ๔) เป็นทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียว คือ พระนิพพาน ^{๖๙}

^{๖๖} วิสุทฺธิมรรค. (ไทย) ๓/๓๗๓.

^{๖๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิตภัณ, ๒๕๕๖), หน้า ๘๑.

^{๖๘} ที.ม. (บาลี). ๑๐/๓๗๓/๒๔๘, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑-๓๐๒.

^{๖๙} ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๕๘๕.

ด้วยเหตุนี้ นักปฏิบัติจึงควรเชื่อมั่นพระพุทธดำรัสนั้นแล้วเพียรเจริญสติปัฏฐานเพื่อบรรลुธรรมอันเป็นที่พึงของเราทั้งหลายเถิด สรุปว่าในหมวดที่ผ่านมา พระพุทธองค์ทรงแสดงสภาวะธรรมปัจจุบันที่จิตรับรู้ คือ กองรูป เวทนา และจิต โดยกองรูปจัดเป็นรูปขันธ์ เวทนาเป็นเวทนาขันธ์ และจิตเป็นวิญญาณขันธ์ แต่ในหมวดธรรมมานุปัสสนานี้ทรงแสดงสภาวะธรรมที่เป็นรูปนามทั้งหมด โดยเน้นความเป็นนิรวณและความเป็นขันธ์ คือ กองรูป นาม เป็นต้น

มีพระพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ก็ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญมหาสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้อย่างนี้ ตลอด ๗ ปี เขาพึงหวังผล ๒ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พระอรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีขันธ์ปัญจกเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี ๗ ปี ยกไว้ ผู้ใดผู้หนึ่งพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี้อย่างนี้ตลอด ๖ ปี ๕ ปี ๔ ปี ๓ ปี ๒ ปี ๑ ปี ๑ ปียกไว้ ผู้ใดผู้หนึ่ง พึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี้อย่างนี้ตลอด ๗ เดือน เขาพึงหวังผล ๒ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ พระอรหัตผลในปัจจุบัน ๑ หรือเมื่อยังมีขันธ์ปัญจกเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี ๗ เดือน ยกไว้ ผู้ใดผู้หนึ่งเจริญสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้อย่างนี้ ตลอด ๖ เดือน ๕ เดือน...๔ เดือน...๓ เดือน...๒ เดือน...๑ เดือน กึ่งเดือน กึ่งเดือนยกไว้ ผู้ใดผู้หนึ่งพึงเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี้อย่างนี้ตลอด ๗ วัน เขาพึงหวังผล ๒ ประการ อย่างใด อย่างหนึ่งคือ พระอรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีขันธ์ปัญจกเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี” เป็นต้น^{๗๐}

๓.๕ สรุปท้ายบท

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ การฝึกจิตให้รู้แจ้งเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญา ซึ่งเป็นแนวทางทำให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ในกัมมนิโรธสูตรยังมีความสอดคล้องกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ ความดับกรรมเก่ากรรมใหม่ ดับกฎแห่งกรรม ดับการเวียนว่ายเกิด ตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ด้วยปฏิบัติทำให้ถึงความดับสิ้นแห่งกรรม และปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ หมายถึง ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือข้อปฏิบัติที่ใช้สดกกำหนดรู้ในทางกาย เวทนา จิต และธรรมตามความเป็นจริง โดยไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดียินร้าย ของความเปลี่ยนแปลง ความแปรปรวนไปตามสภาวะธรรม ที่เป็นจริงว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เพราะฉะนั้น การใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม ได้ทั้งภายในและภายนอกโดยสภาพเป็นเพียงนามรูปเท่านั้น คือ เป็นการกำหนดรู้ว่าเป็นเพียงสภาวะธรรม

การกำหนดรู้อายตนะนั้นเป็นสิ่งสำคัญมาก ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งในอารมณ์ที่มากกระทบ เมื่อรู้เท่าทันอารมณ์จิตก็จะเห็นด้วยปัญญาว่าธรรมทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ก็จะเกิดความเบื่อหน่ายคลายความกำหนัด คลายความยึดมั่นถือมั่น ความเป็นเราเป็นเขา เป็นตัวตน มีลักษณะแตกต่างโดยความเป็นรูปเป็นนาม คือ การกำหนดรู้อายตนะที่มากกระทบเพื่อให้รู้เท่าทัน ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ว่าเป็นเป็นรูปธรรมส่วนมานายตนะ เป็นนามธรรม อัมมายตนะ เป็นได้ทั้งรูปและนาม ซึ่งจะรู้ได้ด้วยญาณปัญญาว่า อารมณ์หรือสภาวะธรรมทั้งหลายที่ปรากฏขึ้นนั้นมีเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้น และมีเหตุปัจจัยให้ดับลง การรู้แจ้งในอารมณ์ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา จิตย่อมปล่อยวางคลายจากสภาวะธรรมนั้นได้ จิตก็จะไม่ยึดว่าบุคคลเป็นสัตว์ เรา เขา คลายอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นลงได้ด้วยปัญญา

^{๗๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๔/๓๓๘.

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร เป็นกระบวนการภาวนา เพื่อให้เกิดปัญญา เข้าไปรู้แจ้งความเป็นจริงของรูปนามที่เกิดจากกรรมเก่าและกรรมใหม่ คือ อายตนะภายในและอายตนะภายนอกที่ส่งผลให้เกิดความกำหนัดยินดี พอใจ ในกามคุณทั้งที่เกิดจาก ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายได้สัมผัส และใจกระทบธัมมารมณ์ เกิดความหลงสำคัญมั่นหมายว่าเป็นอัตตา เรา เขา ด้วยอำนาจของอวิชชาปกปิดปัญญาไม่ให้อำนาจตามความจริงว่า ธรรมทั้งหลายนั้นมีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ซึ่งเป็นกฎของไตรลักษณ์

บทที่ ๔

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร มีวัตถุประสงค์ ๒ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาหลักธรรมในกัมมนิโรธสูตร ๒) เพื่อศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดยศึกษาค้นคว้าจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปรกณวิเสส ตำราเอกสารทางวิชาการและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นำมาเรียบเรียง บรรยาย และตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งสามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

๔.๑ สรุปผลการวิจัย

ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร” ผลจากการศึกษาพบว่า

๔.๑.๑. จากการศึกษาหลักธรรมในกัมมนิโรธสูตร พบว่า

กรรมเก่า กรรมใหม่ และการดับกรรม โดยทางอายตนะภายในและภายนอก เป็นการกระทำ ความดี การทำความชั่ว ซึ่งเป็นการกระทำทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ เหตุให้เกิดกรรมชั่วนั้นมี ๓ ประการ ประกอบด้วย ๑) โลภะ (ความอยากได้) ๒) โทสะ (ความคิดประทุษร้าย) ๓) โมหะ (ความหลง) และเหตุให้เกิดกรรมดี ๓ ประการ คือ ๑) อโลภะ (ความไม่อยากได้) ๒) อโทสะ (ความไม่คิดประทุษร้าย) ๓) อโมหะ (ความไม่หลง)

ดังนั้น กัมมนิโรธสูตรนี้เป็นพระสูตรที่มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องกรรมโดยตรง ซึ่งได้กล่าวถึง กรรมเก่า ได้แก่ อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ที่ไปกระทบ (ผัสสะ) กับ อายตนะภายนอก ได้แก่รูปเสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ จึงทำให้เกิดกรรม เช่น ตาไปกระทบกับรูป ทำให้เกิดเป็นจักขุวิญญาณ หูไปกระทบกับเสียง ทำให้เกิดโสตวิญญาณ เป็นต้น

กรรมใหม่ ได้แก่ การกระทำทางกายกรรม ทางวจีกรรม และทางมโนกรรมด้วยเจตนาในปัจจุบันขณะ เป็นกรรมใหม่ ความดับกรรม ได้แก่ นิโรธซึ่งเป็นธรรมข้อเดียวที่ให้ถึงความดับกรรม และเป็นข้อเดียวกันกับความดับทุกข์ในอริยสัจ ๔ กัมมนิโรธสูตร ยังกล่าวถึงประเด็นสุดท้าย คือ ปฏิปทาที่จะทำให้เกิดความดับกรรมหรือเป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความดับกรรม ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ อันโดยมี สัมมาทิฐิ ฯลฯ สัมมาสมาธิ เป็นปฏิปทาให้ถึงความดับแห่งกรรม เมื่อใดอริยสาวก ทราบชัดกรรม เหตุเกิดแห่งกรรม ความต่างแห่งกรรมวิบากแห่งกรรม ความดับแห่งกรรม ปฏิปทาที่ถึงความดับแห่งกรรมอย่างนี้ ๆ เมื่อนั้นอริยสาวกนั้นย่อมทราบชัดพรหมจรรย์อันเป็นไปในส่วนแห่งความชำระกิเลสเป็นที่ดับกรรม

๔.๑.๒ จากการศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร พบว่า

การดับกรรมด้วยวิธีการ ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ การฝึกจิตให้รู้แจ้งเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญา ซึ่งเป็นแนวทางทำให้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ในกัมมนิโรธสูตรยังมีความสอดคล้องกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา คือ ความดับกรรมเก่ากรรมใหม่ ดับกฎแห่งกรรม ดับการเวียนว่ายตายเกิด ตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ด้วยปฏิบัติที่ให้ถึงความดับสิ้นแห่งกรรม และปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ ธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งสติ หรือข้อปฏิบัติที่ใช้สติกำหนดรู้ในทางกาย เวทนา จิต และธรรม ตามความเป็นจริง โดยไม่ถูกครอบงำด้วยความยินดียินร้ายของความเป็นไปเปลี่ยนแปลง ความแปรปรวนไปตามสภาวะธรรม ที่เป็นจริงว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เพราะฉะนั้น การใช้สติตั้งมั่นในการพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม ได้ทั้งภายในและภายนอกโดยสภาพเป็นเพียงรูปรูปนามเท่านั้น คือ เป็นการกำหนดรู้ว่าเป็นเพียงสภาวะธรรม

การดับกรรมด้วยการกำหนดรู้อายตนะนั้น เป็นสิ่งสำคัญมาก ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งในอารมณ์ที่มากกระทบ เมื่อรู้เท่าทันอารมณ์จิตก็จะเห็นด้วยปัญญาว่า ธรรมทั้งหลาย ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ก็จะเกิดความเบื่อหน่ายคลายความกำหนัด คลายความยึดมั่นถือมั่น ความเป็นเราเป็นเขา เป็นตัวตน มีลักษณะแตกต่างโดยความเป็นรูปเป็นนาม คือ การกำหนดรู้อายตนะที่มากกระทบเพื่อให้รู้เท่าทัน ตา หู จมูก ลิ้น กาย รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะว่าเป็นรูปธรรม ส่วน มนายตนะ เป็นนามธรรม อัมมายตนะ เป็นได้ทั้งรูปและนาม ซึ่งจะได้ด้วยญาณปัญญาว่า อารมณ์ หรือสภาวะธรรมทั้งหลายที่ปรากฏขึ้นนั้นมีเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้นและมีเหตุปัจจัยให้ดับลงด้วยปัญญา คือ การรู้แจ้งเห็นจริงในอารมณ์ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา จิตย่อมปล่อยวางคลายจากสภาวะธรรมนั้นได้ จิตก็จะไม่ยึดว่าบุคคลเป็นสัตว์ เรา เขา คลายอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นลงได้ด้วยปัญญา ซึ่งเป็นกระบวนการภาวนาเพื่อให้เกิดปัญญา เข้าไปรู้แจ้งความเป็นจริงของรูปนามที่เกิดจากกรรมเก่าและกรรมใหม่ คือ อายตนะภายในและอายตนะภายนอกที่ส่งผลให้เกิดความกำหนัดยินดี พอใจ ในกามคุณทั้งที่เกิดจาก ตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้ลิ้มรส กายได้สัมผัสและใจกระทบอัมมมารมณ เกิดความหลงสำคัญมั่นหมายว่าเป็นอัตตา เรา เขา ด้วยอำนาจของอวิชชา ปกปิดปัญญาไม่ให้รู้ตามความเป็นจริงว่า ธรรมทั้งหลายนั้น มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป ซึ่งเป็นกฎของไตรลักษณ์

๔.๒ ข้อเสนอแนะ

๔.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ในการศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในกัมมนิโรธสูตร ที่มุ่งเน้นการศึกษาเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นการรวบรวม และเรียบเรียงจากคำภีร์ หรือตำราวิชาการเท่านั้น

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีข้อคิดเห็นที่จะเสนอแนะเป็นกรณีศึกษาเชิงนโยบาย แนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเป็นหลักหลักธรรมในพระพุทธศาสนามีความสำคัญมากในการดำเนินชีวิตประจำวัน สังคมปัจจุบันนี้มุ่งเน้นทางวัตถุมากกว่า แต่เรื่องของจิตใจเจริญลง จึงทำให้คนทำกรรมชั่วกันมากขึ้น ด้วยการชิงดี ชิงเด่น แสวงหาผลประโยชน์ทุกวิถีทางเพื่อได้มาโดยไม่คำนึงถึงบาปกรรม ฉะนั้นควร

รู้เท่าทัน เข้าใจ และนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวันให้เกิดความสุข และเกิดประโยชน์สูงสุดแก่ตนเอง ครอบครัว และสังคม เพื่อให้เกิดความสงบสุข

๔.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การศึกษาในเรื่องเดียวกันนี้ ผู้ศึกษาควรที่จะศึกษาในเชิงความสัมพันธ์หรือความเกี่ยวข้องกับหลักธรรมอื่น ๆ ในประเด็นดังต่อไปนี้

- ๑) ศึกษาเปรียบเทียบการดับกรรมในกัมมณีโรธสูตร เหตุจากกรรมเก่า กรรมใหม่กับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาโดยไม่ได้ศึกษาเรื่องของกรรม
- ๒) ศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนาที่มีผลของกรรมเก่าและกรรมใหม่

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๙.

ข ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

แนบ มหานิรณนท. การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๓.

ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติกวิทยาลัย. คู่มือการศึกษาหลักสูตรจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ทิพย์วิสุทธิ จำกัด, ๒๕๕๔.

พระกัมมัญญานาจริยะ พระปณิตตาภวังค์. รู้แจ้งในชาตินี้. แปลโดย พระคันธสาราภวังค์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒.

พระคันธสาราภวังค์. โพธิปักขิยธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์, ๒๕๕๕.

พระเทพกิตติปัญญาคุณ (กิตติวุฒโฒ ภิกขุ). ปรมัตถธรรม ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๙.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). กรรมและการเวียนว่ายตายเกิด. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ระฆังทอง, ๒๕๕๖.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙. ราชบัณฑิต). คำวัดเล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เสียงเชียงใหม่, ๒๕๕๕.

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ). วิปัสสนากรรมฐาน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔.

พระธรรมวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณโณ). กฎแห่งกรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ มหา
มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๕.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ผลิธัมม์, ๒๕๕๖.

_____. **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๔๕. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ผลิธัมม์, ๒๕๕๙.

พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร ป.ธ. ๙). **กรรมที่ปณี**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ดอก
หญ้า, ๒๕๔๕.

_____. **กรรมที่ปณี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๔๕.

พระพุทฺธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์
ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด. ๒๕๕๔.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตฺโต). **กรรมและการเกิดใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:
สหธรรมิก. ๒๕๓๙.

พระราชรัตนมุนี (บุญเทียม ญาณินฺโท ป.ธ.๘ ผศ.ดร.). **นิพพานในพุทธศาสนาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร:
หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๖๐.

พระโสณมหาเถระ (มหาสียาตอ). **มหาสติปัฏสูตร ทางสู่พระนิพพาน**. กรุงเทพมหานคร: หจก.
ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์. ๒๕๕๕.

_____. **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**. แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร:
ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์. ๒๕๕๔.

พระอนุรุธะ และพระญาณธชะ. **อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถที่ปณี**. แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์. พิมพ์
ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๒.

พระอาจารย์ ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุเจ้าอาวาสวัดป่าสุทธนามะณี. **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ใน
ประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน),
๒๕๕๔.

พุทธทาสภิกขุ. **หลักปฏิบัติเกี่ยวกับกรรมและความสิ้นกรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ,
๒๕๕๓.

วศิน อินทสระ. **หลักกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่ชุมนุมทองอุตสาหกรรมและ
การพิมพ์, ๒๕๔๖.

สุนทร ณ รั้งซี่. **พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

แสง จันทรงาม. **พุทธศาสนวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: อีระการพิมพ์, ๒๕๔๔.

(๒) วิทยานิพนธ์:

พระชัยณรงค์ วิจิโต (ร้องมะรุต). “การประยุกต์หลักศีล ๕ เพื่อพัฒนาพฤติกรรมของบุคคลในสังคม”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระประสิทธิ์ ชุตินธโร (รุ่งเรืองตระกูล). “ศึกษาหลักธรรมและการเจริญวิปัสสนาภาวนาในอรณวิกังคสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระอินทรีย์ อตฺถยุตฺโต (กันทะวงศ์). “การศึกษาเรื่องวิบากกรรมในพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

ร้อยเอกวิชญ์วิสิฐ พูนเกิดมะเร็ง. “การศึกษาความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรมของพุทธศาสนิกชนอำเภอ เมืองนครราชสีมา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

นางสาวนพรัตน์ สมสวัสดิ์. “การศึกษาวิเคราะห์อริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อการหลุดพ้นจากกรรม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
กมฺมณีโรธสูตร
พระไตรปิฎก ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

๕. นวปฺราณวคฺค

๑. กมฺมณิโรธสุตฺต

[๑๔๖] นวปฺราณานิ ภิกฺขเว กมฺมานิ เทเสสฺสามิ กมฺมณิโรธจฺจ กมฺมณิโรธคามินิณฺจ ปฏิปทํ, ตํ สุณฺณถ สาทุกํ มนสิกโรถ, ภาสิสฺสามีติ. กตมณฺจ ภิกฺขเว ปฺราณกมฺมํ ? จกฺขุํ ภิกฺขเว ปฺราณกมฺมํ อภิสงฺขทํ อภิสณฺเจตยิตํ เวทณียํ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เปฯ ชีวฺหา ปฺราณกมฺมา อภิสงฺขทา อภิสณฺเจตยิตา เวทณียา ทฏฺฐพฺพา ฯ เปฯ มโน ปฺราณกมฺโม อภิสงฺขโท อภิสณฺเจตยิโต เวทนียो ทฏฺฐพฺโفو. อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว ปฺราณกมฺมํ.

กตมณฺจ ภิกฺขเว นวกมฺมํ ? ยํ โข ภิกฺขเว เอตฺรหิ กมฺมํ กโรติ กาเณ วาจา ย มนสา, อิทํ วุจฺจติ ภิกฺขเว นวกมฺมํ.

กตโม จ ภิกฺขเว กมฺมณิโรธ ? โย โข ภิกฺขเว กายกมฺมวจฺจิกมฺมมโนกมฺมสฺส นิโรธา วิมุตฺตี ผุสฺสติ, อयํ วุจฺจติ ภิกฺขเว กมฺมณิโรธ.

กตมา จ ภิกฺขเว กมฺมณิโรธคามินิ ปฏิปทา ? อยเมว อริโย อฏฺฐจฺงคิโก มคฺโค, เสยฺยถิทํ : สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกปโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมมฺนโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ, อยํ วุจฺจติ ภิกฺขเว กมฺมณิโรธคามินิ ปฏิปทา.

อิติ โข ภิกฺขเว เทสิตํ มยา ปฺราณกมฺมํ, เทสิตํ นวกมฺมํ, เทสิตโต กมฺมณิโรธ, เทสิตา กมฺมณิโรธคามินิ ปฏิปทา, ยํ โข ภิกฺขเว สตุตฺตารา กรณียํ สาวกานํ หิตสึนา อนุกมฺบเกณ อนุกมฺบํ อูปาทาย, กตํ โว ตํ มยา. เอตานิ ภิกฺขเว รุกฺขมฺูลานิ, เอตานิ สฺสณฺณาคารานิ, ฉายถ ภิกฺขเว, มา ปมาทตฺถ, มา ปจฺฉา วิปฺปฏิสาริโน อหฺวตฺถ, อยํ โว อมฺหากํ อนุสาสนீติ. ปจฺฉ.

๒. ปจฺฉมณิพฺพานสปปายปฏิบัติปทาสุตฺต

[๑๔๗] นิพฺพานสปปายํ โว ภิกฺขเว ปฏิปทํ เทเสสฺสามิ, ตํ สุณฺณถ ฯ เปฯ กตมา จ สตา ภิกฺขเว นิพฺพานสปปายา ปฏิปทา ? อิท ภิกฺขเว ภิกฺขุ จกฺขุํ อนิจฺจนฺตํ ปสฺสติ, ৰূปา อนิจฺจาติ ปสฺสติ, จกฺขุวิญฺญาณํ อนิจฺจนฺตํ ปสฺสติ, จกฺขุสมฺมุสฺโส

ภาคผนวก ข

กัมมณีโรธสูตร

พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙.

สังยุต] ๓. ตติยปัณณาสก์ ๕. นวปฺราณวรรค ๑. กัมมณีโรธสูตร ๑๗๕

๕. นวปฺราณวรรค หมวดว่าด้วยกรรมใหม่และกรรมเก่า

๑. กัมมณีโรธสูตร ว่าด้วยกรรมและความดับกรรม

[๑๔๖] พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงกรรมใหม่และกรรมเก่า ความดับกรรม และปฏิบัติที่ให้ถึงความดับกรรม เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว”

กรรมเก่า เป็นอย่างไร

คือ จักขุ (ตา) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ฯลฯ

ชีวหา (ลิ้น) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ฯลฯ

มโน (ใจ) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนา เป็นที่ตั้งแห่งเวทนา

นี้เราเรียกว่า กรรมเก่า

กรรมใหม่ เป็นอย่างไร

คือ กรรมที่บุคคลทำด้วยกาย วาจา ใจ ในบัดนี้

นี้เราเรียกว่า กรรมใหม่

ความดับกรรม เป็นอย่างไร

คือ นิโรธที่ถูกต้องวิมุตติ เพราะดับกายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมได้

นี้เราเรียกว่า ความดับกรรม

ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับกรรม อะไรบ้าง

คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่

๑๘๐ พระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค [๑. สฬายตน

๑. สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ)	๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)
๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ)	๔. สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ)
๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)	๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ)
๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ)	๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

นี้เราเรียกว่า ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับกรรม

กรรมเก่าเราได้แสดงแล้ว กรรมใหม่เราได้แสดงแล้ว ความดับกรรมเราได้แสดงแล้ว และปฏิบัติที่ให้ถึงความดับกรรมเราได้แสดงแล้ว ด้วยประการฉะนี้

ภิกษุทั้งหลาย กิจใดที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ผู้อ่อนนุเคราะห์พึงอาศัยความอ่อนนุเคราะห์ กระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นเราก็ได้กระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจอย่าประมาท อย่าได้มีความร้อนใจในภายหลัง

นี่คือคำพร่ำสอนสำหรับเธอทั้งหลายของเรา”

กัมมนิโรธสูตรที่ ๑ จบ

ภาคผนวก ค

กัมมณีโรธสูตร

พระไตรปิฎก อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๓

(๑๕) ๕. นวปฺราณวรรค หมวดว่าด้วยกรรมใหม่และกรรมเก่า

๑. กัมมนิโรธสูตรวณณนา

พรรณนาพระสูตรว่าด้วยกรรมและความดับกรรม

[๑๔๖] ในพระสูตรที่ ๑ แห่งนวปฺราณวรรค บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้
 คำว่า **กรรมใหม่และกรรมเก่า** (นวปฺราณานิ) ได้แก่ กรรมใหม่และเก่า คำว่า **ภิกขุ**
ทั้งหลาย จักขุ (ตา) บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นกรรมเก่า (จักขุ ภิกขเว ปฺราณกมฺม)
 ความว่า จักขุไม่เป็นของเก่า กรรมต่างหากเป็นของเก่า แต่ท่านกล่าวอย่างนั้น ตามชื่อ
 แห่งปัจจัยเพราะเกิดแต่กรรม คำว่า **ถูกปัจจัยปรุงแต่ง** (อภิสงฺขตํ) ความว่า อันปัจจัย
 ประชุมปรุงแต่งขึ้น คำว่า **สำเร็จด้วยเจตนา** (อภิสมฺมเจตยิตํ) ได้แก่ กำหนดด้วยเจตนา
 คำว่า **บัณฑิตพึงเห็นว่าเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา** (เวทนิยํ ทฺวฏฺฐพฺพํ) ได้แก่ พึงเห็นว่าเป็น
 ที่ตั้งแห่งเวทนา คำว่า **ถูกต้องวิมุตติ** เพราะดับ (นิโรธา วิมุตฺตี ผุสฺติ) ความว่า
 นิโรธย่อมถูกต้องวิมุตติ เพราะกรรม ๓ ประการนี้ดับไป คำว่า **นี้เราเรียกว่า** (อํยํ
 วุจฺจติ) ความว่า นิโรธ (ความดับ) อันเป็นอารมณ์แห่งวิมุตตินั้น ท่านเรียกว่า กรรม
 นิโรธ (ดับกรรม) ดังนั้น จึงตรัสวิสัชนาอันเป็นบุรพภาคส่วนเบื้องต้นไว้ในพระสูตรนี้

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ ฉายา/นามสกุล	: พระครูสมุห์ถวิล สิริจันท (ศรีบุตร)
ว/ ด/ ป เกิด	: วันพฤหัสบดีที่ ๒๐ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๙๘
ภูมิลำเนาที่เกิด	: จังหวัดนราธิวาส
การศึกษา	: ปริญญาตรี หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาวิชาศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนปัตตานี พ.ศ. ๒๕๕๘ นักธรรมชั้นเอก วัดประชุมชลธารา สำนักเรียนคณะจังหวัดนราธิวาส พ.ศ. ๒๕๕๘
ประสบการณ์การทำงาน	: พ.ศ. ๒๕๕๖-๒๕๕๘ พระสอนศีลธรรม โรงเรียนวัดประชุมชลธารา อำเภอสุไหงปาตี จังหวัดนราธิวาส
อุปสมบท	: ๑ กรกฎาคม ๒๕๕๒
สังกัดวัด	: วัดประชุมชลธารา ตำบลสุไหงปาตี อำเภอสุไหงปาตี จังหวัดนราธิวาส ๙๖๑๔๐
ปีที่เข้าศึกษา	: พุทธศักราช ๒๕๕๙
ปีที่สำเร็จการศึกษา	: พุทธศักราช ๒๕๖๑
ที่อยู่ปัจจุบัน	: วัดมหาสวัสดิ์นาคพุ่มาราม ตำบลหอมเกร็ด อำเภอสามปราชญ์ จังหวัดนครปฐม ๗๓๑๑๐
โทรศัพท์	: ๐๙๘-๐๔๐๔๑๘๐
E-mail	: Thawin.siri chanto @ gmail.om